



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fortid og Nutid

2009

4 ■ December

Side 241-320

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie



Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

www.fortidognutid.dk

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg.

Fortid og Nutid er udkommet siden 1914. Tidsskriftet indeholder artikler, debatindlæg og anmeldelser om aktuelle emner inden for dansk og europæisk kultur- og lokalhistorie.

Fortid og Nutid henvender sig til alle, der arbejder med og interesserer sig for kultur- og lokalhistorie. I tidsskriftet bringes bidrag af såvel historikere, etnologer og arkæologer fra arkiv-, museums- og universitetsverdenen, som af andre historisk og kulturhistorisk interesserede skribenter.

Fortid og Nutid vil medvirke til at fremme debatten på tværs af faggrænser og videnskabelige miljøer, ligesom der lægges stor vægt på, at tidsskriftet har tæt kontakt til alle dele af landet.

Redaktionen består af ph.d. Mette Tapdrup Mortensen, museumsinspektør ved Kroppedal Museum, Jægersborggade 11, 3.t.v., 2200 København N, e-mail tapdrup-mortensen@gmail.com; ph.d. Thomas Lyngby, museumsinspektør ved Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, 3400 Hillerød, tlf. 48 26 04 39, e-mail thomas.lyngby@frederiksborgmuseet.dk; cand.phil. Henrik Gjøde Nielsen, museumsinspektør ved Nordjyllands Historiske Museum, Hals Museum, postboks 31, 9370 Hals, tlf. 99 31 74 50, e-mail hgn-kultur@aalborg.dk.

Fortid og Nutid er udkommet 1914-2009. Tidsskriftet videreføres i 2010 i Kulturstudier – Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie.

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

December 2009. Hefte 4. S. 241-320.

Forsideillustration: Logo for Kulturstudier, Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie, dannet i 2010 ved sammenlægning af Fortid og Nutid og Folk og Kultur. Tidsskriftet Kulturstudier udgives af Dansk Historisk Fællesråd og Foreningen Danmarks Folkeminder.

Nyt fra Dansk Historisk Fællesråd

Fortid og Nutid lukkes ned – og genopstår som Kulturstudier

Søren Bitsch Christensen, formand for Dansk Historisk Fællesråd

Nye tider, nye tidsskriftsformer

Fortid og Nutid nummer 4 i årgang 2009 er det sidste nummer af tidsskriftet. *Fortid og Nutid* blev udgivet første gang i 1914 og når dermed ikke frem til sit 100-års-jubilæum. Tidsskriftets nedlæggelse baner imidlertid vejen for dannelsen af et nyt tidsskrift, *Kulturstudier*.

Fortid og Nutid lukkes ikke ned på grund af utilfredshed med det forskningsmæssige og faglige niveau. Beslutningen er taget for at skabe en bedre økonomi, men også for at skærpe tidsskriftets faglige profil og sikre de nødvendige rammer for, at det fortsat kan være et forskningsmæssigt anerkendt tidsskrift at publicere i.

Økonomien i *Fortid og Nutid* er ikke holdbar, og hvis vi fortsatte med at udgive tidsskriftet som hidtil, ville Dansk Historisk Fællesråd ikke kunne eksistere om få år. Sådan er de rå realiteter. Portoforhøjelser har gjort noget, vanskeligheder med at få frivillige til at yde arbejde med de praktiske opgaver og i det hele taget en forandret foreningskultur har måske også skubbet lidt på, men den tungest vejende årsag er faldet i abonnenter, hvilket igen hører sammen med digitaliseringen af forskningsinformation. De gamle abonnenter melder sig

ikke ud, men nye læsere vil ikke betale for tidsskriftet.

Styrelsen i Dansk Historisk Fællesråd og redaktionen for *Fortid og Nutid* har diskuteret tidsskriftets forhold i nogle år og har fremlagt overvejelserne i de formandsberetninger, der hvert år fremlægges på repræsentantskabsmøderne og senere trykkes i *Fortid og Nutid*. Diskussionen er især gået på, hvor vidt vi skulle føre digitaliseringen af tidsskriftet, dvs. om den digitale version af tidsskriftet skulle være det primære, eller om den først og fremmest skulle supplere en trykt version. Dernæst har vi diskuteret, om DHF skulle fortsætte med at stå for udgivelsen alene, eller om der var fornuft og fremtid i at slutte sig sammen med andre.

Undervejs i processen blev Forskningsrådets tidsskriftsstøttepolitik omlagt, så støtten fremover er afhængig af, at tidsskriftet stilles gratis til rådighed i digital form senest et år efter udgivelsen. Denne politik – Open Access, som det kaldes – har fra 2008 til 2010 nydt voldsom fremme. Hovedkraften bag dens fremme er Videnskabsministeriet, der efter et EU-initiativ fra 2007 igangsatte et udvalgsarbejde, der i juli 2010 førte til fremlæggelsen af en rapport med anbefa-

linger om fremtidig Open Access-politik. Ministeriet valgte at lægge udvalgsarbejdet ud til Danmarks Elektroniske Fag- og Forskningsbibliotek (DEFF), og rapporten afspejler da også meget tydeligt bibliotekshensyn. Danske Universiteter og European University Association har også ønsket denne udvikling, og Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation har presset i samme retning. Det er med andre ord den vej, vinden blæser.

Inden for det seneste år er der kommet opbakning til at forstå Open Access i en mere udvidet form end først forstået. De første år herskede, også fra Forskningsrådets side, den opfattelse, at Open Access først og fremmest var "Open Access journals", dvs. at det var den formidlede viden i tidsskrifter, der skulle være gratis, og hovedargumentet – lød det – var, at skatteyderbetalt forskning burde stilles gratis til rådighed, da den allerede var betalt for en gang. I dag omfatter definitionen af Open Access også såkaldte "Open Access archives/repositories". Hermed forstår man, at forskningsartikler og -resultater deponeres i åbne arkiver på internettet tilknyttet forskernes arbejdsgivere, vel at mærke efter artiklerne er blevet publiceret i peer reviewede tidsskrifter. Sådanne ordninger er til stor fordel for universiteterne og bibliotekerne, der med en mindre forsinkelse vil kunne finde gratis forskningsresultater, men de gør det ikke nemmere at drive et tidsskrift på de vilkår, vi kender hidtil, tværtimod er det helt umuligt. Hvorfor skulle tidsskrifterne så gøre sig den umage at redigere forskernes artikler og skaffe midler til udgivelse og drift, hvis universiteterne bagefter tager artiklerne gratis og lægger dem på nettet? Det skal siges, at de fleste danske universiteter ser ud til

ikke at ville presse deres medarbejdere til at lægge kopier af deres artikler på universiteternes hjemmesider. Det ville jo også forudsætte, at tidsskrifterne altid ville give lov til dette, eller – som det vinder frem mange steder inden for andre videnskabsgrene – at tidsskrifterne vil kunne forlange betaling af forfatteren for at optage og dermed blåstemple en artikel.

Redaktionen af *Fortid og Nutid* og deres kolleger fra de andre danske historiske tidsskrifter var i årevis vant til at planlægge indholdet og procedurerne efter deres eget hoved. De meget aktive forskere vidste nok med sig selv, hvordan de enkelte tidsskrifter kunne måle sig med hinanden i anseelse, og hvor de med størst fordel kunne forsøge at få deres artikler trykt, men det var et meget uformelt system. Det er som bekendt blevet ændret med Forsknings- og Innovationsstyrelsens tiltag med "den bibliometriske forskningsindikator", der ranker tidsskrifter og udgivelser i det hele taget efter et system, som også får betydning for universiteternes tildelte midler. Og det skulle ikke undre, om andre dele af kulturarvssektoren lægger sig efter dele af systemet for deres forskeres publiceringsvirksomhed.

Men den vigtigste grund til at digitalisere forskning er ikke påført os af nogen "ydre modstander"; der er simpelthen så mange fordele ved digitalisering i sig selv, at der er rigelig grund til at gå videre ad den vej. Man opererer i den forbindelse med begrebet "impact factor", hvilket dækker over en vurdering af, om forskningen når frem til sit publikum, både så mange som muligt og de åbenlyst mest relevante læsere. Digital publicering når, hvis den er gratis, simpelthen ud til et større publikum end trykte tidsskrifter.

Det nye tidsskrift bliver gratis – men kan bestilles som trykt nummer

Alt dette taler efter DHF's opfattelse for at digitalisere og styrke vores tidsskrifts virksomhed. Vi har yderligere valgt en løsning, hvor den gratis læsning af tidsskriftet ikke spærres med 12 måneder, som forskningsrådet ellers tillader, men bliver lagt ud på nettet fra første dag. Vi tror på, at det kun er på den måde, at man kan opnå de fulde fordele af en digitalisering og få materialet sendt i omløb i sociale medier, få det lagt ind i studie- og læseplaner osv.

Det springende punkt har været at skaffe økonomi til at drive et tidsskrift, der ikke sælges. Forskningsrådet har ydet støtte til det nye tidsskrift, og ydermere har to fonde, Farumgaard Fonden og Lillian og Dan Finks Fond, støttet udviklingsarbejdet generøst, hvormed der skulle være skabt et fornuftigt økonomisk fundament. Det er meget glædeligt, at private fonde på denne måde anerkender behovet for, at der fortsat vil være et dansksproget kulturhistorisk tidsskrift. For at tilgodese de læsere, der ønsker et trykt tidsskrift, oprettes der en bestillingsfunktion på det nye tidsskrifts hjemmeside, så man kan købe og få tilsendt et trykt nummer.

Tidsskriftet vil blive produceret ved hjælp af et Open Journal System (OJS), som Statsbiblioteket varetager på dansk grund og stiller gratis til rådighed. Det sikrer, at tidsskriftets indhold bliver indekseret i de førende biblioteksdata-baser og Google Scholar, og naturligvis kommer der også link fra bibliotek.dk til de digitale fuldtekstversioner.

Kulturstudier

Tidsskriftets navn bliver som nævnt *Kulturstudier*, og DHF går sammen med Foreningen Danmarks Folkeminder om udgivelsen. Denne forening har hidtil udgivet *Folk og Kultur* som årbog/tidsskrift, men dette nedlægges også. Vi ønsker med sammenlægningen at skabe et kulturhistorisk tidsskrift for hele det store felt af forskere og læsere, der arbejder med, studerer eller på anden måde interesserer sig for dette faglige område. Det skal forstås i bred forstand, for der er også tale om en samling af forskellige fag – historie, etnologi og folkloristik. Tidsskriftet præsenterer sig på denne måde på hjemmesiden:

"Kulturstudier er et forskningsbaseret og kvalitetsbedømt tidsskrift, der bringer artikler, reviews og debatter med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv. Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af Fortid og Nutid (grundlagt 1914) og Folk og Kultur (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark."

Manchetten afspejler, at det fortsat er vores ønske at udgive et tidsskrift til gavn for DHF's medlemmer, og vi håber på fortsat opbakning fra museer, arkiver, universiteter, og hvor de kulturhistoriske, folkloristiske og etnologiske metoder nu ellers dyrkes og studeres.

Kulturstudier går i luften

1. december

På adressen www.tidsskriftetkulturstudier.dk fremlægges det første nummer. Hvert nummer vil bestå af cirka 140 sider, artiklerne vil være op til 25 sider, og der vil være en særskilt boganmeldelses-

del og – efter behov – en debatsektion. Der vil fremover udkomme to numre årligt. Vi har åbnet for muligheden for temanumre og gæsteredaktører, hvis temaerne skønnes at være af generel interesse for vores læsere. Principperne om dobbelt peer review fastholdes for alle artikler (dvs. artikler godkendes først af en redaktør, dernæst af hele redaktionen, inden de sendes til en ekstern peer reviewer).

Kulturstudier er designet af Snorre Näsman, indehaver af Depot 1 og med afgang fra Danmarks Designskole, Institut for Kommunikationsdesign. Designet tager udgangspunkt i et kalejdoskop af historiske billeder, der i stiliseret form er blevet til tidsskriftets logo. Tidsskriftet er designet, så det kan læses direkte fra skærmen med en farvepalet med blå, lilla og violet, men designet tager naturligvis også hensyn til læsbarheden på printede og trykte sider.

Hjemmesiden www.tidsskriftetkulturstudier.dk supplerer Statsbibliotekets hjemmeside for Open Journal System-tidsskrifter. Det er hos Statsbiblioteket, tidsskriftet vil have "hjemme" i bibliografisk forstand. Det er hertil, de biblioteks-baser, Statsbiblioteket arbejder med, vil linke. Tidsskriftets artikler lægges samtidig på www.tidsskriftetkulturstudier.dk, for på den måde får vi mulighed for at lægge supplerende materiale ud vedrørende den enkelte artikel (bilag, links, databaser mv.), ligesom sitet kan blive forum for faglige meddelelser fra de involverede miljøer.

Udgivelsen vil blive annonceret på www.historie-online.dk, via DHF's medlemsorganisationers interne maillister, på *Fortid og Nutids* nuværende hjemmeside og via Foreningen Danmarks Folke-minder.

Redaktionen for første årgang bliver den nuværende *Fortid og Nutid*-redaktion med museumsinspektør, ph.d. Mette Tapdrup Mortensen, Kroppedal Museum, museumsinspektør, ph.d. Thomas Lyngby, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, og museumsinspektør, cand.phil. Henrik Gjøde Nielsen, Hals Museum/Nordjyllands Historiske Museum samt fra Foreningen Danmarks Folkeminder: museumsinspektør, mag. art. Annette Vasström, Nationalmuseet, adjunkt, ph.d. Astrid Pernille Jespersen, Europæisk Etnologi, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet og overarkivar, leder, ph.d. Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling. Webmaster er ph.d. Jesper Overgaard Nielsen, it-chef i Hedensted Kommune.

Redaktionens kontaktadresse: Kulturstudier, att. redaktionssekretær Stefan Pajung, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, Ndr. Ringgade 1, 8000 Århus C.

Referencer

Hjemmesiden <http://www.open-access.dk> er oprettet af Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek. Her er de centrale dokumenter samlet, der er links til relevante parter samt ordforklaringer mv.

Forsknings- og Innovationsstyrelsen fremlægger på sin hjemmeside <http://www.fi.dk/forskning/open-access> rapporten "Anbefalinger til implementering af Open Access i Danmark. Rapport fra Open Access Udvalget" fra maj 2010.

Kritiske bemærkninger til Open Access-politikken og anbefalinger til fremtidig tidsskriftsvirksomhed kan bl.a. læses på hjemmesiden for Danske Videnskabs Redaktører, www.videnssamfundet.dk.

"Broer mellem videnskaben og den folkelige forskning"

Dansk Historisk Fællesråd og Fortid og Nutid gennem hundrede år

Trine Malling Lungskov

Fortid og Nutid, december 2009, s. 247-275

I 2009 havde Dansk Historisk Fællesråd 100 års jubilæum, og i 2010 fusioneres *Fortid og Nutid* med årbogen *Folk og Kultur*. I den anledning tegnes her et portræt af Fællesrådet og dets tidsskrift gennem de sidste 100 år.

Trine Malling Lungskov, f. 1975, cand.mag. i historie og religionsvidenskab. Ph.d.-studerende ved Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, med et projekt om de amtshistoriske samfunds historieskrivning. Har bl.a. skrevet "Det lokalhistoriske landskab i Danmark" i Knud Sprauten (red.) *Sted, tilhørighet og historisk forskning. Lokalhistoriens form og funksjon i det 21. århundre*, Norsk Lokalhistorisk Institutt, 2008 samt artikler om lokalhistorisk historiografi.

I perioden omkring forrige århundrede-skifte opstod der i Danmark, såvel som i vore nabolande, en stærk interesse for den lokale og folkelige historie. Denne interesse afspejledes bl.a. i oprettelsen af en række af de historiske institutioner, som endnu eksisterer i dag: Provinsmuseerne (fra sidste halvdel af 1800-tallet), Landsarkiverne (fra 1891), Frilandsmuseet (1897), Folkemindesamlingen (1904) og ikke mindst de amts-historiske foreninger, der fra det første historiske samfund i Ribe i 1902 hurtigt spredte sig ud over hele landet. De historiske foreninger og samfund forsøgte gennem deres årbøger, foredrag og udflugter at vække interessen for historie og formidle den til befolkningen uden for de akademiske kredse. Samfundene markerede ligesom provinsmuseerne et brud med den etablerede historieskriv-

ning på flere punkter. På den ene side udfordrede man den københavnske kulturelites monopol som både producenter og konsumenter af historien ved at lægge op til, at "almindelige mennesker" selv skulle arbejde aktivt med historien, og at historien skulle formidles til et bredt publikum. Og på den anden side markerede den rumlige afgrænsning til lokal-samfundet et brud med den etablerede historieforskning, som i helt overvejende grad betragtede nationalstaten som det naturlige udgangspunkt for al historieskrivning. Parallelt med denne udvikling i den folkelige historie foregik der en proces på universitetet, hvor de professionelle historikere var i gang med at konsolidere faget som et selvstændigt og professionelt videnskabeligt fag bygget primært på de kildekritiske principper, som det fx kommer til udtryk i Erslevs

rektortale fra 1911. Dermed opstod et behov for at markere en afstand, både til nabo-disciplinerne og til ikke-uddannede historieskrivere.¹ Det var på denne baggrund Dansk Historisk Fællesforening blev etableret i 1909.

Dansk historisk Fællesforenings grundlæggelse 1909

Dansk Historisk Fællesforening (DHF) blev officielt dannet på et konstituerende møde i Det danske Kunstindustrimuseum den 19. oktober 1909 med det formål at danne bånd mellem den videnskabelige og den folkelige historie-verden.

Forud var der gået ca. et års forberedelse. Ideen til foreningen fremkom i første omgang på et møde afholdt i Østifternes historisk-topografiske Selskab med henblik på at danne en historisk-topografisk forening, der skulle dække hele landet. Med til mødet var rigsarkivaren, V. A. Secher (1851-1918), der foreslog, at man i stedet burde oprette en dansk parallel til det tyske Gesamtverein der Deutschen Geschichts- und Altertumsverein, der blev grundlagt 1852 som en del af den generelle stræben efter tysk national enhed, og i hvis møder Secher ved flere lejligheder havde deltaget. Denne fællesforening talte både universitære og "folkelige" foreninger blandt sine medlemmer og virkede bl.a. ved erfaringsudveksling og opsættelse af fælles videnskabelige normer for det historiske arbejde.² Forsamlingen gav da Østifternes bestyrelse til opgave at forsøge at stifte en sådan forening på dansk jord. Dette arbejde udførtes især af selskabets formand, industrihistorikeren, professor Camillus Nyrop (1843-1918). Han udarbejdede forslag til foreløbige

vedtægter og rettede henvendelser til relevante personer og foreninger. Dette førte til et møde afholdt den 27. marts 1909 med repræsentanter fra Dansk Historisk Forening, Historisk Samfund, Foreningen for Jydsk Historie og Topografi, Østifternes historisk-topografiske Selskab, forskellige amtshistoriske samfund, Dansk Folkemindesamling, Rigsarkivet og Nationalmuseet. Forslaget vandt her enstemmig tilslutning, og der blev nedsat et udvalg, der forberedte det konstituerende møde.³ Alle hovedstadens faglige foreninger og institutioner med én undtagelse – Nationalmuseets 1. afdeling – stillede sig bag foreningen. *"Dette måtte vække tillid hos provinsens organisationer, hvad der var vigtigt, da det først og fremmest var af hensyn til dem, Secher havde fremsat sin plan"*, vurderede foreningens senere formand, Knud Fabricius i sine erindringer om grundlæggelsen.⁴ Ved det konstituerende møde den 19. oktober meldte 31 foreninger sig ind i fællesforeningen, som herved var en realitet.

Man opfordrede i første omgang rigsarkivar Secher til, som den egentlige op-havsmand til foreningen, at blive dens formand. *"Når dette ikke skete, var grunden først og fremmest den selverkendelse, der fik ham til at afslå opfordringen. Secher var en højt begavet videnskabsmand og fremragende administrator, men til-lige en vanskelig omgængelig mand. Man vidste om hans virksomhed i Rigsarkivet, at han bedre forstod at revse end at rose, og hans tilhængere derinde var færre end de fem retfærdige i Sodoma og Gomorra"*, skrev Fabricius i 1959.⁵ I stedet blev Nyrop presset til at sætte sig i formandsstolen, da rigsarkivaren ellers frygtede for foreningens overlevelse. Han accepterede på den betingelse, at han kun

ville beklæde posten i et år. Det blev dog til to. I 1911 overtog professor ved Statens Lærerhøjskole, dr.phil. Hans Olrik, posten som formand, som han beholdt til 1920.⁶

Formålsparagraffen for den nye forening blev vedtaget med følgende ordlyd: *"Fællesforeningens Formaal er til fremme af dansk historisk Forskning og til Oplivelse af historisk Sans at bringe en samvirken i stand mellem de Foreninger og Institutioner (Arkiver, Museer, Biblioteker o.l.) der paa dansk eller tidligere dansk Omraade virke i historisk, historisk-topografisk, arkæologisk eller folkløstretning. Kun saadanne Foreninger og Institutioner kunne blive Medlemmer af Foreningen."*⁷

Fællesforeningens formål med at skabe samarbejde mellem de historiske institutioner var således dobbelt: Den skulle fremme historisk forskning, og den skulle oplive den historiske sans. Denne dobbelthed mellem det videnskabelige og det folkevækkende eller folkeoplysende har præget hele foreningens historie. Formålsparagraffen fulgte Gesamtvereins tæt med én undtagelse: Udtrykket "Oplivelse af den historiske sans" var ét, som amtmand Stemann som repræsentant for de historiske amtssamfund havde fået indført i formålsparagraffen. Det stammer fra Ribe-samfundets formål, og denne eller nærliggende formuleringer blev overtaget af næsten alle amtssamfundene. Provst J. Nissen, der sad i Ribe-samfundets bestyrelse, forklarede brugen af termen i et foredrag for lærere i Esbjerg i februar 1902. Han sagde ved den lejlighed med tydelig inspiration fra Grundtvigs historieopfattelse: *"Jeg tror, at saa og sige enhver har en medfødt historisk Sans; derfor behøver denne heller ikke at fremkaldes eller*

*skabes, men vel at oplives, og dette tror jeg da, at den i høj Grad trænger til baa- de hos store og smaa nu om Dage."*⁸ Når der tilsyneladende var dette behov for at opvække den historiske sans, skyldtes det en bekymring for, at samfundet var ved at blive historieløst og udelukkende fokuserede på nutiden. Ud over det rent nostalgiske aspekt var dette i høj grad beklageligt, da historien var vigtig af flere grunde: For at kunne kende sin nutid var det nødvendigt med en forståelse af fortiden; kendskab til fortiden fremmede samfundsfølelsen, og endelig var det jo en fornøjelig og oplivende beskæftigelse. Oplivelse af historisk sans lægger dermed vægt på den personlige tilegnelse af historien, og dette gøres bedst gennem den nære historie og den fængslende historiefortælling.

Den anden del af formålet: at fremme dansk historisk forskning, stammer derimod fra de videnskabelige institutioner i København.⁹ Heri ligger bl.a. en varetægelse af den samlede historiske forskningsinteresser over for myndighederne, hvor man ofte ville kunne stå stærkere ved at optræde samlet. Men der ligger også, at de professionelle historikere skulle gøre amatørerne til bedre forskere ved at vejlede dem i fx arkivkundskab, kildekritik og tilrettelæggelse af den historiske undersøgelse. Det var først og fremmest her, der blev sat ind helt fra starten i foreningens virke.

Foreningens årsmøder blev betragtet som et hovedvirkemiddel til at opfylde formålene. De havde to formål: En drøftelse af fælles interesser mellem de lokale historieforskere og en popularisering af videnskabens resultater for den befolkning, blandt hvilken mødet fandt sted.¹⁰ Det sidste dækkede over, at man i de første år holdt offentlige møder i for-

bindelse med årsmøderne, hvilket dog blev indstillet efterhånden som antallet af medlemmer i fællesforeningen steg.

Fortid og Nutid

Et andet hovedvirkemiddel var tidsskriftet *Fortid og Nutid*, som begyndte at udkomme i 1914. Allerede fra december 1909 var man begyndt at udsende såkaldte "tvangsfrie meddelelseshefter" til bestyrelsesmedlemmerne i medlemsforeningerne for at kunne holde kontakten med medlemmerne mellem møderne. Hefterne indeholdt meddelelser fra Fællesforeningen og allerede fra andet hefte en række vejledninger.

Fællesforeningens daværende sekretær, Knud Fabricius, forestillede sig dog et egentligt historisk tidsskrift og forslag herom blev stillet på årsmødet i Sorø i 1913. Dette gav anledning til en livlig drøftelse. Bl.a. var rigsarkivar Secher stærkt imod forslaget. Han foreslog i stedet, at sagen kunne løses ved, at alle amtsårbøgerne indførte samme format, og så kunne Fællesforeningens meddelelser indhæftes bagi disse. Beslutningen på mødet blev dog, at forretningsudvalget fik bemyndigelse til at arbejde videre med sagen. Man søgte derefter og fik bevilget statstilskud til at udgive tidsskriftet.

Planen for tidsskriftet blev, at det skulle indeholde en til to selvstændige

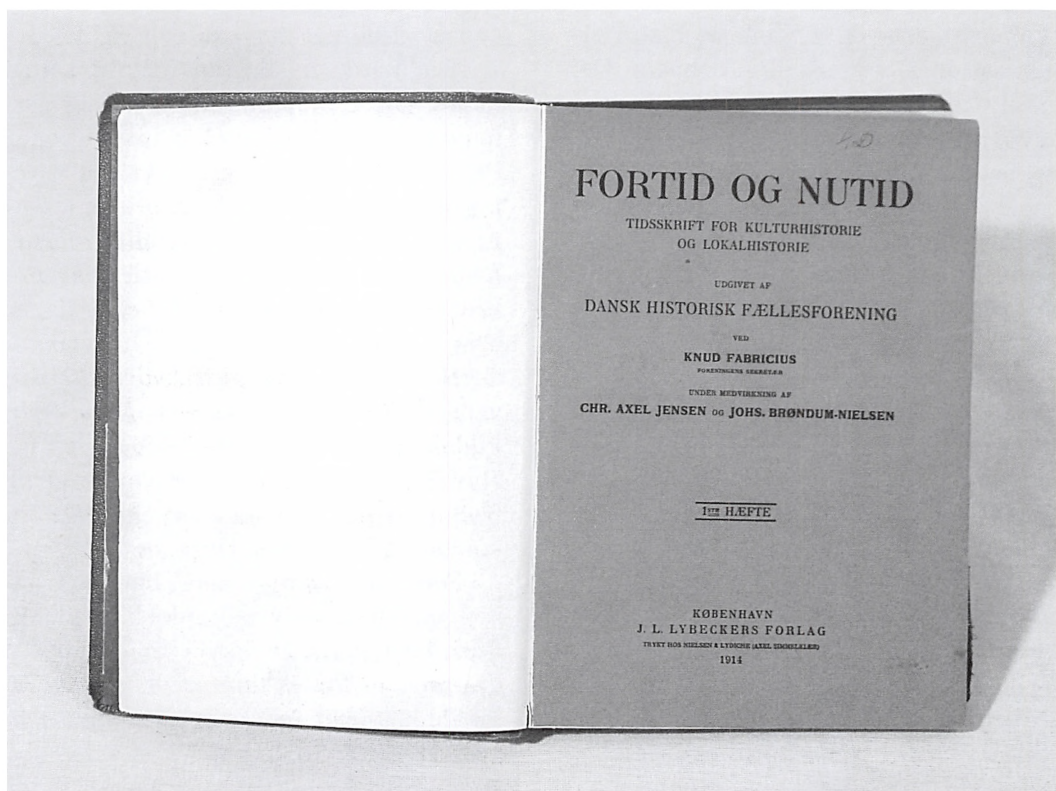


Fig. 1. Forsiden af første hæfte af *Fortid og Nutid*, 1914. Foto: Jan Pedersen, Nordjyllands Historiske Museum.

afhandlinger af metodisk art samt koncentrere sig om de emner, der havde været nævnt på repræsentantmødet. Af forordet til bind 1 fremgår det, at det drejer sig om: 1) Korte, sammenfattende vejledninger og udsigter over den kulturhistoriske forsknings nuværende tilstand og anvisninger på, hvordan der kan arbejdes videre hermed 2) Meddelelser fra arkiver og museer om forhold af almindelig interesse 3) Anmeldelser og omtaler af værker af en sådan karakter, at de kan tjene som forbilleder for lokalhistoriske arbejder, herunder vigtigere artikler i de lokale tidsskrifter 4) Drøftelser mellem foreningerne om større foretagender, der bør løftes med forenede kræfter 5) Meddelelser fra omverden, især Norden og Tyskland, om lokal- og kulturhistoriens stilling i de pågældende lande. Derimod var det ikke tanken at optage egentlige specialafhandlinger af udtømmende karakter, som havde deres rette plads andetsteds. *"Tidsskriftet bliver således et metodisk kultur- og lokalhistorisk Tidsskrift, en 'Bulletin'. Dets grænser til statshistorien (Hist. Tidsskr.), den egentlige kulturhistorie (Arkiv og Museum) samt den eg. Lokalhistorie (Amtstidsskrifterne) trækkes skarpt op."*¹¹ Det var ikke tidsskriftets hensigt at konkurrere på allerede besatte baner.

Tidsskriftet skulle efter planen udkomme med 4 hefter om året, og redaktionen blev lagt i hænderne på Fabricius, arkæologen Chr. Axel Jensen og filologen Johs. Brøndum-Nielsen. Sammensætningen af redaktionen skulle afspejle ønsket om at fordele pladsen nogenlunde ligeligt mellem det historiske, det arkæologiske og det filologiske stof. Rammerne for tidsskriftet var således lagt. Bestyrelsen kunne derimod ikke blive enig om et navn til tidsskriftet. 'Budstikken',

'Urd', 'Samleren', 'Bygd og Købing' samt 'Historisk Vagthold' blev foreslået, men vandt ikke genklang. Formanden, Hans Olrik, foreslog derefter navnet "Fortid og Nutid" med følgende begrundelse *"Vort formål er jo at syse med de historiske minder og vise, hvorledes de rettelig værnes og udnyttes i vore dage. Dette, mener jeg, er fyndigt udtrykt med det navn, som jeg herved forelægger Dem og de andre herrer i Bestyrelsen."*¹² Navnet vandt som bekendt tilslutning.

Fortid og Nutid blev generelt meget positivt modtaget både herhjemme og i Norden, hvor det kom til at danne forbillede for det norske tidsskrift *Heimen* (grundlagt 1922).¹³ Hvor den norske pendant hurtigt opnåede store oplag, var oplaget i Danmark dog ret begrænset, og man havde pga. den snævre afgrænsning og emnevalg til tider svært ved at få stof nok. Fabricius fremlagde således følgende beretning på årsmødet i 1918: *"Tidsskriftet har som Hovedopgave at bringe metodiske Afhandlinger om Kultur- og Lokalhistorie, hvori der allerede ligger, at det maa blive meget vanskeligt at skaffe Bidrag. Faa kan skrive til det, men der er ogsaa kun faa, der vil skrive. Dette følger af dets begrænsede Udbredelse, som Tidsskriftet har, men ogsaa af, at mange kun anser det for en ringe Ære i Sammenligning med at optræde i vore ældre, grundfæstede Tidsskrifter"*. Dette havde man dog en meget pragmatisk løsning på: *"Men vort Organ betaler godt Honorar, bedre end noget andet historisk Tidsskrift, og Æren vil nok komme, naar Indholdet viser sig at due."*¹⁴ Problemet var altså, at lokalhistorikerne ikke kunne skrive i tidsskriftet, og de professionelle historikere ikke ville, da beskæftigelsen med lokal- og kulturhistorie i et mindre tidsskrift ikke var fagligt meriterende.

Indholdet i tidsskriftet bestod i 1920'erne og 1930'erne først og fremmest af forskellige former for vejledninger, fx i benyttelsen af forskellige kildetyper eller samlinger, hjælpevidenskaber som fx stednavneteori, litteraturvejledninger, historiografiske oversigter, behandling af museumsgenstande. Desuden var der en del anmeldelser af især bøger beregnet som hjælpemidler. Endelig optog meddelelser fra DHF og de tilknyttede foreninger en del plads i hvert bind. Tro mod forlægget var egentlige specialafhandlinger om et historisk emne sjældne, men der fandtes dog enkelte især af kulturhistorisk art. På repræsentantmødet i 1927 meddelte redaktionen, at man ville bestræbe sig på, at tidsskriftet blev et hjælpemiddel for forfattere og redaktioner på amtsårbøgerne, og tidsskriftet bærer da også kraftigt præg af dette. Da

Roar Skovmand overtog redaktionen i midten af 1930'erne kom der dog lidt flere afhandlinger om bl.a. oldtidshistorien på bekostning af en del af det meget omfattende meddelelsesstof. Desuden blev der skaffet plads til flere anmeldelser, og her rykkede et helt nyt kuld af unge, fremadstormende socialhistorikere ind på arenaen: Troels Fink, Fridlev Skrubbeltrang og Johan Hvidtfeldt, som vurderede de anmeldte værker med særdeles kritiske øjne, og fejl og mangler blev behørigt påtalt.¹⁵ Perioden var generelt præget af stor stabilitet i redaktionen med vægt på de vejledende elementer.

”Fabricius-perioden” 1909-1941: Oplysning og uddannelse

Allerede under sine sonderinger om behovet og interessen for en fællesforening

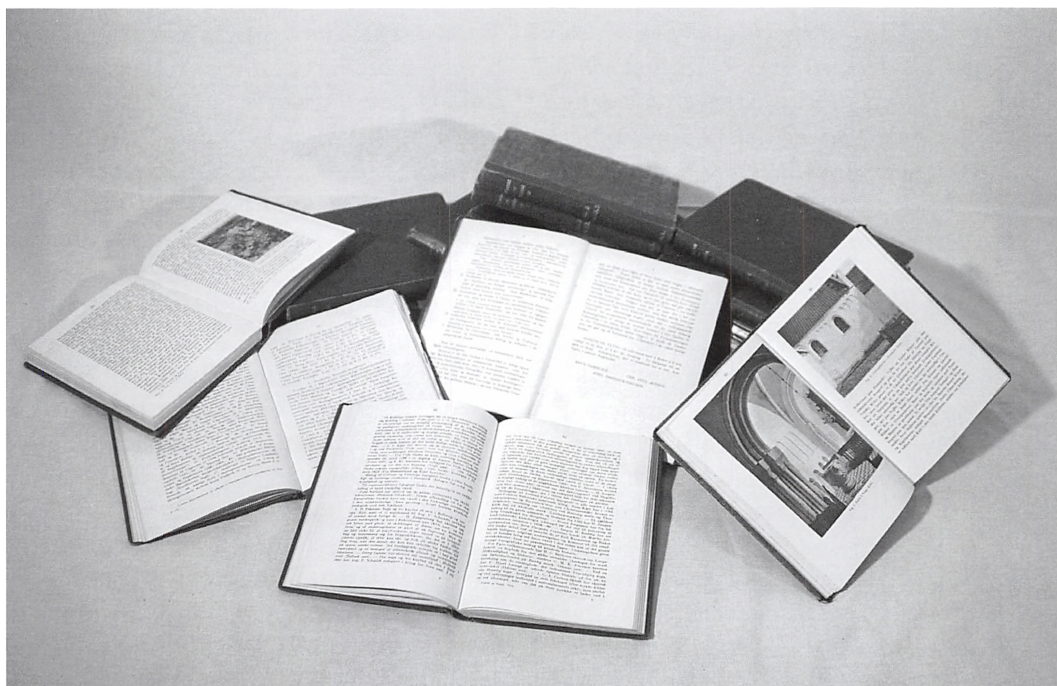


Fig. 2. Fortid og Nutid, 1914-1948. Foto: Jan Pedersen, Nordjyllands Historiske Museum.

opfordrede Nyrop den konservative historiker, Knud Fabricius, til at være med i arbejdet. Fabricius var dog ikke begejstret ved tanken. Den unge dr.phil. havde endnu ikke nogen fast ansættelse og havde derfor brug for meriterende arbejde, og herunder hørte arbejdet med DHF ikke efter hans mening. Det tiltalte ham dog at være med til at bygge broer mellem hovedstaden og provinsen og mellem videnskaben og den folkelige forskning, så han lod sig overtale og kom dermed til at spille en central rolle i Fællesforeningens virke de næste mere end 30 år.¹⁶ Han var foreningens sekretær fra starten, og til han overtog formandsposten i 1920-1941. Samtidig var han initiativtager til og redaktør på *Fortid og Nutid* 1914-1919. Ved sin fratræden i 1941 blev han udnævnt til æresmedlem.

På årsmødet i 1918 blev foreningen opdelt i 3 sektioner med hver sin formand: Museumssektionen, Arkivsektionen og Tidsskriftssektionen (det ville i praksis sige de amtshistoriske foreninger), der holdt særskilte møder i tilslutning til årsmøderne, hvor de kunne diskutere mere specifikke faglige spørgsmål. Tidsskriftssektionen undlod dog i første omgang at organisere sig yderligere og vedblev i lang tid fremover med at have DHF's formand som mødeleder, mens de øvrige sektioner opnåede en større grad af autonomi. Foreningerne var jo i bund og grund årsagen til DHF's oprettelse og den gruppe, som det meste af Fællesforeningens virksomhed var rettet imod. Dannelsen af sektionerne ledte i 1927 til en omorganisering af foreningen. På sektionsmødet forud for repræsentantmødet besluttede museerne at danne en selvstændig museumsforening. Der var en vis diskussion om, hvorvidt medlemmerne af foreningen kun skulle være

provinsmuseerne eller også Nationalmuseet, da dannelsen af foreningen i en vis grad kunne ses som en reaktion på Nationalmuseets dominerende position i forhold til provinsmuseerne. Man endte dog med en løsning, hvor også Nationalmuseet indgik. Derimod var den nye forenings forhold til DHF uafklaret. Ved en afstemning blandt museerne om tilslutning til DHF var der næsten stemmelighed. På det efterfølgende repræsentantskabsmøde kaldte Fabricius situationen for en krise for foreningen, hvis eksistensgrundlag var truet, hvis den ikke kunne repræsentere den samlede historikerverden i forhold til formålsparagrafens ord om, at foreningen skulle bringe et samvirke i stand mellem foreninger og institutioner, der virker i historisk retning.¹⁷ I 1927, hvor væksten i antallet af arkiver og historiske foreninger endnu ikke var sat ind, udgjorde museerne den største gruppe af medlemmer i foreningen og havde stor betydning for det historiske arbejde rundt om i landet. En ændring af lovene var nødvendig, hvis DHF skulle optage museumsforeningen som medlem. Bestyrelsen udarbejdede derfor forslag til nye love, der gjorde det muligt for medlemmerne af sektionerne at ordne sig i forbund med særlige love og bestyrelser, ligesom det også skulle være muligt at være medlem af DHF direkte uden at være organiseret i nogen sammenslutning. Lovene sikrede samtidig sammenslutningernes repræsentation i DHF's bestyrelse. Disse blev vedtaget på årsmødet 1929. På et efterfølgende møde blev *Dansk kulturhistorisk Museumsforening* (DKM) oprettet, og ved skriftlig afstemning blev det besluttet at melde sig ind i DHF. Forholdet mellem DHF og DKM blev senere af Fabricius betegnet som *et dansk commonwealth*.¹⁸

Foreningens virke i de første år var først og fremmest præget af årsmøderne, hvortil der knyttedes offentlige møder med foredrag, og udgivelsen af *Fortid og Nutid*. Derudover var det historiens praktiske problemer, mere end de teoretiske, fællesforeningen varetog. Dette gav sig bl.a. udtryk i en række henvendelser til myndigheder vedr. fx statstilskud til provinsmuseerne og amtssamfundene, opfordring til en løsning på Nationalmuseets dårlige boligforhold samt arkivernes pladsproblemer, herunder et forslag om oprettelse af et handelsarkiv på Kronborg, der dog aldrig blev til noget.

En anden opgave lå i løbende afholdelse af instruktionskurser for historiske forfattere, årbogsredaktører, arkiv- og museumsfolk og andre, der beskæftigede sig med lokalhistorie. Kurserne, der ofte varede en uge, indeholdt et tæt-pakket program med undervisning i en række historiske metoder og hjælperedskaber lige fra "erslevsk kildekritik" og arkivkundskab over middelalderarkæologi og stednavneforskning til fajance og konservering af tekstiler.¹⁹ I nogle år i 1920'erne støttede Fællesforeningen en række hjemstavnskurser økonomisk og med foredragsholdere. I 1924 afholdt man endda årsmødet i tilknytning til kurset i Kerteminde. Dette forsøg blev dog ikke gentaget. Om det var, fordi hjemstavnskurset efter engelsk forbillede ville lægge mere vægt på de naturvidenskabelige sider af hjemstavnshistorien, som det fremgår af årsberetningen, eller det, som Helmer Pedersen antyder, var fordi visse dele af hjemstavnsbevægelsen i 1920'erne flirtede med den ideologi, der kan genfindes hos L.S.-bevægelsen og nazismen ved deres tale om race, folkesind og folkepsykologi, fremgår ikke klart.²⁰ Selv om der var store overlap mellem

Hjemstavnskursus' og DHF's interesser ophørte samarbejdet i hvert fald ganske hurtigt igen. I slutningen af 1950'erne gik DHF dog aktivt ind og arrangerede hjemstavnskurser og nationale hjemstavnsuger. På det tidspunkt var hjemstavns tilsyneladende sluppet af med sine negative konnotationer.

Sønderjyllands historie var centralt i foreningens virke i årene omkring genforeningen. Fællesforeningen stod som initiativtager til oprettelse af et Historisk Samfund for Sønderjylland på linje med de øvrige amtssamfund. Samfundet blev oprettet 1922 og fik som opgave at videreføre Sønderjyske Årbøger, som var startet på initiativ af københavnske historikere i 1889 som led i den nationale kamp, men som havde indstillet sin udgivelse ved 1. verdenskrigs udbrud. Årgang 1919 af *Fortid og Nutid* (der var forsinket og derfor først udkom 1920) indeholdt en række afhandlinger om slesvigske emner. Med dette ønskede Fællesforeningen og redaktionen at byde de danske sønderjyder *et stilfærdigt, men oprigtigt Velkommen hjem!*²¹

Endelig startedes håndbogsserien, som senere skulle blive en af foreningens vigtigste opgaver, med udgivelsen af en håndbog i gotisk skriftlæsning

Fabricius lignede i sin beretning 1924 samarbejdet mellem bestyrelsen og medlemmerne med de lykkelige ægteskaber, hvorom der ikke er andet at melde end, at det går støt og roligt. Bortset fra enkelte dønninger som ved museumsforeningens dannelse er det også det indtryk, man efterlades med ved læsningen af årsberetningerne, om end ægteskabet til tider virker noget patriarkalsk med Fællesforeningen som den myndige faderfigur. Fabricius anvender faktisk selv betegnelsen "kælebørn" om amtssamfun-

dene, mens arkiverne af Hvidtfeldt betegnes som ”stedbørn” i de første 50 år.²² Foreningen havde konsolideret virksomheden og tidsskriftet og haft fokus på oplysning og uddannelse af medlemmerne samt løsningen af en række praktiske problemer på historiens område. Medlemstallet var steget støt og roligt fra 31 i 1909 til 124 i 1941.

Besættelse og dyrtid

Nationalmuseets direktør, Poul Nørlund (1888-1951) var formand for foreningen 1941-1950. I nekrologen over Nørlund fremhæver Chr. Axel Jensen især to forhold som afgørende for Nørlund i forholdet til DHF. Det ene var ”*Hans urokkeligt rolige Holdning overfor Besættelsesmagten, der viste sig i de ”Seks Tværsnit i Danmarks Historie”*” (1941). Det betød meget for foreningen, at han på det vanskelige tidspunkt støttede foreningen med sit navn og sin autoritet. Det andet træk var hans stræben efter videnskabens popularisering. Det var dette, der gjorde, at han tog initiativ til udgivelsen af *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* (fra 1928), og det var denne opgave, han arbejdede for i Fællesforeningen iflg. Jensen.²³

Besættelsen forårsagede, at årsmøderne i flere år ikke blev afholdt pga. trafikforholdene, og den økonomiske dyrtid i årene efter besættelsen med papirafgifter pga. papirmanglen og stigende trykkeudgifter ramte både DHF’s og amtsforeningernes økonomi hårdt, og foreningen kørte i flere år med underskud. Økonomi, statstilskud og forsøget på at få afskaffet afgiften på videnskabelige og kulturelle tidsskrifter fylder derfor meget i beretningerne fra de år. Alligevel besluttede man i 1948 at vove

pelsen og begynde at trykke *Fortid og Nutid* i større format, med et andet layout og bedre papir, der var mere egnet til billeder. Dette fik virkning fra bind 18. Formålet var, at *Fortid og Nutid* på en ”*Stærkere og værdigere måde*” skulle repræsentere foreningens ansigt udadtil. Dette skulle også bruges som et markedsfremstød til at hæve abonnementstallet, der i 1948 lå helt nede på 163. Planen var at bruge den øgede plads på mere udførlige meddelelser fra arkiver og museer. Både under Roar Skovmands redaktion (1936-46) og under Johan Hvidtfeldts (1946-49) fremhævedes det, at tidsskriftets profil skulle koncentreres om vejledende artikler og anmeldelser, ligesom også tidsskriftets funktion som meddelelsesorgan til og fra medlemmerne var centralt. Man sporer dog ved Hvidtfeldts tiltræden et andet ambitionsniveau, bl.a. ved at ændre det ydre og ved at ville hæve forfatterhonoraret, så flere yngre forskere ville skrive deri.²⁴ Ét bind af *Fortid og Nutid* er dog markant anderledes end de øvrige. Bind 16 er væsentligt tykkere end normalt (389 sider) og indeholder usædvanligt mange ’realhistoriske’ artikler frem for vejledende afhandlinger, hvoraf en hel del omhandler besættelsestidens historie, kilderne til den og forvaltningen af den. Endelig er der forholdsvis mange lokalhistorikere, der har skrevet i hæftet. Forklaringen dukker op på side 383: Foreningen havde til Fabricius’ 70 års fødselsdag udsendt et jubilæumsskrift med bidrag fra danske lokal- og kulturhistorikere. Pga. foreningens trængte økonomi lod dette sig kun gøre ved at lade festskriftet indgå i *Fortid og Nutids* rækker.

Som museumsmand engagerede Nørlund foreningen i en målsætning om, at

alle større museer skulle have faguddannede ledere. Som et af midlerne vedtog man på årsmødet en udtalelse til regeringen og rigsdagen: *"Dansk Historisk Fællesforening har på sit årsmøde drøftet savnet af lærestole ved vore universiteter, dels i historisk arkæologi og kulturhistorie, dels i nordisk og sammenlignende etnologi (folkekultur), og ikke mindst af hensyn til det voksende behov for faglige ledere af vore provinsmuseer retter foreningen en indtrængende henstilling til Regering og Rigsdag om at imødekomme ønsket om oprettelse af sådanne lærestole, eventuelt under form af lektorater."*²⁵ Det sidste henviser til, at Astrid Friis og Nørlund hellere så 2-3 lektorater end et professorat. Samtidig arbejdede man via personlige kontakter i folketings salen for oprettelsen af et professorat, og i flg. folketingsmanden, Svend Jørgensen, ville dette være blevet bevilget, hvis der var blevet ansøgt om det. I stedet ansøgte Københavns Universitet kun om et lektorat, der i 1952 blev besat med Axel Steensberg.²⁶ I 1959 blev Steensberg dog landets første professor i materiel folkekultur bl.a. efter henstilling fra DHF og DKM til Folketinget med henvisning til, at museerne manglede kvalificerede fagfolk til ansættelse som ledere.

I perioden var der en stigende frekvens af bogudgivelser, ligesom der blev sat en række langsigtede initiativer i gang. Desuden blev der iværksat en indsamling af kilder til besættelsestidens historie gennem amtsforeningerne.

Foreningen under Hvidtfeldts styrelse

Allerede i mellemkrigstiden begyndte landsarkivar, fra 1963 rigsarkivar, Johan Hvidtfeldt, som anmelder med sær-

deles skarpe meldinger og meninger om lokalhistorie i *Fortid og Nutid*. Og i løbet af ganske kort tid kom Hvidtfeldt til at sætte dagsordenen for dansk lokalhistorie og for DHF. Han var således DHF's sekretær og redaktør af *Fortid og Nutid* 1946-49 og formand for foreningen 1950-1966 og havde nogle markante holdninger, som tydeligt prægede foreningens virke i de år.

Hvidtfeldt ønskede at hæve det faglige niveau i den historiske produktion, også blandt amatørerne, og dette prægede hans formandsperiode i udpræget grad. I 1957 indførtes der en ordning med en lokalhistorisk konsulent tilknyttet foreningen. Allerede i 1951 luftede bestyrelsen muligheden af en konsulent, der kunne yde vejledning om lokalhistoriske afhandlinger og værker, men der var ikke stor opbakning til det på årsmødet, så sagen stilledes i bero, men der arbejdedes fra bestyrelsens side løbende med tanken. I 1957 fik konsulentvirksomheden tipsmidler til en treårig forsøgsperiode. Konsulentens arbejdsopgaver skulle være at skabe interesse for det historiske arbejde, bl.a. ved afholdelse af kurser, at hjælpe forfattere, redaktioner og historiske udvalg med at tilrettelægge arbejdet samt at gennemgå manuskripter. Hvert år konstateres det på årsmødet, at konsulenten ikke bliver meget brugt og ikke altid til det, man havde ønsket, men det er tilsyneladende af stor principiel betydning for bestyrelsen, at arbejdet fortsættes.

Foreningens vigtigste nyskabelse i disse år var en betydelig udgivelsesaktivitet, hvor DHF efterhånden udviklede sig til et selvstændigt forlag. Man udgav en række relevante enkeltundersøgelser samt en håndbogsserie med historiske hjælpemidler. Tanken var, at den skulle

indeholde nogle små bøger, der behandle en af de historiske hjælpediscipliner eller metode (fx kildekritik, heraldik, stilhistorie, stednavne) eller et bestemt sagsområde. Bøgerne skulle skrives af forskere, der var fortrolige med området. Håndbogsserien startede 1960, og der udkom i en længere periode 1-2 bøger om året. Bøgerne var meget populære og fik stor udbredelse.

Den vigtigste udgivelse i perioden – og sandsynligvis i hele foreningens historie – var dog Johan Hvidtfeldt (red.), *Håndbog for danske lokalhistorikere* (1952-

56). Håndbogen falder i to dele: En indledningsartikel på ca. 100 sider skrevet af Hvidtfeldt, som behandler en række almene teoretiske og praktiske forhold inden for faget historie, og en del, der består af en lang række opslagsord skrevet af ca. 50 specialister på hver deres område. Håndbogen blev vedtaget allerede på foreningens årsmøde i 1944. Man var her enige om, at håndbogen skulle være et vægtigt værk skrevet "ikke af unge historikere, men af midaldrende historikere af en vis klasse."²⁷ Målgruppen var den famlende nybegynder og den mere erfar-



Fig. 3. Fortid og Nutid 1949-1990. Foto: Jan Pedersen, Nordjyllands Historiske Museum.

ne lægmand samt redaktører af årbøger – men ikke den fuldtuddannede faghistoriker. Håndbogen blev meget positivt modtaget både af brugere og anmeldere. Vagn Dybdahl kalder den således i en anmeldelse i *Historie "en begivenhed i dansk historievidenskab"* og et pionerværk, og hans største anke er sådan set, at titlen er forkert valgt, da mange faghistorikere også ville have stor glæde af den.²⁸ Allerede året efter udgivelsen var håndbogen ved at være udsolgt, bl.a. takket være salg til Norge og Sverige, og den blev genoptrykt flere gange.

Fortid og Nutid udkom i disse år med ca. 500 sider pr. bind, der dækkede 3-4 år. Det var et længe næret ønske at øge omfanget, men økonomien var ikke til det. Stod det til kassereren, skulle sidetallet hellere indskrænkes, men her satte formanden sig bestemt imod! Meddelelser fra de videnskabelige institutioner, literaturoversigter og anmeldelser fyldte stadig meget i tidsskriftet. Artiklerne fokuserede stadig i vid udstrækning på det vejledende, på kildetyper og på indholdet i de forskellige samlinger og på fagets egen historie og identitet. Bind 18 (1949-52) indeholdt således artikler om byhistoriske arkiver, hjemstavnsforskning, topografi og slægtsforskning, gamle fotografier, Rigsarkivets udstillinger, dansk lokalhistorie gennem de seneste 50 år, Rigsarkivets historie gennem de første 50 år, Stednavneudvalgets samlinger, provinsmuseernes gravninger og toldinspektørernes årsberetninger og ikke meget andet. Et sært tema i bind 19 (1954-56) var det historiske arbejde i Sydslesvig, som belystes i artikler om arkivvæsen, lokalhistorie og museer. Dette videreudviklede sig i bind 20 (1957-59), som var domineret af temaet om det lokal- og kulturhistoriske arbejde i de nor-

diske lande. Bindet var udvidet med et ekstra hefte (6), som udsendtes på dagen for DHF's 50 års jubilæum. Dette bind indeholdt 4 artikler. Først en erindringsartikel af Fabricius om foreningens oprettelse samt en artikel af Hvidtfeldt om arbejdet i de første 50 år. Begge forfattere lægger i jubilæumsgenrens traditionelle stil stor vægt på Fællesforeningens rolige og stabile udvikling uden de store sværdslag, på en harmonisk konsensustilgang til forholdet mellem lokalhistorie og rigshistorie samt på Fællesforeningens rolle som serviceorgan for den samlede historiske verden. De næste to artikler er portrætter af personligheder i historiens verden i de forgangne 50 år – hhv. Erik Arup, der skønt han ikke har deltaget i foreningens arbejde overhovedet og ikke mente, at amatørers arbejde ville kunne nå et niveau, hvor det var brugbart for faghistorikeren, fremstilles som den centrale skikkelse i dansk historieforskning og -skrivning i de sidste 50 år samt Poul Nørlund, der ud over sin rolle som formand for DHF tillægges betydning som den centrale skikkelse i historisk arkæologi.

Der blev udgivet endnu et temahefte i denne periode: Hefte 22 (2) fokuserer således på kilderne til besættelsestidens historie. Hele bind 22 (1963-66) bragte kun 9 deciderede artikler, heraf handlede de 4 om arkiver og kilder til besættelsestidens historie og afspejler således Hvidtfeldts aktive engagement i redaktionen af tidsskriftet.

Størstedelen af indholdet i *Fortid og Nutid* var bestillingsarbejde. Da den redaktionelle linje blev sat til diskussion på årsmødet i 1965, vedgik redaktionen, at tidsskriftet bragte meget tungt stof. Man ville gerne have flere "rigtige" artikler, men anså de lave forfatterhonorarer

som årsag til, at det var svært at få nogen til at skrive dem. Fra flere sider – også blandt lokalhistoriens repræsentanter – blev der imidlertid tilkendegivet, at det ikke gjorde noget, at *Fortid og Nutid* ikke var et populært tidsskrift med stor udbredelse. Der skulle jo også være et sted til det tunge stof, påpegedes det.²⁹

Videnskabelig lokalhistorie

Fællesforeningen har flere gange været involveret i planer om oprettelse af videnskabelige institutioner, der beskæftigede sig med lokalhistorie på videnskabeligt niveau. Første gang var med oprettelse af et Lokalhistorisk Institut under ledelse af Albert Olsen i 1943, og som optakt hertil publicerede Olsen artiklen ”Lokalhistorie – Rigshistorie” i *Fortid og Nutid* i 1943-44. Albert Olsen lagde stor vægt på lokalhistoriens betydning for rigshistorien, men mente, at arbejdet med lokalhistorien var alt for tilfældigt og alt for fokuseret på det lokale og det særegne, og at de mennesker, der havde påtaget sig at skrive lokalhistorien, i bund og grund ikke var kvalificerede til det. Der måtte i stedet faghistorikere på banen, og arbejdet måtte organiseres efter en overordnet plan, og der skulle arbejdes med et ovenfra dikteret emne. Fænomenerne skulle undersøges grundigt på lokalt plan med henblik på en almen skildring. Helst skulle der foretages ensartede undersøgelser i hver by, så man kunne skaffe et kvalificeret grundlag for rigshistorien. Og det var denne koordinerende rolle, Lokalhistorisk Institut skulle udfylde iflg. dets formålsparagraf: ”*Instituttets Opgave er at fremme den videnskabelige Udforskning af dansk Lokalhistorie for derigennem at underbygge og uddybe studiet af*

Rigshistorien. Instituttet vil endvidere, evt. i forstaaelse med Dansk Historisk Fællesforening gennem sit sekretariat virke som raadgivende og vejledende organ for danske lokalhistorikere”.³⁰ Den rådgivende funktion skulle dog stadig ses som en overordnet og koordinerende funktion. Da amtssamfundene i 1946 klagede over mangel på stof til årbøgerne og dristede sig til at spørge, om Instituttet kunne rådgive, fik de besked på, at Instituttet ikke beskæftigede sig med småafhandlinger.³¹ Instituttet kom dog aldrig til at arbejde, muligvis fordi Olsen under krigen blev nødsaget til at flygte til Sverige og derefter fik andre opgaver, som tog hans tid indtil hans død få år senere. Instituttet blev derfor opløst, inden det nogensinde kom i gang, og dets ganske få aktiver overgik til DHF; en beslutning, som Hvidtfeldt ofte senere fortrød, og som man forsøgte at kompensere for med oprettelsen af stillingen som lokalhistorisk konsulent.³²

I Sverige oprettedes allerede i 1919 Stadshistoriska Institutet, som i 1970 blev omdannet til at gælde både by- og kommunehistorien. Institutet var fra starten rettet mod det professionelle miljø og var meget slagkraftigt med store budgetter, og i 1955/56 havde den norske parallel til DHF, Landslaget for Bygde- og byhistorie, fra 1982 Landslaget for Lokalhistorie, taget initiativ til oprettelse af Norsk Lokalhistorisk Institut, der virkede ved råd, vejledning og kortlægning til og af de lokalhistoriske miljøer, senere også en høj grad af selvstændig forskning og kildepublikation.³³ Især det norske lokalhistoriske institut blev inspirationskilde til Lokalhistorisk Afdeling, som i 1970 blev oprettet ved Institut for Historie ved Københavns Universitet. Lokalhistorisk afdeling blev til på for-

anledning af Fællesforeningens styrelse, som i 1966 havde indsendt et forslag til ministeren om at danne et lokalhistorisk institut i forbindelse med Odense Universitet med to ansatte historikere. Odense ønskede imidlertid ikke at huse et sådant institut, og i stedet blev der indgået aftale med Københavns Universitet, men med fysisk placering på Landsarkivet. Opgaverne skulle være at iværksætte og gennemføre lokalhistoriske forskningsopgaver, inspirere historiestuderende til at foretage lokalhistoriske undersøgelser, bistå og inspirere arbejdet i de historiske foreninger samt højne kvaliteten af de lokalhistoriske årbøger gennem rådgivning til forfattere og redaktører.³⁴ Afdelingen blev kun bemandet med en enkelt ansat, Knud Prange, som bestred posten i hele afdelingens levetid til 2000. Dermed fik afdelingen også fortsat nær tilknytning til DHF, idet Prange havde været foreningens første lokalhistoriske konsulent fra 1957-1962, redaktør af *Fortid og Nutid* 1966-1974 og medlem af styrelsen i 30 år frem til 1988. Årsberetninger fra instituttet var en fast del af DHF's årsmøder. Afdelingens grundsynspunkt var en videreførelse af Albert Olsens og Hvidtfeldts forestillinger om, at de professionelle skulle rådgive amatørerne i, hvordan de skulle drive historisk forskning på grundlag af arkivalierne, men samtidig fremførte Prange flere gange det synspunkt, at lokalhistorien også havde en selvstændig værdi i sig selv, ikke kun som punktundersøgelser til rigshistorien.³⁵

Professionalisering og vokseværk 1966-1980

I 1966 fik Fællesforeningen ny formand, museumsinspektør ved Nationalmuseet,

dr.phil. Olaf Olsen. Da han tiltrådte, stod historieverden på tærsklen af en række ændringer, der skulle få betydning også for DHF. Da Hvidtfeldt tiltrådte i 1950 var der 164 medlemmer i Fællesforeningen. Da han gik af, var der 245, mens der i 1990 var 750! Væksten skete i starten primært i museumsverden, men i anden halvdel af 1960'erne så man begyndelsen til en voldsom vækst i antallet af lokalarkiver og lokalhistoriske foreninger organiseret for stadig mindre enheder. Allerede i 1973 overhalede arkiverne museerne som den største fraktion i DHF. Netop på dette tidspunkt begyndte også uddannelseseksplosionen med masseoptag på universiteterne – også på historie og beslægtede fag – hvilket betød, at faguddannede i stadig stigende grad fik ansættelse på arkiver og museer og dermed ændrede profilen. Væksten i det folkelige arbejde og professionaliseringen arbejdede ikke altid i samme retning, og det blev ved flere lejligheder fremhævet, at professionaliseringen udgjorde et problem for det folkelige engagement i arkiver og museer.³⁶

Det første lokalhistoriske arkiv blev dannet i Fåborg i 1937. I sidste halvdel af 1940'erne begyndte de byhistoriske arkiver at vokse frem rundt om i landet. Og i 1949 valgte disse at slutte sig sammen i en forening, hvis formål skulle være at fremme de lokalhistoriske arkivers arbejde. Den nye arkivforening, der fik navnet *Sammenslutningen af Lokalarkiver* (SLA), blev tilknyttet Fællesforeningen på samme vilkår som museumsforeningen. Ved stiftelsen havde foreningen kun 5 medlemmer (arkiver), og herfra voksede den støt og roligt, indtil den store, nærmest eksplosive vækst i antallet af lokalarkiver i 1960'erne og 1970'erne. I 1968 var der således 62

medlemmer i SLA, 4 år senere var tallet næsten fordoblet, og væksten fortsatte langt op i 1980'erne. I 1999 var der således 435 ordinære medlemmer i SLA. Et af foreningens vigtigste opgaver gennem årene har været udvikling af et fælles registreringssystem.³⁷

DKM og SLA fremstod i 1960'erne som helt autonome foreninger med egne tidsskrifter og dagsordener. Og allerede året efter formandsskiftet dannede også de lokalhistoriske foreninger egen forening under Fællesforeningen med navnet *Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger* (SLF, fra 1991 reorganiseret under navnet Dansk Lokalhistorisk Forening, DLF) med det formål at støtte og fremme det folkelige historiske arbejde, som udføres på lokalt grundlag, og at varetage de tilsluttede foreningers fælles interesser. SLF overtog ansvaret for den lokalhistoriske konsulent. En hovedopgave for SLF var at danne bro mellem de gamle amtshistoriske foreninger og de nye, mindre, lokalhistoriske foreninger, der skød op i denne periode. Fællesforeningens reaktion på dannelsen var, at SLF ville kunne aflaste DHF i arbejdet og dermed give Fællesforeningen mulighed for at koncentrere sig om andre ting. Foreningen bestod nu af de tre sammenslutninger med født repræsentation i DHF's bestyrelse samt et større antal enkeltinstitutioner, der ikke var medlem af nogen sammenslutning, men sorterede direkte under DHF.

Dannelsen af SLF krævede en omarbejdelse af DHF's love, og man benyttede i samme omgang muligheden til at opdatere og modernisere formålsparagraffen, så den i højere grad kom til at afspejle den reelle virksomhed. Den oprindelige formålsparagraf blev moderniseret i sprogbrug, så bl.a. ”oplivelse af historisk

sans” blev erstattet med ”støtte interessen for historie”. Dertil var så føjet en mere detaljeret programmerklæring: *”Den [Fællesforeningen] skal give sine medlemmer råd og vejledning med hensyn til løsningen af historiske opgaver af mere generel karakter og skal virke for fællesskab i arbejder og undersøgelser som overstiger de enkelte foreningers eller institutioners kræfter. Den lader afholde møder og kurser og udgiver et tidsskrift samt andre skrifter.”*³⁸

I årene efter SLF's dannelse skulle Fællesforeningen finde sin rolle som paraplyorganisation i forholdet til de tre selvstændige sektioner. Foreningen synes at koncentrere sig om økonomiske og administrative spørgsmål som ansøgninger om moms-fritagelse eller moms-kompensation for tidsskrift og bogudgivelser. Derudover var de helt centrale opgaver *Fortid og Nutid*, kursusvirksomheden og fortsættelse af udgivelsesvirksomheden bl.a. med håndbogsserien, som solgte så godt, at mange af bøgerne måtte genudgives eller udvides. Meget af det øvrige arbejde var lagt ud i fraktionerne. Mens SLA og SLF havde nok at gøre med vejledning og uddannelse til den store mængde arkiver og foreninger, der dukkede frem i disse år, var det helt dominerende emne hos DKM revisionen af museumsloven fra 1958. Den lov, der blev til på DKM's foranledning, var dengang fremsynet og satte gang i en professionaliseringsproces i museumsverdenen, men nu manglede der en ny lov, der passede til den professionaliserede museumsverden. Resultatet blev dog meget spinkelt. Man frygtede et system med nogle få, statsanerkendte museer, en stor gruppe mellemstore museer, der ville blive dybt afhængige af at kunne opnå lokale tilskud, og en række små museer, der ville

bukke under. Der var således stor bitterhed i museumsverden.³⁹

I 1974 ønskede Olaf Olsen at trække sig og blev på formandsposten erstattet af Vagn Skovgaard-Petersen, lektor ved Institut for Skolehistorie ved Danmarks Lærerhøjskole. Det blev i høj grad hans opgave at give foreningen en ny profil og tage nye opgaver op samtidig med, at sektionernes suverænitet respekteredes. Skovgaard-Petersen benyttede årsmødet i 1976 til at komme med en status, hvor Fællesforeningens arbejde blev set i et større perspektiv, og hvor der blev formuleret nogle nye visioner for det kommende arbejde. Han mente bl.a., at de to vigtigste kraftcentre i den historiske udvikling i landet i det 20. århundrede havde været Københavns Universitet og DHF. Bestyrelsen fremlagde 4 visioner for det fremtidige arbejde i Fællesforeningen, som rakte ud over ren administration og udgivelse: 1) Indsamling af kilderne til de folkelige bevægelser historie 2) Lokalhistorie og skolen: Historieundervisningen var blevet beskåret i folkeskolen, så det kun var obligatorisk fag i 6. og 7. klassetrin, og foreningen ønskede at byde ind med et konstruktivt tilbud og gode materialer til integration af lokalhistorien i undervisningen ud fra en tanke om, at lokalhistorien ville kunne gøre historie med levende for eleverne. 3) Oplysningsvirksomhed – muligvis i form af et stort, billedrigt og letlæst historisk-topografisk kvartalsskrift for historieinteresserede eller folkelige foredrag. 4) Udbygning af Lokalhistorisk Afdeling, der manglede både plads og personale.⁴⁰

Indsamlingen af kilderne til de folkelige bevægelser historie blev ligesom arbejdet med lokalhistorien i folkeskolen et stort og omfattende arbejde, der strak-

te sig over mange år, og som indsamlede et stort materiale i en række amter. I forbindelse med arbejdet med historien i skolen blev der nedsat udvalg under DHF, der kom med en række konkrete ideer, der blev nedsat lokale arbejds-kredse, der skulle finde egnet lokalt materiale, der blev afholdt en konference, og der var flere udgivelser i den forbindelse. Derimod blev oplysningsvirksomheden ikke til det store, og der kom ikke meget ud af bestræbelserne for udbygningen af Lokalhistorisk Afdeling, der hvert år på årsmødet frem til lukningen i 2000 klagede over for mange opgaver og for få ressourcer.

En femte og ligeledes langvarig opgave, der blev taget op i de år, var udarbejdelse af en ny håndbog til erstatning for Hvidtfeldts "Håndbog for lokalhistorikere", der efterhånden var blevet forældet. Den nye håndbog skulle have et bredere sigte i form af et kulturhistorisk leksikon. Arbejdet blev iværksat i begyndelsen af 1970'erne, i 1985 udkom den praktiske indføring "Vejledning i Lokalhistorie", og først i 1991 kom leksikon-delen "Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk" på næsten 1100 sider efter en kraftanstrengelse fra DHF med flere redaktørskift undervejs. Det endelige værk var ikke uproblematisk med hensyn til valg af leksikonsystem, afgrænsning og stofvalg, påpegedes det i anmeldelserne i fagtidsskrifterne, ligesom der ikke blev gjort noget forsøg på at definere, hvad man forstod ved kulturhistorie – et træk, der i øvrigt er gennemgående i foreningens virke – men der var enighed om, at udgivelsen var et vægtigt værk og et centralt hjælpemiddel for historikerne.⁴¹

Fortid og Nutid oplevede stor vækst i antallet af abonnenter og kunne for første gang i dets historie nogenlunde hvile

i sig selv økonomisk. Det blev redigeret af Knud Prange 1966-1974 og af Claus Bjørn 1974-1985. Tidsskriftet gennemgik en stor udvikling i perioden. Prange indførte en række nye rubrikker: "Kommentar", der indledte hvert hefte med en kommentar om et aktuelt emne skrevet af en fremtrædende person i DHF-regi. Emnerne var fx den nye museumslov, væksten i de lokalhistoriske arkiver, redaktør- og formandsskifter; derudover kom der en debatsektion og "Historiske noter", der skulle give læserne orientering om aktuelle emner og begivenheder fx besættelsen af vigtige stillinger, nye fund eller nyerehvervelser eller fremdragelse af bøger og tidsskrifter. Desuden begyndte der at komme enkelte "realhistoriske" artikler i *Fortid og Nutid*, selv om det langt fra udgjorde den dominerende del af tidsskriftet. Disse bestod af grundige arkivstudier udført af garvede historikere, selv om en enkelt lokalhistorisk artikel skrevet af en ikke-historiker også har sneget sig ind i håb om, at artiklen kunne danne mønster for andre lignende studier.⁴² De fleste artikler handlede stadig om samlingernes indhold, om brugen af forskellige kildetyper – fx synes tingbøgerne at være tema for bind 23 og 24 – vejledninger af forskellig art samt artikler, der behandlede specifikke forhold i lokalhistorie eller kulturhistorie.

I 1974 overtog lektor Claus Bjørn rollen som redaktør, og i hans tid skete der for alvor store ting med indholdet i tidsskriftet. I de første numre fortsattes linjen fra Prange med artikler om lensregnskaber, toldregnskaber og historisk demografi. Men ret hurtigt åbnede Bjørn op for teoretiske og metodiske diskussioner af en hel anden karakter end hidtil set i tidsskriftet. I disse år taltes der en

del om legitimitetskrise for historiefaget. Dette afspejledes også i *Fortid og Nutid*. Hefte 1 af bind 28 (1979) satte således spørgsmål ved en række sider af det historiske arbejde. Det indledes med kommentaren "Hvad vil vi også med historien?", hvori det fremgår, at der ikke længere er samklang mellem historikerens udfoldelse og den indsats, som samtiden og fremtiden forventer af ham, og at det derfor er nødvendigt, at historiefaget diskuterer sin egen funktion i samfundet. Dette følges op af en debat om arkæologiens relevans i fortid, nutid og fremtid og dens afgrænsning til nabo-disciplinerne og sluttet af med en artikel med titlen "Hvad vil vi med det folkelige historiske arbejde?"⁴³ Denne legitimitetskrise gav sig også udtryk i en række historiografiske artikler, hvor fagets identitet og udvikling skulle afdækkes. Det skete bl.a. i en voldsom paradigmediskussion om brud eller kontinuitet i dansk historieskrivning efter Erslev, som strakte sig over flere årgange,⁴⁴ og i Thorkild Kjærgaards artikel om "Gårdmandslinien i dansk historieskrivning" (1979).

Samtidig skete der en veritabel eksplosion i den lokalhistoriske aktivitet og produktion i hele norden, som bl.a. hang sammen med voldsom udvidelse af forskningsområderne inden for historiefaget – både på universiteterne og i det lokalhistoriske arbejde. I 1960'erne var lokalhistorien stadig amatørernes felt, men udviklingen i historiefaget i 1970'erne mod en større mangfoldighed i emner – herunder især social-, mentalitets- og befolkningshistorien – åbnede også op for en større interesse for lokalhistorien. 1970'ernes og 1980'ernes uddannelseseksplosion betød samtidig, at faghistorikerne i stigende grad fik an-

sættelse på arkiver og museer. Dermed opstod også behovet for at forfægte det lokale som en legitim afgrænsning for historisk forskning. Dette førte bl.a. til en række afhandlinger og debatindlæg i *Fortid og Nutid* om lokalhistoriens teori og metoder, som inddrog debatter om marxistisk historie, strukturhistorie, diskursanalyse, sociologiske metoder, historisk antropologi, hverdagshistorie, arbejderhistorie, mikrohistorie og totalhistorie etc. parallelt med de diskussioner, der foregik på universiteterne om historieskrivningen generelt i perioden.⁴⁵ Lokalhistorien gik i den periode fra at være noget, der i bedste fald blev set på med velvillig nedladdenhed til at være universitetsfåhig, og *Fortid og Nutid* bidrog fra midten af 1970'erne til den udvikling, vurderede Claus Bjørn en del år senere.⁴⁶ Lokalhistorien i Danmark har dog næppe fået den samme status som akademisk meriterende, som den har i Norge, England og til dels i Sverige.

Fortid og Nutid udviklede sig således i denne periode fra at være et vejledende tidsskrift til (også) at være et teoretisk og metodisk debattidsskrift. Det var en bevidst redaktionel linje i tidsskriftet at skabe dialog både mellem historie og de tilstødende videnskaber og mellem de fastlåste teoretiske positioner.⁴⁷ Anmeldelserne stod stadig meget stærkt i tidsskriftets profil, og dette betød, at der gennem hele perioden var et ønske om at øge udgivelsesfrekvensen for at styrke positionen som debat- og anmeldelsestidsskrift. Dette lykkedes i 1983, hvor man atter kom op på 4 hefter pr. år efter en lang periode med kun 2 hefter om året. I 1987 vurderede formanden således, at *Fortid og Nutid* var et af landets førende tidsskrifter, hvad angik den faglige debat målt på antallet af citeringer,

samt at det var i *Fortid og Nutid*, at ny litteratur først blev anmeldt. Tidsskriftet kunne dog ikke sige sig fri af den tilbagegang, som ramte de historiske tidsskrifter i 1980'erne grundet økonomisk krise og langt færre historiestuderende.

Dybdahl-perioden

I 1980 fik DHF atter ny formand, den nyudnævnte rigsarkivar Vagn Dybdahl. Selv om der nærmest var tradition i Fællesforeningen for, at den til enhver tid siddende rigsarkivar tog aktiv del i foreningens arbejde, og selv om Dybdahl i Dansk Biografisk Leksikon betegnede som "en af de enkeltpersoner, der stærkest har præget dansk historieforskning i 1960'erne og 1970'erne", så var valget alligevel kontroversielt, hvilket især skyldtes Dybdahls holdning til det lokalhistoriske arbejde. Claus Bjørn skrev i en kommentar om formandsskiftet: "*han har altid haft sine meninger, ofte utraditionelle og har aldrig skjult, hvorhen han ønskede udviklingen vendt – og han har haft både evne og trang til at søge sine synspunkter virkeliggjort. At han også har givet udtryk for sin opfattelse af det lokalhistoriske arbejde fremgår af "Det lokalhistoriske arbejde i byerne" (Fortid og Nutid XXIII, 1966-68 s. 275ff) og af "Lad os afskaffe lokalhistorien" (Heimen XV, 1970-72, s. 513ff). Den sidste titel er ikke ganske tilfældigt valgt – dens ophavsmand viger ikke tilbage for konfrontationen med traditionelle holdninger eller vanetænkning.*"⁴⁸

Den omtalte artikel i *Fortid og Nutid* var oprindeligt et foredrag holdt af Dybdahl på årsmødet i 1967, hvor han gik til angreb på foreningens kælebørn, de amtshistoriske samfund. Udgangspunktet for foredraget var, at de amtshistori-

ske foreningers medlemstal stagnerede eller gik tilbage. Ved at sammenligne med sit arbejde i Århus Byhistoriske Udvalg kom han til den konklusion, at tilbagegangen skyldtes, at de amtshistoriske foreninger ikke henvendte sig til folk i byerne. Årbøger fremtrådte som landbohistoriske årbøger, og det meste af materialet i dem omhandlede perioden før 1850. Dette skulle ændres, så indholdet svarede til det, som moderne byboere efterspurgte. De var desuden for gammeldags i deres markedsføring og i årbøgernes udseende, og afgrænsningen til de gamle amter burde brydes op i mindre enheder, som folk følte en tilknytning til. Dybdahls foredrag førte til en livlig diskussion, hvorunder han kom med den udtalelse: "*Hvad skal vi dog med den ungdom, hvad skal den i det historiske arbejde? Forskellige aldre, forskellige interesser. Årbøgerne skal vi ikke likvidere, de skal nok likvidere sig selv.*"⁴⁹

Dybdahl indledte sin formandsperiode med at slå bremserne i overfor nye aktiviteter, da foreningens økonomi var i dårlig forfatning. De første år stod således i konsolideringens tegn. Da økonomien atter var bragt på fode, var det især udgivelsesvirksomheden, man koncentrerede sig om.

I 1984 blev foreningens sammenhængskraft yderligere svækket, da DKM og SLA valgte at lægge deres årsmøder uafhængigt af DHF's årsmøde. Man frygtede derfor – med rette skulle det vise sig – at der ville komme færre til årsmøderne og forsøgte at imødekomme dette ved at styrke den faglige profil på årsmøderne med en række faglige foredrag og diskussioner over et bestemt tema. 1984 var samtidig året for Fællesforeningens 75 års jubilæum. Dette blev bl.a. markeret med udgivelsen af antologien "*Fra*

Fortid og Nutid" med centrale artikler fra tidsskriftet bragt mellem 1938 og 1978, som skulle afspejle den udvikling og det opbrud, der havde fundet sted i de kulturhistoriske discipliner i dette tidsrum. Derudover blev der præsenteret en nyskabelse på dette møde – tidsskriftet *Siden Saxo*. Tidsskriftet var blevet til på initiativ af fire historikere, som også kom til at udgøre redaktionen, nemlig Bent Blüdnikow, Steen Ousager, Hans Munk Pedersen og Poul Sverrild. Formålet med tidsskriftet var at bringe historieforskningens resultater ud til så mange som muligt. *Siden Saxo* ville beskæftige sig med dansk historie fra middelalderen til nutiden og både inddrage lokalhistorien og 'den store politik'. Tidsskriftet blev godt modtaget af anmelderne og fik hurtigt pæne abonnenttal. Udgivelsen skete i samarbejde med Rigsarkivet, som efterhånden helt overtog udgivelsen af *Siden Saxo*, der i 1990 ikke længere havde forbindelse med Fællesforeningen.

Fra Fællesforening til Fællesråd

På årsmødet i 1990 gennemlevede Fællesforeningen sin største krise, der var meget tæt på at blive foreningens endeligt. DKM havde meddelt, at sammenslutningen ønskede at træde ud af DHF med virkning fra 1. januar 1991, og samtidig havde SLF lagt op til at lave lovændringer, så deres formål i overvejende grad blev identiske med DHF's og dermed overflødiggjorde foreningen. I forvejen foregik det meste af arbejdet i sektionerne. SLA havde i protest mod bestyrelsens håndtering af sagen indsendt forslag til repræsentantmødet om opløsning af DHF. Dybdahl mente derfor, at sektionerne de facto havde valgt at nedlægge Dansk Historisk Fællesfor-

ening og lagde op til, at årsmødet valgte en bestyrelse, der kunne afvikle foreningen i form af en fusion med SLF. Imidlertid havde SLF ikke gennemført de omtalte ændringer, en del af årsmødets repræsentanter anfægtede bestyrelsens fremlægning af forløbet og hensynet til *Fortid og Nutids* videreførelse samt de medlemmer, der ikke tilhørte nogle af sektionerne, gjorde, at repræsentanterne ikke var villige til at stemme for en fusion, men snarere for en strukturændring. Resultatet blev derfor, at formandens beretning blev godkendt på betingelse af, at de fremførte kritikpunkter blev ført til referat, og at hele den siddende bestyrelse skulle stille deres mandater til rådighed. Repræsentantskabet vedtog herefter et kommissorium for en ny bestyrelse med følgende ordlyd. "*Herved pålægger repræsentantskabet en ny styrelse for Dansk Historisk Fællesforening at gennemføre en grundig og seriøs overvejelse og forhandling med alle interesserede kredse af, hvorvidt og hvorledes DHF ved en fornyelse kan bidrage til at samle og fremme det historiske arbejde i Danmark.*"⁵⁰ Ingen i den hidtidige bestyrelse ønskede at genopstille efter det mistillidsvotum, årsmødet havde givet udtryk for, og Grethe Ilsoe, Landsarkivet for Sjælland blev valgt til ny formand.

Resultatet af bestyrelsens sonderinger det følgende år blev, at foreningen i stedet blev organiseret som et samråd, der sikrede medlemmerne ligestilling i styrelse og samarbejde. Det overordnede formål med samrådet skulle være at koordinere samarbejdet mellem de tilknyttede organisationer, institutioner og foreninger samt at udføre opgaver, hvor der var reelle fordele ved samarbejdet fx på det administrative, økonomiske eller publiceringsmæssige område eller over

for myndigheder o.a. Samrådsmodellen erstattede således paraplyforeningsmodellen. Forskellen kan illustreres ved, at man før var fælles om alt, medmindre der blev truffet andre aftaler. I fremtiden ville man kun være fælles om det, der bliver truffet aftale om. Den nye model, der blev vedtaget på et ekstraordinært repræsentantskabsmøde 29. september 1991, indebar også et navneskifte for foreningen fra Dansk Historisk Fællesforening til Dansk Historisk Fællesråd.

DKM fastholdt i første omgang sin beslutning om at udtræde af Fællesrådet på trods af gentagne henvendelser. I 1997 kom sammenslutningen dog atter med i DHF. Til gengæld indtrådte S sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger (SSF) i 1992 som landssammenslutning og fik dermed fast repræsentant i styrelsen. I 2006 brød en del af SLA's medlemmer ud af landsforeningen og dannede i stedet Organisationen af Danske Arkiver (ODA). Både SLA og ODA er repræsenteret som landsforeninger under DHF, der således nu består af 5 landsorganisationer og et større antal enkeltstående foreninger og institutioner.

Efter omdannelsen til Fællesråd har der været hyppigere udskiftning på formandsposten, og arbejdet har ikke på samme måde været kendetegnet ved enkeltpersoner. Helt frem til 1990 var det historikerverdenens absolutte spidser: rigsarkivarer, universitetsprofessorer og nationalmuseumsdirektører, der tegnede foreningen, men der skete nu en demokratisering af organisationen. Arbejdet i fællesrådet fortsatte linjen fra den gamle forening på publikationsområdet med udgivelse af *Fortid og Nutid* og skrifter i og uden for håndbogsserien. Derudover synes det at være varetagelsen af kon-

takten til myndighederne, der fylder mest. DHF ønsker at involvere sig aktivt i lovgivningsarbejdet på de områder, som betragtes som kerneområder, bl.a. ved at optræde på listen over høringsberettigede og i det hele taget overvåge den politiske situation for at kunne være mere udfarende i forhold til fx nedskæringer og forringelser, diskussionen om tidsskriftsstøtten i 2008 m.m. På mange måder synes aktiviteten dog at være noget mere begrænset som en konsekvens af dannelsen af Fællesrådet. Bestyrelsen klagede da også sin nød i 2004: *"For på trods af den interesse for historien, som jeg berørte, så er det ikke sådan, at det er blevet nemmere at være historiens paraplyorganisation. Det er svært at sætte initiativer i gang, svært at få folk til at deltage aktivt i DHF's arbejde og få medlemsorganisationerne til at stille forslag og krav til styrelsen."*⁵¹

Opbygningen og lanceringen af websitet historie-online.dk fra 2003 var dog et stort og væsentligt nyt initiativ. Tanken var at skabe et aktivt sted på nettet, som handler om historie i Danmark i bred forstand. Siden skal rumme *"nyheder og indlæg for universitetsforskere, webudstillinger, bognyheder, TV-anmeldelser, oversigt over udstillinger o.l. for den almindeligt interesserede – og så også lidt skæg og ballade."*⁵² Historie-online blev i løbet af kort tid meget populært med konstant stigende antal hits, og var i 2008 Danmarks bedst brandede og højest rankede site om historie. DHF nåede på denne måde et langt bredere publikum, og sitet blev efterhånden karakteriseret som DHF's hovedopgave sammen med udgivelsen af *Fortid og Nutid*. Sitet ses som en måde at fremme interessen for historie, medvirke til samarbejde og skabe et forum, hvor alle led

af historieverden kan mødes. Historie-online er dermed et vigtigt led i opfyldelsen af DHF's formålsparagraf. Siden 2003 har Historie-online uddelt prisen for årets historiske bog. Dette sker ved, at en nomineringskomité udvælger fem bøger, udgivet det pågældende år, som historie-online brugere så kan stemme på.

Fortid og Nutid udkom i hele perioden med 4 numre om året, selv om man ofte havde svært ved at holde udgivelse-skadencen. Et år udkom således 3 af 4 hefter i december måned. Dette rykker dog ikke ved, at tidsskriftet år efter år fremhæves som særdeles værdifuldt på årsmøderne. Debat og anmeldelsessektionerne er stadig helt centrale dele af tidsskriftets profil. En nyskabelse fra 2000 er interviews med centrale personer i historikerverden

Tidsskriftet domineres – i modsætning til tidligere, hvor realhistoriske artikler var et særsyn i tidsskriftet – nu fuldstændigt af de kulturhistoriske artikler med et bredt spektrum af emner, der kronologisk spænder fra arkæologi til det 20. århundrede, og som dækker alle dele af menneskelivet. Kendetegnet ved mange af artiklerne er, at de bygger på et højt teoretisk abstraktionsniveau, som sandsynligvis signalerer, at læserkredsen i høj grad er professionelle historikere.

Tidsskriftet har fastholdt ambitionen om at være tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie, hvilket fra år 2000 endda kom til at stå som undertitel på forsiden. Men i forhold til tidligere perioder er diskussionerne om lokalhistorien stort set forsvundet bortset fra i anmeldersektionerne, eller de er blevet drejet ind på andre områder som fx lokalsamfundsanalyse, mikrohistorie eller forstads- eller kvartershistorie, der



Fig. 4. *Fortid og Nutid* 1990-2009. Foto: Jan Pedersen, Nordjyllands Historiske Museum.

er "fremtidens lokalhistorie", hvis man skal tro en artikel af John T. Lauridsen i *Fortid og Nutid* 1993. Også købstadshistoriernes form og indhold diskuteredes ved flere lejligheder. I det omfang det lokale optræder, er det karakteristisk, at de lokalhistoriske fænomener bruges som udgangspunkt for at undersøge bredere kulturhistoriske fænomener. Dette kommer bl.a. til udtryk i en artikel fra 2004 af Christoffer Emil Bruun om den første Lillebæltsbro: "*Ved at bruge Lillebæltsbroen, som empirisk grundlag for en teoretisk undersøgelse af modernitet, er artiklens egen formmæssige struktur et forsøg på at bygge bro mellem det konkrete og det abstrakte, mellem empiri og teori,*

mellem Lillebæltsbroen og modernitet."⁵³ Artiklen formulerer dermed den tendens i den akademisk prægede tilgang til den lokale historie, der kommer til udtryk i *Fortid og Nutid* i de senere år. Det lokale bruges primært som empirisk afsæt for at sige noget generelt om kultur- og mentalitetshistoriske fænomener, og som det ses af Bruuns formuleringer også ofte på et højt abstraktionsniveau, hvorimod lokalhistorie i form af den stærkt empirisk funderede arkivundersøgelse ikke – eller kun yderst sjældent – finder vej til tidskriftets spalter.

Der findes stadigvæk enkelte artikler, der diskuterer enkelte kildetyper og deres anvendelse, men der er blevet væsentlig

længere mellem dem. Metodisk dukkede et nyt emne op i 1990'ernes begyndelse, nemlig spørgsmålet om anvendelsen af EDB i historisk forskning. Den teoretisk-metodiske debat optrådte primært i begyndelsen af 1990'erne. I 1992 viedes det meste af et hefte til diskussionen af et enkelt værk, nemlig Thorkild Kjærgaards disputats "Den danske revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning". Værket var kontroversielt, fordi det gennem den økohistoriske synsvinkel anlagde en ny vinkel på den store omstillingsproces i landbruget i perioden, og fordi det forsøgte sig med en tværvidenskabelig indgang til historien. Der var således grobund for en del debat både i Danmark og i udlandet. Et andet – endnu mere sprængfarligt – emne var forholdet mellem historie og fiktion som konsekvens af de postmoderne teoretikers fremmarch i kulturhistorien. Debatten havde foregået i aviserne i efteråret 1992 og rykkede under titlen "Historikerfejde" ind i *Fortid og Nutids* rækker med en artikel af John Christensen og Henrik Stevnsborg, hvori de hævdede, at der ikke kan være noget klart skel mellem historie og digtning. Det medførte en række modindlæg året efter, hvori historisk erkendelse diskuteredes fra flere vinkler spændende fra, at der bør være videnskabelige standardprocesser også i den historiske forskning, over at det subjektive element i historieforskningen ikke er noget nyt til en række videnskabsetiske forestillinger om erkendelse og historiebrug (1994: 53-69). Debatten fortsatte i de følgende år. Efter årtusindskiftet har der været længere mellem de store teoretiske diskussioner i tidsskriftets spalter.

På trods af den store tilfredshed med tidsskriftets kvalitet faldt abonnenttallet år for år. Allerede i 2004 udtalte forman-

den om *Fortid og Nutid*, at "Det kan være svært at se, hvordan det vil gå i fremtiden – fornemmelsen af, at det alt sammen nok skal gå, er ikke særlig stærk". Og man begyndte allerede på dette tidspunkt at overveje andre udgivelsesformer, samarbejde med andre tidsskrifter mm. Det er dette arbejde, der nu bliver en realitet med sammenlægningen med *Folk og Kultur* og overgangen til delvist digitaliseret tidsskrift.

I oktober 2009 kunne DHF fejre 100 års jubilæum. Det blev markeret med en jubilæumsfest og med udgivelsen af bogen "Historiens ildsjæle" redigeret af Jes Fabricius Møller, hvormed man vil hylde nogle af de mange ildsjæle, der på forskellig vis har båret og udviklet det historiske arbejde gennem de sidste 100 år. Bogen "solgte som varmt brød" bekendtgjorde foreningen kort efter på facebook. "Men hvad skal vi ellers lave de næste 100 år?", spurgte formanden, Søren Bitsch Christensen, i sin formandsberetning i jubilæumsåret under overskriften "Samarbejdsforum eller samtaleforum – på vej mod de 100 år?" De foreninger og institutioner, som DHF oprindeligt blev oprettet for, er blevet stærkere både hver for sig og i de landssammenslutninger, de er tilknyttede. Alligevel er der stadig, ifølge formanden, et behov for DHF. Op-gaverne skal fortsat bestå i udgivelse af et kulturhistorisk tidsskrift på højeste niveau, at videreudvikle internetressourcen samt at være samarbejdsorgan for historiske projekter, der kræver både frivillige og professionelle kræfter, som fx digitaliseringsprojekter.

Noget om herremænd og bønder

Når man læser artikler, debatindlæg og årsberetninger i *Fortid og Nutid* er der

ét emne, der mere end noget andet har tiltrukket sig opmærksomheden i gennem hele dets levetid: Forholdet mellem lokalhistorie og rigshistorie og mellem amatører og professionelle, faguddannede historikere – eller mellem herremænd og bønder, som Thorkild Kjærgaard formulerede det i en artikel fra 1976. De to forhold havde en klar tendens til at hænge sammen på en måde, der afspejlede en arbejdsdeling, således at amatørerne skulle tage sig af lokalhistorien, mens fagmændene med deres større overblik og kildekritiske skoling nødvendigvis måtte varetage den vigtige opgave med rigshistorien.

Allerede ved foreningens dannelse kan man se de to "fløjes" forskellige opfattelse af det historiske arbejde afspejlet i lovenes dobbelte formål om folkelige vækkelse og videnskabens krav. De to sider blev ofte set som modstridende. *Kolding Folkeblad* skrev således om dannelsen af foreningen: "*Da de folkelige og bredt anlagte "historiske Samfund" et for et i hurtigt Følge skød frem, saa de til sidst ompændte Landet, kom den historiske Videnskabs Mænd med en fremstrakt Haand til dem der bar den ny Bevægelse, og tilbød deres Vejledning og Hjælp. I Begyndelsen blev Tilbudet modtaget med nogen Skepsis. Det er kun faa af de professionelle Historikere, der selv kan skrive i en Form, som de historiske Aarbøgers bredere Publikum bryder sig om at læse, uanset den langt større Kundskabsfyldte, disse Mænd selvfølgelig sidder inde med, jeg havde nær sagt: Netop paa Grund af deres store Lærdom, der ikke sjældent berøver dem visse Evner i Retning af populær Fremstilling, ligesom enkelte Ting, der for Publikum kan have hele Nyhedens Interesse, for Videnskabsmændene er saa kendt, at de mangler*

Blik for den levende Skildring."⁵⁴ Denne linje prægede i høj grad diskussionen fremover. Faghistorikerne hævdede deres monopol på at definere, hvad der var "den rigtige historie", hvilke opgaver man skulle beskæftige sig med og "den rigtige metode", og tog det for givet, at disse definitioner var gældende for alle historikere, også amatørhistorikerne. Lokalhistorikerne på deres side holdt på, at de i kraft af deres lokalkendskab og hjemstavnskærlighed var bedst i stand til at skrive den folkelige, lokale historie, så den blev vedkommende for områdets beboere og kunne skabe tilknytning mellem befolkningen og hjemegnen. Spændingen mellem faghistorikere og lokalhistorikere gjaldt i øvrigt ikke kun de lokalhistoriske foreninger, selv om det er dem, der får størst opmærksomhed i tidsskriftet. Også mellem Nationalmuseet og provinsmuseerne fandtes et anspændt forhold. På årsmødet i 1924 kom det således til en heftig diskussion om forholdet mellem Nationalmuseet og provinsmuseerne, som afspejlede i museumsforeningens dannelse få år senere.

De professionelle historikere, som stod bag foreningens oprettelse, talte om samarbejde mellem lokalhistorikere og faghistorikere. Men det var ikke et ligeværdigt samarbejde. Faghistorikerne ønskede at fremme den historiske forskning ved at skole amatørhistorikerne til at kunne udføre historisk arbejde efter videnskabelige principper. Og faghistorikerne, især arkivarerne, ydede en stor indsats på det område med foredrag på årsmøderne i både Fællesforeningen og i amtssamfundene, studiekurser og udarbejdelsen af en lang række skriftlige vejledninger i tidsskriftet og i håndbøgerne. Tanken bag det hele var, at lo-

kale punktstudier udført af velskolede amatører efter en bestemt plan og et bestemt formål ville kunne bruges som byggesten i de professionelle historikers nationale synteseskrivning, som i deres optik var historieskrivningens egentlige formål. Dette syn på amatørerne som historiens arbejdsmænd fremgik bl.a. af et udkast til et brev fra Fabricius til en række historikere, hvori de opfordredes til at komme med indlæg til de tvangsfrie meddelelseshefter: "Vi vilde bede Dem om i en kort Opsats at fremstille Hovedprincipperne for det Arbejde, som de ønsker gjort af Foreningens menige Medlemmer, at give Raad for en saadan folkelig Virksomhed (i dette Tilfælde vel navnlig Optegnelser, Opmaalinger og Fotografering af Bygningsrester) og – saa vidt muligt – belyse dette med Eksempler."⁵⁵ Klassiske eksempler på dette synspunkt findes i *Fortid og Nutid* fx i Johan Hvidtfeldts "Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere" (1941-42) og Albert Olsens allerede omtalte: "Lokalhistorie – Rigshistorie" (1943-44). Johan Hvidtfeldts bidrag var oprindeligt et foredrag holdt på DHF's årsmøde 1942. Af dette fremgår det, at lokalhistorikere og rigshistorikere havde et fælles mål, nemlig at udvide kendskabet til landets historie. Der var dog en arbejdsdeling mellem de to grupper, så rigshistorien skulle formidle de fælles træk, mens lokalhistorien skulle koncentrere sig om det specifikke. Hvidtfeldt var dog – på trods af den store indsats for at skole lokalhistorikerne – endnu ikke er tilfreds med resultatet: "Men en ting er, at lokalhistoriske arbejder kan yde støtte til den videnskabelige forskning. En anden ting er, om de gør det. De fleste faghistorikere vil uden tvivl sige, at det kun er en ret ringe del af indholdet i amtsarbejderne, af sognebeskrivelserne

og af købstadshistorier, der i denne forbindelse kan komme i betragtning, at der findes meget indenfor den lokalhistoriske forskning, som i alle henseender er daarlige, og som der ikke burde have været ofret papir og tryksvæerte paa. Og man maa give denne kritik ret. En gennemlæsning af amtsarbejderne og den øvrige lokalhistoriske litteratur synes at vise, at der ved siden af det meget værdifulde ogsaa findes meget, som er af mindre lødighed, underholdningsmæssigt, kulturelt og videnskabeligt værdiløst."⁵⁶

Det er tydeligt, at Hvidtfeldt sætter en klar skillelinje mellem videnskabelig og lokalhistorisk forskning, og at det var den nationale historie – ikke den lokale – der var historieskrivningens egentlige mål og den målestok, som den lokale historie skulle måles med, selv om han dog også inddrager underholdningsværdien som parameter. Dette syn på forholdet mellem lokalhistorie og rigshistorie fandt også vej til Hvidtfeldts *Håndbog for lokalhistorikere* (1952).

1970'ernes og 1980'ernes teoretisering af historiefaget synes dog ikke at få den store gennemslagskraft på den historie, der blev bedrevet i de lokalhistoriske foreninger, om end der i perioden blev længere mellem de rene kildeafskrifter og kortere mellem de faguddannede bidragydere.⁵⁷ Og det var faktisk også sådan, det skulle være, mente Thorkild Kjærgaard i en debatanmeldelse i 1976. Den blandt faghistorikere almindelige opfattelse, at det amatørhistoriske arbejde blot var en mere eller mindre fuldkommen efterligning af den "rigtige historie" var helt forfejlet. Lokalhistorien skulle ses som en særlig gren inden for historieskrivningen med et andet formål og en anden målgruppe, og derfor skulle den ikke leve op til faghistorikernes krav

om at kunne bruges som byggesten. ”Noget kunne tyde på, at det er de selvsamme træk, som gør en lokalhistorie uformelig og delvis ubrugelig for en faghistoriker ofte netop er dem, der gør, at bogen kan fungere i det lokale samfund, den er skrevet for.”⁵⁸ Det var stedets unikke særpræg, dette særlige sted, der var det centrale, ikke det generelle billede. Der skulle stadig være samarbejde og udveksling af viden mellem de to grupper, men det skulle i hans optik ske som ligemænd, og ikke være et spørgsmål om, at den ene gruppe skulle komme og lære den anden, hvordan de skulle skrive historie. Faghistorikerne kunne levere det fornødne værktøj, men de skulle ikke definere den folkelige lokalhistoriske forsknings problemstillinger.

Debatten om synet på forholdet mellem videnskab og folkelighed fortsætter med at optræde i *Fortid og Nutids* spalter helt frem til tidsskriftets lukning, og sammenlignet med de lande, der omgiver os, har kløften mellem fag- og amatørhistorikeren og mellem lokal- og national historie været væsentligt større i Danmark.⁵⁹ Debatten rummer både den traditionelle opfattelse af lokalhistorien som en del af rigshistorien og lokalhistorien som ”dette særlige sted” med fokus på stedets særpræg og sammenknytningen mellem sted og befolkning. Generelt synes der i dag at være en accept af, at lokalhistorien ikke er enten-eller, men både-og. Der sker en stadig større professionalisering af lokalhistorien, hvilket man kan forvise sig om ved at kaste et blik på forfatterskaren i de fleste amts-historiske årbøger. Dette har betydet, at diskussionen om herremænd og bønder ikke længere er helt så aktuell. Lokalhistorien er både en faglig disciplin og en folkebevægelse.

Afslutning

Artiklens titel ”Broer mellem videnskaben og den folkelige forskning” stammer fra Fabricius’ artikel i jubilæumsheftet af *Fortid og Nutid* i 1959. Han slutter sin fortælling om foreningens oprettelse med ordene: ”Men to lever, Fællesforeningen og ”Fortid og Nutid”, skønt man ved deres opståen spåede dem så krank en skæbne. Og skønt foreningens medlems-tal er mangedoblet fra de 32, som den begyndte med, og skønt den har droppet mange opgaver og taget endnu flere op, og skønt ”Fortid og Nutid” er blevet så stateligt og fint, at det slet ikke er til at kende igen, så er der dog bevaret noget gammelt og væsentligt. De er stadig broer mellem videnskaben og den folkelige forskning og mellem by og land. Gid dette må vare ved de næste 50 år”.⁶⁰ Brometaforen bruges flere gange i foreningens historie. Broen signalerer forbindelse mellem to dele, der ellers er adskilte. Fra foreningens begyndelse var der lagt an til, at trafikken på denne bro primært skulle være ensrettet fra videnskaben til amatørerne eller i det mindste med videnskaben som ”politibetjent”, der regulerede trafikken på broen og bestemte, hvad der var kvalificeret til at passere broen. Når brometaforen ikke længere anvendes, kan det skyldes, at det faktisk er lykket at skabe en reel forbindelse mellem de to før så adskilte dele, eller det kan skyldes, at trafikken mellem de to dele stort set er ophørt eller går ad andre veje med et *Fortid og Nutid*, der henvender sig til den akademiske læser, mens andre tidsskrifter som fx DLF’s og SLA’s tidsskrift *Journalen* i højere grad tager sig af det mere folkelige element.

I en kommentar til museumsloven i 1958 udtalte DKM’s formand Svend Larsen ønsket om, at museerne med loven

måtte blive ”nyttige redskaber i det videnskabelige og det folkelige arbejde”. Dette kunne også have været valgt som overskrift over DHF’s historie i de sidste hundrede år: I det overordnede perspektiv har det været DHF’s formål gennem alle årene at styrke positionen for alle dele af den historiske aktivitet i Danmark – både den folkelige og den videnskabelige. Fokus har i høj grad været på

løsningen af historiens praktiske problemer. Også *Fortid og Nutid* havde i mange år denne ambition, men har efterhånden skiftet status fra redskab for historien til et selvstændigt udtryk for kulturhistorien i Danmark – en status der sandsynligvis vil blive yderligere forstærket med sammenlægningen med *Folk og Kultur* i et nyt kulturhistorisk tidsskrift.

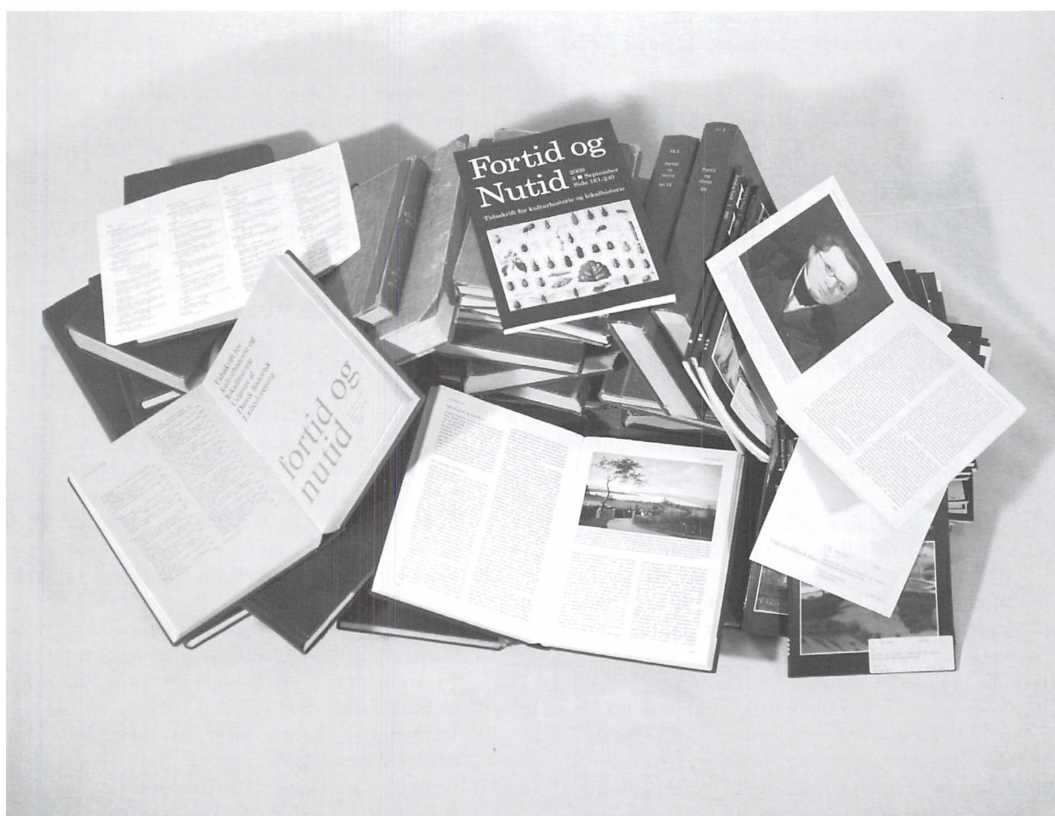


Fig. 5. *Fortid og Nutid* 1914-2009. Foto: Jan Pedersen, Nordjyllands Historiske Museum.

Noter

- 1 Steen Busck, "Dansk lokalhistorie i det 20. århundrede". I: Erik Christiansen og Jens Chr. Manniche (red.), *Historiens ansigter*, Aarhus Universitetsforlag, 1991, side 91.
- 2 Alfred Wendehorst, "150 Jahre Gesamtverein der Deutschen Geschichts- und Altertumsvereine". <http://www.gesamtverein.de/uploads/media/GeschichteGV.pdf>
- 3 P. Severinsen, "25 Aar". *Fortid og Nutid* 10 (3) 1934, side 129-132.
- 4 Knud Fabricius, "Danske historisk Fællesforenings Grundlæggelse. Nogle erindringer af Fællesforeningens første Sekretær". *Fortid og Nutid* 20 (6) 1959, side 362.
- 5 Sst, side 363.
- 6 Af arkiverne fremgår det, at man i 1910 havde forsøgt at overtale Erslev, Villads Christensen og Steenstrup til at overtage posten efter Nyrop. Alle havde "absolut og rentud" afslået at tage i mod stillingen, og man havde derfor endnu en gang overvejet Rigsarkivar Secher. Brev fra Mackeprang til Fabricius 23/5 1910. RA, nr 10.191, 1964/1A.
- 7 *Fortid og Nutid* 10 (3) 1934, side 132.
- 8 J. Nissen, "Oplivelse af historisk Sans". *Fra Ribe Amt* 1903, side 8f.
- 9 Fabricius 1959, side 362.
- 10 Referatet af årsmødet 1916. *Fortid og Nutid* 1, side 256.
- 11 Forretningsudvalgsmøde 9. marts 1914. Protokol over Bestyrelsesmøder i Dansk Historisk Fællesforening 1911-1921. RA, nr 10.191, 1964/1A.
- 12 Brev fra Olrik til Fabricius, dateret 10. marts 1914. RA, nr. 10.191, 1964/1A.
- 13 Aud Mikkelsen Tretvik, *Lokal og Regional Historie*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2004, side 29.
- 14 *Fortid og Nutid* 2, 1919, side 164.
- 15 Erik Helmer Pedersen, "Den lokale Danmarkshistorie – en arkivsag?" *Fortid og Nutid* 2001 (3), side 213.
- 16 Fabricius 1959, side 361.
- 17 Årsmødet 1927. Referat i *Fortid og Nutid* 7, 1928-29, side 78. Se også Johan Hvidtfeldt, "Dansk Historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede". *Fortid og Nutid* 20 (6).
- 18 Fabricius 1959, side 370.
- 19 Eksempler fra studiekursus i København 18.-22. oktober 1937. *Fortid og Nutid* 12, side 137-39.
- 20 Helmer Pedersen 2001, side 210f. Se også Ejler Haugsted (red.), *Udvalget for Hjemstavnskulturer: Det første danske Hjemstavnskursus i Røn-*
- de 1.-10. august 1923. Århus, 1924. Desuden referatet fra årsmødet 1924, *Fortid og Nutid* 5, side 210ff.
- 21 *Fortid og Nutid* 3, side 136.
- 22 Begge i *Fortid og Nutid* 20 (6) 1959. Fabricius side 364. Hvidtfeldt side 372.
- 23 Chr. Axel Jensen, "Poul Nørlund (1888-1951)". *Fortid og Nutid* 18, side 245ff.
- 24 Referatet fra årsmøderne i 1944-1949. *Fortid og Nutid* bind 15, side 275; bind 16, side 383; bind 17, side 156, 293f; Bind 18, side 104.
- 25 *Fortid og Nutid* 18, side 107.
- 26 *Fortid og Nutid* 18, side 486f.
- 27 Årsmødet 1944, *Fortid og Nutid* 15 (4), side 281.
- 28 Anmeldelse af Vagn Dybdahl, *Historie*, Ny række 3, 1954-56, side 284f.
- 29 Årsmødet 1965. *Fortid og Nutid* 22, 1963-66, side 554, 556. Samt Knud Prange, "Kontingenter og honorarer". *Fortid og Nutid* 24 (2) 1969, side 121f.
- 30 Albert Olsen, "Lokalhistorie – Rigshistorie", *Fortid og Nutid* 15, 1943-44.
- 31 Årsmødet i Helsingør 1946, *Fortid og Nutid* 16, side 386.
- 32 Hvidtfeldt 1959, side 379.
- 33 Tretvik 2004, side 31ff.
- 34 Refereret til årsmødet i København 9. september 1967. *Fortid og Nutid* 23 (4), side 342.
- 35 Fx i Knud Prange, *Hvorfor Lokalhistorie?*, København 1971, side 16 og 22. Kjærgaard antyder dog i sin artikel, at Prange andre steder også forfægter faghistoriens forrang. Thorkild Kjærgaard, "Fagmænd og amatører. Om herremænd og bønder i den danske historiker verden". *Fortid og Nutid* 36 (4) 1976, side 515 (note 17).
- 36 Se fx Ole Warthoe-Hansen, "Hvad vil vi også med historien?" *Fortid og Nutid* 28 (1) 1979-80, side 2 og Vagn Dybdahls beretning til årsmødet 1985. *Fortid og Nutid* 1986 (2), side 155ff.
- 37 Birthe Skovholm Petersen, "SLA 50 år – en indledning". I: Johnny Wøllekær (red.): *Den lokale hukommelse – arkiver i fremdrift*. SLA 1999, side 9-13.
- 38 Lovenes § 1 1967. *Fortid og Nutid* 23 (4), side 344f.
- 39 Palle Friis, "Den nye museumslov". *Fortid og Nutid* 26, 1975-76, side 505f. Se også referatet fra årsmødet 1974. *Fortid og Nutid* 26, 1975-76, side 246ff.
- 40 Årsmødet i Aabenraa 1976, *Fortid og Nutid* 27, 1977-78, side 149ff.
- 41 Anmeldt af Harry Christensen i *Historisk Tidsskrift*, bd. 16, rk. 2, 1993 (1), side 119ff og af Carsten Porskrøg Rasmussen i *Historie*, ny

- rk. bd. 19 (1991), side 734ff.
- 42 Gregers Hansen, "Købmændene i Saksøbing og Maribo i 1700-årene – deres økonomiske og sociale placering" *Fortid og Nutid* 25 (1/2), side 20-62.
- 43 Ole Warthoe-Hansen "Hvad vil vi også med historien?", side 1-2; C. J. Becker, "Arkæologi i Danmark – i går, i dag og i morgen", side 3-11; Henrik Ingemann, "Hvad vil vi med det folkelige historiske arbejde?", side 50-60. Kristian Kristiansen, "Svar til C. J. Becker", side 61-64; Jørgen Jensen, "En kommentar til debatten om dansk arkæologi – fortid og fremtid", side 64-69. Alle i *Fortid og Nutid* 28 (1), 1979.
- 44 Inga Floto, "60'ernes dilemma. Noget om at skrive historie." *Fortid og Nutid* 1976, side 379ff; Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen, "Brud eller kontinuitet i dansk historievitenskaber." *Fortid og Nutid* 26 (4) 1976, side 516ff; J. H. Tiemroth, "Fra Kr. Erslev til Niels Steensgaard. Paradigmatanker om dansk historieskrivning". *Fortid og Nutid* 28 (1) 1979, side 12ff.
- 45 For en gennemgang af en lang række af disse diskussioner, se Erik Helmer Pedersen, "Dansk Lokalhistorie i mands minde – en historiografisk skitse". *Fortid og Nutid* 1997 (3), særligt side 169ff.
- 46 Claus Bjørn, "Dansk historieforskning ved udgangen af 80'erne – en skitse", *Fortid og Nutid* 36 (3) 1989, side 217. Steen Busck kunne dog ikke godtage denne vurdering. Ændringen skyldtes snarere uddannelseseksplosionen, som bragte nye grupper ind på universiteterne. Steen Busck, "Historiefaget ved indgangen til 1990'erne". *Fortid og Nutid* 1990 (2), side 157.
- 47 Bjørn 1989, side 218.
- 48 Claus Bjørn, "Formandsskifte i Dansk Historisk Fællesforening". *Fortid og Nutid* 29 (1) 1981, side 2.
- 49 *Fortid og Nutid* 23 (4) 1967, side 349.
- 50 *Fortid og Nutid* 1991 (1), side 65.
- 51 Poul Porskær Poulsen på repræsentantskabsmødet 2004. *Fortid og Nutid* 2004 (4), side 69f.
- 52 Referat af årsmødet 2003. *Fortid og Nutid* 2003 (4), side 313.
- 53 Christoffer Emil Bruun, "Broen over Lillebælt 1920-1935". *Fortid og Nutid* 2004 (3), side 17
- 54 *Kolding Folkeblad* 24/6 1914.
- 55 Udkast til brev fra Fabricius. RA, nr. 10.191, 1964/1A.
- 56 Johan Hvidtfeldt, "Samarbejde mellem Lokalhistorikere og Righistorikere". *Fortid og Nutid* 14, 1941-42, side 242.
- 57 Se fx Trine Malling Lungskov, "100 år med Århus Stifts Årbøger" i *Århus Stifts Årbøger* 2007, side 157ff.
- 58 Thorkild Kjærgaard 1976, side 512.
- 59 Tretvik 2004, side 23ff.
- 60 Fabricius 1959, side 370.

Kvinner, kall og krig

Bodil Biørn og armenerne

Inger Marie Okkenhaug

Fortid og Nutid, desember 2009, s. 277-292.

På veien hjem til Norge sommeren 1917 oppholdt misjonæren og sykepleieren Bodil Biørn seg noen dager i Konstantinopel. Her traff hun gamle venner fra sitt arbeid i det østlige Anatolia, blant annet et armensk parlamentsmedlem. Denne mannen, som hadde overlevd folkemordet, påla Bodil Biørn rollen som bærer av minnet om et samfunn som ikke lenger eksisterte: "Søster Bodil", sa han, "De maa fortælle hvad De har set der nede, og selv om vore mænd hadde været skyldig til at faa en saadan behandling, saa tænk paa, at vore kvinder og barn blev myrdet, brændt og skjændet og i tusenvis kastet i floderne, det er forærdelig at tænke paa, at de næsten har ødelagt vort folk." (Armensk parlamentsmedlem til Bodil Biørn, Istanbul, sommeren 1917.)

Inger Marie Okkenhaug, f. 1963, Dr.Art., Førsteamanuensis i historie ved Høyskolen i Volda. Publikasjoner: *The quality of heroic living, of high endeavour and adventure? Anglican Mission, Women and Education in Palestine, 1888-1948*, 2002; redaktør af *Gender, Race and Religion: Nordic Missions, 1860-1940*, 2003 og redaktør, sammen med Nafissa Naguib, af *Interpreting Welfare and Relief in the Middle East*, 2008.

Under Første verdenskrig ble den norske misjonæren Bodil Biørn (1871-1960) vitne til folkemordet av armenerne i Tyrkia. Her var hun, sammen med danske og svenske kolleger, del av et illegalt nettverk av armenske motstandsfolk og vestlige sympatisører.¹ Den unge overklassekvinnen fra Kragerø dro allerede i 1905 ut for å arbeide som sykepleier i Tyrkia. Dette var begynnelsen på en tretti år lang karriere som nødhjelpsarbeider, lege og jordmor. Bodil Biørn fulgte sitt kall og brukte sine evner, utdanning og yrkesliv i armenske samfunn – til tider under de mest ekstreme forhold.

De omfattende forfølgelsene av armenerne på 1890-tallet beveget Biørn til å melde seg til tjeneste som sykepleier og

misjonær for Kvinnelig misjonsarbeidere (KMA). KMA hadde ikke nok ressurser til å etablere en egen stasjon i Tyrkia. Derfor kom det i stand et samarbeid med misjonsorganisasjonen *Deutscher Hilfsbund für Christliches Liebswerk im Orient*, som var en av de største protestantiske aktørene i det osmanske riket. Bodil Biørn arbeidet som misjonær for *Deutscher Hilfsbund* fram til slutten av Første verdenskrig. Etter 1918 reiste hun i norsk KMAs tjeneste til Den armenske republikken og senere til Syria, hvor hun arbeidet fram til 1934.

Bodil Biørn er en representant for de første generasjoner moderne kvinne, som fulgte et personlig kall og ble en forløper for dagens bistandsarbeidere. Biørns liv

handler om utfordrende reiser, også i konkret forstand. Hun la ut på modige ekspedisjoner på hesteryggen, ”igjenom ville kurdertrakter og fjell”. Denne friheten til bevegelse og å reise på egenhånd hadde tradisjonelt vært forbeholdt menn. Slik sett representer misjonskvinner som Biørn et radikalt brudd med vestlig forståelse av feminin identitet. Dette bruddet ser en også i forhold til arbeid, religion og autoritet.

Bodil Biørn kan stå som representant for de mange kvinner som fant tilhørighet i et internasjonalt, kristent samfunn og valgte en ukonvensjonell, transnasjonal karriere gjennom misjon. Denne artikkelen vil ved hjelp av historisk, biografisk metode, se nærmere på hvilken rolle hun spilte i Det Osmanske riket i årene før og under Første verdenskrig. Hvordan forholdt hun seg til den ekstreme volden hun ble vitne til og levde med under folkemordet? Hvordan påvirket krigen og etterkrigstidens flyktningekatastrofe Biørns liv; yrkesmessig, privat og religiøst?

Selv ville hun ikke skrive om sine dramatiske historie, med unntak av brev og rapporter publisert i KMAs tidsskrift ”Kvartalshilsen”. Disse brevene utgjør sammen med dagboknotater og Biørns fotografiske samling (hun reiste til Tyrkia med eget kamera i 1905), kildemateriale til Bodil Biørns liv, arbeid og religiøse selvforståelse.

Biografi og misjon

Misjon var (og er) et transnasjonalt fenomen, hvor religiøse ideer og organisasjoner har hatt (og fortsatt har) innflytelse på tvers av nasjonale grenser. Men misjon handler også i stor grad om enkeltmenneskers livshistorier og endrin-

ger i møte med ”de andre” i en lokal og global kontekst. Historisk biografisk metode er derfor en fruktbar tilnærming til den globale misjonshistorien. Biografien plasserer mennesket i den akademiske historieskrivingen, og skaper nærhet til det konkrete. Slik kan biografien være en åpning til å forstå samspillet mellom struktur og individ.² Den historiske biografien kaster lys over de forutsetningene for individets valg som eksisterte innen en type familieforbindelser, og tidsspesifikke økonomiske, sosiale og kulturelle forhold.³ En biografi basert på én misjonærs liv vil kunne avsløre mulighetene for handlingsrom, erfaringer og ideologisk endring som ulike misjonsorganisasjoner skapte for sine ansatte.

Historikeren Birgitte Possing hevder at dagens store utfordring for den historiske biografien er utforskning av det dialektiske forholdet mellom liv, arbeid og samtidens sosiale, politiske og kulturelle strømninger.⁴ For Possing er biografien i denne sammenheng en metodisk tilnærming som krever en overordnet tilnærming til et tema. Dette som en reaksjon mot den økende spesialiseringen innen de humanistiske fag, som har ført til separate disipliner: for eksempel politisk historie, kvinne- og kjønns historie og kolonihistorie. Vestlig misjon omfatter alle disse historiske disipliner. Derfor vil den historiske biografiske metoden, som forener ulike underdisipliner, være en fruktbar metode i analysen av vestlig misjon. I tillegg gir den biografiske metoden muligheter for å få innsikt i de koloniale, transnasjonale, globale og lokale møter som karakteriserer historien om misjon frem til i dag. Den historiske biografien kan bidra til å nyansere og menneskeliggjøre denne sammensatte og omstridte historien.

Kvinner, kall og misjon

Bodil Biørn vokste opp som en av elleve søsken i Kragerø. Hennes far, Henrich Bolman Biørn (1838-1917), var en av de største skipsrederne på Sørlandet. I tillegg eide han 120 000 mål skog. Bodil Biørns mor Carolina, født Wilde (1843-1905), var tysk prestedatter. I forhold til den norske menigmann levde Biørnfamilien i enorm luksus. Henrich Biørn fikk for eksempel årlig importert store mengde konjakk, vin og sigarer direkte fra Frankrike og Danmark.⁵

Som ung jente ble Bodil Biørn sent til Kristiania for å gå på Nissens Pige-skole, hvor hun tok middelskoleeksamen i 1887. Senere reiste hun til Berlin, hvor hun studerte musikk og utdannet seg innen sang. Da hun var i midten av 20-årene fikk hun et "åndelig gjennombrudd" og fikk et personlig kall til å utdanne seg som diakonisse. Etter fullført utdanning arbeidet Bodil Biørn i Tyskland og Norge i flere år.

I sin avhandling *Kvinnens vei til myndighet i de kristne organisasjonene, 1842-1912*, viser Kristin Norseth hvordan spenningen mellom et individuelt, religiøst livsprosjekt og tradisjon, kollektiv og ordninger ble teologisk motivert ved kallet. Mange av datidens vekte sto i en kallsgjerning, forstått som å tjene Gud med hele sitt liv. For kvinner var kallet og gudstroen frigjørende i forhold til å ta ansvar og bruke sine evner i tjeneste for Gud.⁶

KMAs medlemmene var opptatt av kvinners rett til å realisere sitt gudgitte kall. Nettopp anerkjennelsen av kvinners rett til å realisere eget kall, ble en grunnleggende drivkraft i Biørns liv. Hun hadde tilsynelatende et stort behov for å realisere kallet i liv og praktisk arbeid. Dette er klart uttrykt i avgjørel-

sen om å bli misjonær, hvor Biørn nevner den norske legpredikanten Albert Lunde (f. 1877) og hans vekkelsestaler, som inspirasjonskilde.⁷ Lunde var en av de mest framtrepende vekkelsespredikantene i Norden i årene etter 1900. Bodil Biørn ble spesielt grepet av Lundes betoning av at omvendelsen måtte vise seg i livet. I et intervju med Inger Sandberg i 1948, framhevet Biørn at hun hadde festet seg med budskapet om at "troen måtte utrykke handling, ellers var den død."⁸ Denne koblingen av tro og liv, arbeid og religion som uatskillelige livskomponenter, var typisk for datidens vekkelse, og gjaldt for både kvinner og menn.

Sett i lys av behovet for at "troen måtte utrykke handling", kan det se ut som at Biørn etter ti år som diakonisse ikke lenger fant dette arbeidet tilfredsstillende. "Erkjennelsen av de ufrelstes nød" utenfor Norge og Tyskland førte henne til KMA, hvor hun ble medlem i 1903.⁹ I motsetning til de norske diakonissene, tilhørte KMAs medlemmer sosiale, økonomiske og intellektuelle elitegrupper.¹⁰ Det var her, blant likesinnede, sterkt troende og høyt utdannende kvinner, at kallet til misjonen kom:

*Selv fikk jeg kallet fra Gud på et K. M. A. møte, hvor der blev talt gripende om de armenske barns nød. Jeg meldte mig til fru kamm. Anker, og hun var lykkelig over å få en norsk søster derut...*¹¹

Armenerne, misjon og humanitært arbeid

*"det ældgamle kristne Land med den mørke Flod, – der gemte de mange Jammers minder- det Folk, ... trængt og forfulgt, som Faar uden Hyrde, sukkende under Sultanens blodige Herskerspir."*¹²



Fig. 1. Bodil Biørn til hest, som var fremkomsmidlet når hun oppsøkte pasienter ute i landsbyerne i Musch i årene før første verdenskrig. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Armenerne utgjorde en av de største religiøse minoritetsgruppene i det Det Osmanske riket. Konstantinopel var armenernes intellektuelle, økonomiske, religiøse og administrative hovedsete. Herifra spilte armenske handelsmenn, industri-magnater og pengeutlånere en avgjørende rolle for den finansielle strukturen i Det osmanske riket.¹³ Det store flertallet av imperiets vel to millioner armenerne levde imidlertid i mer eller mindre multi-etniske bysamfunn og på landsbygda spredt utover Anatolia i det sentrale Tyrkia.

Da armenske, nasjonalistiske separatistbevegelser gjorde en rekke framstøt

på 1890-tallet, ble disse brutalt slått ned av sultan Abdül-hamid. Den osmanske regjeringen, som fryktet opprettelsen av en selvstendig armensk stat innenfor sine grenser, gjorde ikke forskjell på nasjonalistiske agitatorer og den armenske befolkningen generelt. Abdül-hamid beordret irregulære kurdiske styrker til å angripe armenske landsbyer, og mange uskyldige ble massakrert.¹⁴ Massakrene fra 1894 til 1896 fikk stor oppmerksomhet i de skandinaviske landene. I vestlig offentlighet ble overgrepene fra det osmanske regime framstilt i en religiøs kontekst. Armenerne, som representerte

verdens eldste kristne stat, var ofre for muslimenes overgrep. I Norden skrev Georg Brandes om armenernes skjebne og kritiserte europeiske land for unnfallenhet. Presten Ernst Lohmann og broren Johannes Lohmann fra den tyske misjonsorganisasjonen *Deutscher Hilfsbund für Christliches Liebswerk im Orient* reiste rundt i Norden på slutten av 1890-tallet og holdt offentlige møter hvor de fortalte om sine erfaringer fra arbeidet blant overlevende etter massakrene. Den danske lingvisten og forfatteren Åge Meyer Bendiksen, som hadde foretatt flere reiser i Armenia, var en annen sterk talsmann for armenernes sak. Han var medvirkende til at både danske og norske KMA prioriterte å arbeide i tyrkisk Armenia.¹⁵

Den direkte årsaken til at KMA sendte en misjonær til Armenia, var behovet for materiell nødhjelp. I tillegg spilte evangelisering også en sentral rolle i KMAs engasjement. I Midtøsten måtte imidlertid evangelisering utføres med stor takt og forsiktighet. De tyrkiske myndighetene tillot ikke forsøk på omvendelse, og i følge islamsk tradisjon var det å gå over til en annen religion i verste fall forbundet med dødsstraff. Derfor ble også kristne samfunn i Midtøsten utsatt for misjonsvirksomhet. Tanken bak var at etter å ha blitt eksponert for protestantismens budskap, ville gresk-ortodokse, armenere og koptere ta fatt på å omvende sine muslimske naboer. Men selv om en del ortodokse kristne gikk over til den protestantiske lære, var det relativt få omvendelser protestantiske misjonærer kunne vise til. I praksis ble derfor misjonsvirksomhet i stor grad omdefinert til sosialt arbeid, hvor en håpet at praktisk nestekjærlighet skulle medføre kristen påvirkning.

Årene etter 1894-96 massakrene bød på grenseløse muligheter for ”praktisk nestekjærlighet” i form av nødhjelp og bistandsarbeid. 150 000 til 200 000 armenere ble direkte eller indirekte ofre for forfølgelsene.¹⁶ Mens armenere i mange områder av Tyrkia levde under samme forhold som den muslimske befolkningen, var leveforholdene i utsatte områder verre enn under massakretiden. Sekulære organisasjoner som Røde Kors og kristne misjonsorganisasjoner sendte hjelp til de nødstilte områdene. Denne transnasjonale aktiviteten skapte det som har blitt kalt en av de første internasjonale nødhjelpsoperasjonene i moderne historie.¹⁷

Musch

De to første årene i tyrkisk Armenia arbeidet Bodil Biørn ved en tysk misjonsstasjon i Mezereh. Her lærte hun det armenske språket, var sykepleier ved misjonens barnehjem og tok initiativ til å drive oppsøkende helsetilbud blant den fattigste delen av befolkningen. Biørn hadde imidlertid ønske om å dra til Musch; et avsidesliggende område som lå på 1500 meters høyde et 8-dagers ritt østover i kurdiske fjellområder.

*Mens jeg var i Mesereh, fikk jeg høre om de mange syke og fattige i Musch som var uten hjelp, og jeg begynte da å be om at Herren ville sende meg dit om det var etter hans vilje. Høsten 1907 ble jeg beordret til Musch. Den amerikanske legen undret seg over at jeg så gjerne dro bort til dette ensomme sted, men det var jo blitt klart for meg at Gud ville ha meg dit.*¹⁸

Områdets 25 000 innbyggere besto av fattige landarbeidere, både armenere, kurdere og tyrkere, hvorav de kristne utgjorde halvparten av befolkningen. Der

var stadige konflikter mellom armenere og kurdere. "Det var kjent for å være et urolig hjørne", som Biørn selv skriver. Den ville fjellnaturen falt i Biørns smak, og var noe hun kunne forbinde med Norge. Det er ikke engstelse for kurdiske overfall som preger hennes første møte med Musch, men tvert imot glede og entusiasme over fjell, høstfarger og et fruktbart landskap:

*Den 17. Oktober om Morgenen naaede vi endelig Musch. Beliggenheden og Naturen her omkring er saa herlig. Her er høje og lave Fjelde, de lave alle beplantede med Vintræer, som nu i Høsten straalere i de forskjelligste Farver, og smaa Sommerhuse er strøet opover Fjeldene. Vand er her i Overflod og derfor ogsaa mange Træer, ja, et Par smaa Skove. Byen er omgivet af en Slette med frugtbare Marker; Naturen minder mig om Hjemmet i Norge.*¹⁹

Til tross for storslått natur, var det på ingen måte idylliske forhold i regionen. KMA-medlemmene forventet en tilstandsrapport fra sin utsendte sykepleier, og Biørn skrev hjem om de store utfordringene som ventet, og som krevde åndelig og materiell innsats også fra støttespillerne i Norge:

*Byen selv er ikke pæn, Gaderne smalle og smudsige. Vort Arbejde her er ganske nyt, der er nu optaget 50 Børn i Børnehjemmet. Der bliver Arbejde nok i enhver Henseende; aa hvor her trænges til Hjælp! Vi trænger til megen Forbøn.*²⁰

Jordmor, lege og evangelist

Arbeidet i et område hvor helsetjenester var omtrent ikke-eksisterende kunne være ensomt, men innebar også frihet fra sykehusets profesjons- og kjønnshierarki. I Europa på denne tiden sto sy-

kepleiersker i et klart underdanighetsforhold til sine overordnede, – stort sett mannlige leger. En fant samme hierarkiske struktur ved misjonssykehusene i tyrkisk Armenia. Utenfor de større misjonssentrene hadde imidlertid en vestlig, kvinnelig sykepleier helt andre muligheter for å arbeide selvstendig. Dette blir tydelig nå vi ser på Biørns liv i Musch. Ved den lille misjonsstasjonen var det kun tre andre vestlige, et tysk misjonærpar og en svensk KMA misjonær, Alma Johansson. I tillegg var det lokale helsetilbudet svært begrenset. Da Biørn noen måneder etter at hun kom til Musch åpnet en liten poliklinikk, uteble ikke pasientene. Denne poliklinikken viser tydelig de yrkesmessige mulighetene misjonen kunne gi en kvinnelig sykepleier.



Fig. 2. "Poliklinikken i Musch." Foto og tekst af Bodil Biørn. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Bodil Biørn beskrev selv poliklinikken – på folkemunne kalt legestuen – som et

”pionerprosjekt”, hvor hun samarbeidet med armensk helsepersonale. Her ble det hvert år behandlet 4000 pasienter. I tillegg besøkte årlig Biørn 300 pasienter i byen og 200 i landsbyene. Hun red ut alene eller sammen med den tyske misjonæren. De vanligste helseproblemene var øyensykdommen trakoma, malaria, lungesykdom, gikt og reumatisme, i tillegg til sårpasienter.

Behovet for profesjonell fødselshjelp både blant de tyrkiske, kurdiske og armenske kvinnene førte til at Biørn brukte den første ferien sin til å etterutdanne seg som jordmor i Berlin. I praksis arbeidet Biørn som sykepleier, lege og jordmor. Det store antall pasienter, armenere, kurdere og tyrkere, hadde stor tiltro til ”doktoren” og det ble forventet at hun skulle kunne behandle alle slags sykdommer.



Fig. 3. ”En av klassene i dagskolen i Musch med Margarid. Hadde i flere år en dagskole i Musch. Lærerinne Margarid Nalbanchiani og de fleste av de 120 barn i dagskolen ble myrdet i 1915.” Foto og tekst af Bodil Biørn. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Første verdenskrig

En annen gruppe som etter hvert ble innlemmet i Biørns bistandsprosjekt, var

armenske fanger i de tyrkiske fengslene. I likhet med tyske og amerikanske misjonærer sendte hun medisin og penger til armenske innsatte. Biørn var sjokkert over det osmanske lovsystemet, som hun hevdet var preget av urettferdighet og vilkårlighet. Etter den Ungtyrkiske revolusjonen i 1908 hersket det stor optimisme også blant de vestlige misjonærene i Tyrkia. Biørn skrev begeistret hjem om alle armenske fanger som hadde blitt lovet frihet av det nye styret. Den nye grunnloven gjorde religiøse minoriteter til likeverdige borgere av riket, noe misjonærene tolket som en sann revolusjon. Men selv om Biørn anså armenernes nye rettspolitiske status som et mirakel, var hun skeptisk til hvordan det nye styret ville fungere i praksis.

Armenerne opplevde da heller ikke noen bedring i leveforholdene under det ungtyrkiske regimet. Tvert i mot. I det nye styrets ideologi ble kristne minoriteter ansett som en trussel mot den islamske, tyrkiske nasjonen. Da Tyrkia kom med i krigen på Tyskland og Østerrike-Ungarns side i oktober 1914, ble armenerne beskyldt for å være russiske agenter som arbeidet mot styret i Istanbul.²¹ Armenske menn ble nå utkommandert til fronten, men kun i arbeidsbrigader og uten våpen. Biørn skriver om de armenske vernepliktige:

De fleste ble sendt som lastedragere til fronten og led ubeskrivelig. De bragte flekktyfus med hjem, og da de ikke ble innlagt på noe sykehus, ble Musch og landsbyene herjet av flekktyfus. I over 1 år gikk jeg blant disse syke. Mange døde, men mange ble også reddet, hvorav de fleste blev myrdet.²²

I løpet av juni 1915 begynte tyrkiske soldater å ankomme Musch. Byens øverste leder hadde ordre fra tyrkiske myn-

digheter og deres allierte, tyskerne, om at alle europeere skulle forlate område og dra til Kharput.²³ Biørn nektet å adlyde: "saa sagde jeg, at vi verken kunde eller ville forlate vor post".²⁴

Da massakrene i Musch begynte den 11. juli var Bodil Biørn og hennes svenske kollega Alma Johansson de eneste vestlige vitnene. Den armenske delen av byen, hvor misjonærene bodde, ble utradert. I løpet av krigsårene fram til 1918 skulle over en million armenere miste livet og mesteparten av den armenske kulturen på det tyrkiske fastlandet ble tilintetgjort. Biørn skrev senere om krigsopplevelsene i Musch:

*Hele den armeniske del af byen, hvor over 10.000 mennesker bodde, blev lagt i ruiner. Det var den varmeste tid paa aaret, heden og lugten fra de brændende huse og alle de indebrændte og dræpte, var næsten uudholdelig... Jeg havde slet ingen angst, mei syntes det intet gjorde, om jeg blev skudt,--*²⁵

En øyenvitneskildring som er mye nærmere begivenhetene i tid, er Alma Johanssons rapportering om massakrene til den danske KMA-ledelsen i København i 1915. Johansson var på reise fra Tyrkia hjem til Sverige, da hun hadde et opphold i København. Frykt for represalier fra tyrkisk hold, gjorde at rapporten i det danske KMA-tidsskriftet anonymiserte stedet (Musch) og personene slik at "frøken B" er Bodil Biørn og "Frøken A" er Alma Johansson:

K. M. A. "Fortrolig meddelelse" én direkte Meddelelse har vi for nylig modtaget fra en af de østlige Provinser derover, fra en By, hvor de 25.000 af Indbyggerne var Armeniere, ligesom den var omgivet af 300 armeniske Landsbyer.

"Allerede i længre Tid, førend den egentlige Rædselstid begyndte, vidste Be-

folkningen, at Tyrkerne planlagde nye Masakrer paa de Kristne og kun ventede paa én eller anden ydre Begivenhed, der kunde give Anledning til at udstede en saadan Befaling, saa at det ikke for Verdens Øjne skulde se ud som "Kristenforfølgelse". Armenierne forholdt sig derfor dobbelt rolig og stille, trods alle de Lidelser og Udsugelser, Krigen paaførte dem, og om end man her i de østlige Vilayer med Haab saa hen til Russernes sejrriige Fremtrængen, saa vogtede man sig dog med stor Forsigtighed for at slutte sig til dem, thi man vidste, at det i saa Fald ikke alene gjaldt Mændenes, men ogsaa Kvindernes og Børnernes Liv. – Desuden var der paa det Tidspunkt ingen andre yngre Armeniere tilbage i Byen end de faa, der af Regeringen havde en eller anden Ansættelse. Alle de værnepligtige var jo kaldt under Fanerne, og de andre var blevet benyttede til at transportere Levnetsmidler m.m. til Fronten, hvorefter de blev dræbt, saa de vendte ikke mere tilbage.

Da kom Russernes midlertidige Besættelse af Wan og de derboende Armenieres Tilslutning til Tyrkiets Fjender; dermed var den længe ventende Anledning givet – og hele det armeniske Folks Dødsdom underskrevet.

Allerede flere Gange havde Guvernøren opfordret de to kvindelige Missionærene, som arbejdede iblandt Befolkningen og forested Børnehjemmet, til at forlade Byen, da man jo helst vilde undgaa at have europæiske Vidner til, hvad der skulde ske, men disse nægtede at rejse, da de ikke vilde forlade Børnene. Dertil kom, at den ene af dem laa syg af et lettere Anfald af Tyfus og blev plejet af den anden, saa de var forhindrede i at efterkomme Guvernørens Ønske, der ellers mere og mere antog Form af en Befaling.

En Aften i Juli Maaned omringede tyrkiske Soldater Byen og gav Befaling til, at alle de derboende Muhammedanere skulde forlade den, da den med sin armeniske Befolkning – skulde skydes i Grus. Samme Aften begynde allerede Skydningen, og de armeniske Lærere, der var knyttede til Børnehjemmet, flygtede dertil og bad om at maatte faa blive dér. Man havde en kort Bedestund sammen, hvorefter Forstanderinden, som vi vil kalde Frøken A., opfordrede dem til, baade for Børnehjemmets og deres egen Skyld, helst at gaa til deres Hjem, thi ingen vidste jo, om det vilde blive muligt for dem næste Morgen. Selv maatte hun begive sig over til den syge Søster – som vi vil kalde Frøken B., hvis Hus laa i umiddelbar Nærhed af Børnehjemmet, saa at man derfra kunde holde Øje med, hvad der vilde ske. Næste Morgen blev Skydningen voldsommere, og Soldater sprængte Døren til Børnehjemmet for at søge efter “Armeniere, som havde skjult sig dér.” De fandt Lærerne nede i Kælderen og førte dem tillige med Tjenestekarlen bort med sig. Da Frøken A. efter deres Bortgang vilde søge igen at lukke den sønderbrudte Dør, saa godt det lot sig gøre, og to af Hjemmets unge Kvinder kom til og vilde hjælpe hende – blev der skudt paa dem fra et af Nabohusene. Kuglerne gik forbi Frøken A., men ramte de to Armenierinder og dræpte dem.

I de følgende Dage søgte Frøken A., trods den vedvarende voldsomme Granatild, gentagne Gange Guvernøren for at gaa i Forbøn for Børnehjemmet og dem, det husede indenfor sine Mure – ialt 40 med dem, som var flygtet derind – men forgæves. Man forestillede hende, at da alle de Armeniere, der endnu var tilbage efter Bombardementet, skulde transporteres bort fra Byen, vilde det

være langt bedre for Børnene, at slutte sig til deres eget Folk end at blive ladet alene tilbage i Tyrkernes Vold. I saa Tilfælde vilde man ikke kunne beskytte dem, men naar de gik med de udviste, gav Guvernøren hende sit “Æresord” paa, at intetsomhelst ondt skulde ramme dem. – Dengang var man endnu ikke klar over, at det gjaldt hele Folkets Udryddelse; man troede, at man, ligesom i 1895-96, stod overfor en Del store Massakrer, og hun mente derfor bedst at kunne bevare Børnenes Liv ved at gøre, som han sagde. De blev da, sammen med de tiloversblevne Armenierer, ført bort fra Byen – men kom ikke længere end til en af de nærmeste armeniske Landsbyer, hvor de blev indebrændte!

3 af de unge Lærerinder, som af de tyrkiske Officerer var blevet udset til deres Bytte, lykkedes det hende dog at faa givet tilbage, ligesom de fik Lov at beholde 3 af de største Piger samt Indkøberen til deres Betjening. Med denne lille “rest” begav de sig – saa snart Frøken B. kom saa meget til Kræfter, at det var hende muligt at bestige en Hest – af Sted paa den lange, vanskelige Rejse i den hede Aarstid igennem Landet.²⁶

Senere kom de to kvinnene til den tyske misjonsstasjonen i Mezereh. Her var forholdene roligere enn i Musch. Med Alma Johanssons ord: “De hade opplevd mycket även de i Mezereh, men dock ej så fasansfulla saker som vi”.²⁷ Her valgte Biørn og Johansson to ulike strategier for bistandsarbeid. Etter oppfordringer fra armenerne dro Johansson til Istanbul for å vitne for “The American Committee for Armenian and Syrian Relief”.²⁸ Det mest effektive våpen mot forfølgelsene var internasjonal oppmerksomhet, noe tyrkiske myndigheter var fullt klar over. Men det internasjonale samfunnet

var i krig og Johanssons førstehånds vitneskildringer av deportasjonene og massakrene i Musch ble ignorert: "Men icke tillmätte man mycken uppmärksamhet åt vad jag berättade- världen var upptagen av "större ting" än att en liten nation på tre millioner människor höll på att utrotas".²⁹

Mens Alma Johansson la ut på en tre-ukers ferd hvor det "överallt lågo människokroppar, mest av kvinnor och barn", dro Bodil Biørn tilbake til Musch for bidra med illegalt nødhjulsarbeid i samarbeid med armenske motstandsaktivister. Det var dødsstraff for å yte hjelp til armenere, og i likhet med andre vestlige misjonærer satte Biørn livet på spill.

Biørn skrev senere om den dramatiske tiden etter flukten fra Musch:

I Mesereh ble jeg bare i 2 ½ måned, og tok så på eget ansvar tilbake til Musch med min snille hushjelp Zerpui som absolutt ville med. Vi tok avsted til hest sammen med en eldre tyrkisk major som jeg kjente, og kom ved Guds store nåde velbeholden fram den lange og farefulle vei. Men hvordan så det ikke ut i Musch! Overalt ødeleggelse, og mitt hjem i en dårlig forfatning. Men Zerpui tok straks fatt, og vi fikk det noenlunde i orden igjen. Jeg fikk kjøpt korn og andre levnetsmidler av en tyrk jeg kjente, og således fikk vi hjelpe de mange armenierne som hadde skjult seg i kjellerne hos en barmhjertig tyrker. Mange kom også ned fra fjellene hvor de hadde holdt seg skjult i månedsvis. Å, hvor de så elendige ut! Hvilken glede det var å få være i Musch i de 3 ½ måneder før russerne inntok byen og få hjelpe alle disse forkomne stakkarer. Vi var alle ofte i dødsfare, men følte oss så helt omsluttet av Guds sterke hånd. Nesten daglig ble noen sendt avsted for å drepes. Det var

en svær tid, og dog ville jeg ikke unnvære den siden jeg kunne være til hjelp og trøst for disse ulykkelige. Noen av våre gutter fra barnehjemmet kom flyktende ned til meg. Den onde guvernør var død, og den etterfølgende bedre, så jeg med stor forsiktighet kunne bli i byen og hemmelig hjelpe en del av de nødlidende. Om søndagen holdt jeg gudstjeneste med dem i kjellerboligene. Vi stengte da dørene for at tyrkerne ikke uforvarende skulle komme inn. Det minnet meg om forfølgelsene i den første kristne tid.

Midt i februar 1916 måtte vi dra fra Musch da russerne nærmet seg. Vi red i 2 dager i dyp sne til Bitlis hvor mine siste armenske venner og de barn som var reddet, ble tatt fra meg. Jeg var da fortvilelsen nær, men Gud holdt meg oppe, og jeg kom alene til Diabekir sammen med en tyrkisk gendarm. Der ble jeg i 3 uker for å prøve å få mine folk tilbake, men alt forgjeves.³⁰

Biørn kom etter hvert til Aleppo, som var et oppsamlingssted for de mange armenske deporterte. Her samarbeidet armenske kirkeledere med europeiske misjonærer i et undergrunnsnettverk, som sto for nødhjelp til de stadige nye karavanene med overlevende. Den sveitsiske misjonæren Beatrice Rohner spilte en helt avgjørende rolle i å ta vare med de mange foreldreløse armenske barna i området. Biørn arbeidet sammen med Rohner i en periode. Da hadde Beatrice Rohner "samlet 400 armenske barn" i et barnehjem.³¹ Biørn skulle komme til å fortsette med å ta vare på utallige armenske foreldreløse barn. Da hun kom til Cilicia hadde hun overoppsyn med sykestuen i stort barnehjem drevet av tyske kolleger fra Musch. Etter et års tid her var imidlertid Biørn så svekket og traumatisert, at hun ba om å få reise

hjem. Hun kom til Norge i august 1917, sammen med sin armenske adoptivsonn Fritjof, ett og et halvt år gammel.

Årene etter første verdenskrig

Bodil Biørn oppholdt seg i Norge til 1921. De første årene trengte hun å hvile og bearbeide de traumatiske krigsårene. Hun hadde også sin lille sønn å ta seg av. Etter hvert som kreftene kom tilbake, reiste Biørn rundt og holdt møter om den armenske flyktningekatastrofen. I likhet med de andre skandinaviske misjonærene som hadde gjennomlevd krigen i tyrkisk Armenia, ble hun bindeledd mellom armenerne og den nordiske offentlighet.

Mer enn en millioner armenere ble drept i løpet av krigen.³² Det armenske samfunnet i det østlige Anatolia eksisterte ikke lenger. Et stort antall fordrevne armenere befant seg i flyktningeleire i Hellas, Armenia, Libanon og Syria. I Armenia herjet hungersnød, og situasjonen i Libanon og Syria var ikke stort bedre. Behovet for nødhjelp var enormt og Biørn oppfordret de mange nordmenn som kom for å høre på henne om å støtte flyktningene. I april 1920 kom det 800 mennesker til Bodil Biørns lysebilforedrag i det "Store bedehuset" i Bergen. Den kvelden var givergleden stor; 1120 kroner ble samlet inn til "Armenienmisjonen".³³

Følgende referat fra et KMA-møte i "indremisjonens lokale" i Arendal samme år, gir innblikk i Biørns formidling av bistandsarbeidet og publikums reaksjoner under et misjonsmøte i KMAs regi:

Foredraget i bedehuset onsdag aften hadde samlet over forventning mange folk, som interessert lyttet til. Ved lysbilleder og beretninger sættes man bedre ind i dette ulykkelige folks tilstande. Og hvad



Fig. 4. "Fritjof 2. år." Bodil Bjørn. I 1916 arbeidet Bodil Biørn i byen Harunje, hvor syke og foreldreløse barn stadig ble mottatt. Her tok hun til seg en liten gutt som hun kaldte Fritjof, og som hun senere tok med seg hjem til Norge. Foto i Riksarkivet, Oslo.

*skal vi si! – naar vi hører om og tænker paa denne elendighet – mishandlede – forfulgte – pint til døde. Aa nei – vi forstar nok ikke i nogen mon at takke Gud, vi som lever i overflod hver dag – maatte vi lære av al denne nød som vi hørte om – at bli nøisomme og taknemlige – og maatte vi mere lære at be til Gud. Frøken Bjørn skal ha tak for at hun kom.*³⁴

Bistands- og velferdsarbeid i Armenia og Syria

I årene etter Første verdenskrig sto den amerikanske organisasjonen Near East



Fig. 5. "De hungrende og døende barn på gaten i den Armenske republik." Foto og teks Bodil Biørn. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Relief for mye av nødhjelpsarbeidet blant armenske flyktninger. Near East Relief var en sekulær organisasjon, men samarbeidet også med ulike misjonsorganisasjoner, som det danske KMA. Bodil Biørn ønsket imidlertid å være tilknyttet en kristen organisasjon, og valgte derfor å reise ut som representant for norske KMA. Etter mye tvil valgte hun å la Fridtjof være tilbake hos venner i Norge. Det virket uansvarlig å ta med en femåring til det kaos som hersket i etterkrigs-Armenia. Det gjorde det ikke enklere at Biørn var enslig mor. I likhet med andre misjonsforeldre som valgte å la barna være igjen i hjemlandet da de selv reiste ut, angret Biørn dypt på denne avgjørelsen i ettertid.³⁵

I årene fra 1921 til 1925 arbeidet Bodil Biørn i Den armenske republikken,

hvor hun på vegne av norsk KMA opprettet et lite barnehjem, *Lyskilden*, i Leninagan (dagens Gumri). Etter hvert bodde tretti gutter i dette hjemmet, som var beregnet på syke og svake barn som trengte pleie. Biørn gir følgende beskrivelse av den religiøse dimensjonen ved arbeidet og den altomfattende nøden i landet:

*(...) Den amerikanske og engelske hjelpekomité (Near East Relief) har gjort og gjør fremdeles meget, og det er herlig at saa mange barn er reddet ut; men det er slike store hjem, saa de kan ikke bli rigtig som hjem for dem, og vort formaal er ikke alene at gi dem føde og klær, men ogsaa at gi dem noget for sjælen, og opdra dem til at bli dygtige mennesker og bli til velsignelse for sit folk. I april og mai laa her stadig barn utenfor vore vinduer om natten og ropte paa brød. Hvor det føltes tungt ikke da at ha et hus at ta dem ind i.*³⁶

Selv om det sovjetiske styret i utgangspunktet hadde vært vennlig stilt til misjonsrelatert nødhjelpsarbeid, endret dette seg. I 1926, etter et ferieopphold i Norge, ble Biørn nektet innreise-tillatelse til Armenia. Hun valgte da å dra til Aleppo, for å arbeide blant de 50 000 flyktningene som befant seg der. I denne perioden var Fridtjof med sin mor, og gikk på kostskole i Beirut.

I Aleppo leide Biørn "et lite misjons-hjem på 4 værelser og kjøkken ... nær den store armenske flyktningeleir." Her kombinerte hun helsearbeid med forkyn-nelse:

*(Jeg vil) ta opp 10-12 underernærte og svake barn i pleie i hjemmet, og naar de er kommet sig, saa vil jeg sende dem hjem igjen og saa ta ind andre daarlige barn. Paa den maate kan flere smaa bli hjulpet, og i den tid de er hos os er der saa rik anledning til at tale til dem om Jesus.*³⁷

I tillegg opprettet Biørn og hennes kvinnelige armenske medarbeidere to kveldsskoler for voksne i flyktningeleiren, og en søndagsskole for barn. Slik bidro Biørn og norske KMA, sammen med andre internasjonale hjelpe – og misjonsorganisasjoner til å møte de store velferdsutfordringene det franske mandatstyret i Syria sto overfor på 1920- og – 30-tallet.

Konklusjon

Sommeren 2008 holdt The Armenian Genocide Museum i Erevan en seremoni til ære for Bodil Biørns minne. Den 22. juli, datoen for hennes død, ble det opprettet en minneplate med den norske misjonæren og bistandsarbeiderens navn i "Tsisernakarberd Memorial Complex". Da dette senteret ble åpnet i 1968 var det Fridtjof Nansens navn som preget den aller første minneplaten. Nansen,

Folkeforbundets første generalsekretær for flyktninger, ble hedret for sin utrettelig innsats for armenske overlevende etter folkemordet. Mens Nansen hadde et sekulært utgangspunkt for sitt arbeid, dannet en standhaftig luthersk overbevisning grunnlaget for Biørns bistandsarbeid også i årene etter Første verdenskrig. På slutten av sitt liv framholdt da Biørn også KMAs åndelig fellesskap som avgjørende inspirasjonskilde for livsvalg og utholdenhet: "Det er vel ingen som har mere grunn til takk enn jeg som på et K. M. A møte ... fikk mitt misjonskall og i alle disse år er blitt holdt oppe ved troende søstres forbønner."³⁸

Bodil Biørn fulgte et kall og brukte sine evner, utdanning og yrkesliv til nødhjelps- og bistandsarbeid i armenske samfunn – til tider under de mest ekstreme forhold. Armenernes utsatte posisjon under et stadig mer minoritetsfiendtlig os-



Fig. 6. "En del av den store flyktningeleiren i Aleppo, hvor det bodde ca. 12.000 mennesker." Foto i Riksarkivet, Oslo.

mansk styre, Verdenskrigens brutalitet og etterkrigstidens dramatiske flyktningproblematikk skulle komme til å legge rammene for denne kvinnens usedvanlige livsløp. I likhet med skandinaviske, tyske og amerikanske kvinnelige kolleger, ble Biørn en humanitær representant for det internasjonale, kristne samfunnet under armenske massakre, folkemord og flyktningkatastrofe. Misjonærer som hadde reist ut for å omvende armenere til den

lutherske tro, endte opp med å dele armenernes eksiltilværelse, og ble talerør for armenernes sak internasjonalt. Biografisk studier vil kunne gi ytterligere innsikt i hvordan armenske forhold formet disse kvinnelige misjonærenes livsløp, både privat og yrkesmessig. Slik vil den historiske biografien bidra til ny kunnskap om kvinnelige misjonærers transnasjonale arbeidsliv, handlingsrom og yrkesmessige innsats i en global sammenheng.



Fig. 7. Bodil Biørn, barn og ansatte i KMA's barnehjem i Aleppo, ca. 1930. Foto i Riksarkivet, Oslo.

Noter

- 1 Svenske Alma Johansson, samt Maria Jacobsen fra Danmark, var blant Biørns KMA-kolleger i Tyrkia. Karen Jeppe, en annen dansk misjonær var også der i same periode. Se I. M. Okkenhaug *Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I. Crisis and Reshaping of Vocation*, kommer i *Social Science and Mission*, 2010:1. Se også Maria Småberg, Maria 2007 "Att bevittna det utsägliga: Alma Johansson och massakern på armenierna 1915" i Valéria Molnar (Ed.), *Vetenskapssocieteten Årbok* Lund og Matthias Bjørnlund "Scandinavia and the Armenian Genocide in The Armenian Weekly, Vol. 74, No. 16, April 26, 2008. http://www.hairenik.com/armeniaweekly/gin_041608_05.htm
- 2 Dag Jenssen "Noen trekk i den historiske biografens landskap", *Historisk Tidsskrift*, bind 81, nr. 2-3, 2002: 273-295.
- 3 Inger. E. Haavet Nina Grieg: Kunstner- og kunstnerhustru, Avhandling for dr. filosofgraden, Universitetet i Bergen, 1997: 347. Se også A. Munslow, "History and Biography: An Editorial Comment" i *Rethinking History* 7:1 (2003).
- 4 Birgitte Possing "Biografien ud i fra et kvindeg og et historievitenskapligt synspunkt." in *Att skriva människan: Essäer om biografn som livshistoria och vetenskaplig genre* red. Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson og Pär Ringby, Carlssons, Stockholm, 1997: 61
- 5 Se Carsten Hopstock, *Søndre Kalstad og Kragerø-slekten Biørn i byen og på landet*. Kragerø, 1975.
- 6 Kristin Norseth, "La os bryte over tvært med vor stumhet!" *Kvinnerns vei til myndighet i de kristelige organisasjonene, 1842-1912*. Dr. Theol. Avhandling, Det teologiske Menighetsfakultet, Universitetet i Oslo, 2007: 116.
- 7 Inger Sandberg "Armenia er mitt annet fedreland!" "Misjonæren Bodil Biørn intervjuet i 1948, i *Historieglimt 2001. Årsskrift for Kragerø og Skåtøy historielag*, Kragerø: Kragerø og Skåtøy historielag, 2001: 83.
- 8 Ibid.
- 9 Rigsarkivet, Kvinnelige misjonsarbeidere (KMA) PA 699, nr. 0028, KMA Kvartalshilsen 1942, nr. 2: 6.
- 10 Norseth: 424.
- 11 Bodil Biørn "Armenia og armenierne". Upublisert manus Oslo, datert oktober, 1944. Privat arkiv. Jeg vil gjerne takke Jussi F. Biørnfor tilatelse til å bruke dette materialet.
- 12 Rigsarkivet, København, KMA 10. 360, Bring Lys! November, 1902.
- 13 Razmik Panossian *The Armenians. From Kings and Priests to Merchants and Commissars*. New York: Colombia University Press, 2006: 84-85).
- 14 William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East* Boulder/Oxford : Westview, 2000:119.
- 15 Bring Lys! November 1902.
- 16 Vahakn N. Dadrian "The Armenian Genocide: An Interpretation" i Winter Jay (red.), *America and the Armenian Genocide of 1915*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003: 53. Peter Balakian *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*. New York: Perennial, 2003: 83).
- 17 Peter Balakian *The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response*. New York: Perennial, 2003: 83).
- 18 Ibid: 27.
- 19 Bring Lys! Nr. 9, 1907: 6-7
- 20 Ibid.
- 21 Se T. Akcam *A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*. New York: Holt, 2006, Donald Bloxham, *The great Game of Genocide. Imperialism, Nationalism and the Destruction of the Ottoman Armenians*. Oxford: Oxford University Press, 2005, Dadrian, Vahakn N. "The Armenian Genocide: An Interpretation" in Winter Jay (red.), *America and the Armenian Genocide of 1915*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, Hilmar Kaiser, (In collaboration with L. and N. Eskijian) *At the Crossroads of Der Zor. Death, Survival and Humanitarian Resistance in Aleppo, 1915-1917*. Princeton, NJ: Gomidas Institutes Books, 2001
- 22 Biørn "Armenia og armenierne".
- 23 Den danske KMA-misjonæren Maria Jacobsen var stasjonert ved en amerikanske misjonsstasjon i Kharput. Jacobsen forble her under hele krigen, og reddet livet til mer enn 2000 armenske barn
- 24 Biørn "Armenia og armenierne".
- 25 Ibid.
- 26 Rigsarkivet i København, KMA, 10.360, Pk. Nr. 13, "1918"
- 27 Alma Johanson *Ett folk i landsfykt: ett år ur armeniernas historia* Stockholm: Kvinnliga missionsarbetare, 1930: 40.
- 28 Arnold Toynbee, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire: Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon, Secretary of State for Foreign Affairs*, London, 1916: 88-91.
- 29 Johansson: 44.
- 30 Biørn *Armenia og armenierne*: 32.

- 31 Ibid.
- 32 Se Bloxham og Winter 2003.
- 33 Kvartalshilsen, 1920, nr. 3: 22.
- 34 Ibid.
- 35 Brev fra Bodil Biørn til Fridtjof Biørn sitert i dokumentarfilmen *De kaller meg mor*, 2008, regi Magnus Swärd Jordheim.
- 36 KMA Kvartalshilsen, 1922, nr. 4, s. 38.
- 37 KMA Kvartalshilsen, 1927, Nr. 4: 42.
- 38 Kvartalshilsen 1942, nr. 2: 6.

Debat

100 års debat om stednavnes retskrivning

Nogle refleksioner i anledning af Stednavneudvalgets 100 års jubilæum¹

Jørgen Mikkelsen

Fortid og Nutid, december 2009, s. 293-304.

I 2010 fylder Stednavneudvalget 100 år. Stednavneudvalget har gennem alle årene beskæftiget sig med autorisation af stednavnes retsskrivning, og desuden gennemførte Stednavneudvalget i de første 50 år af dets eksistens megen indsamling af stednavne og forskning i dette materiale. Sidstnævnte opgave blev i 1960 overdraget til det nyetablerede Institut for Navneforskning. I de tidlige år stillede *Fortid og Nutid* spalteplads til rådighed for flere artikler om udvalget og stednavnespørgsmålet. Den korrekte skrivning af stednavne er tilsyneladende en udtømmelig kilde til konflikt, lokalt og nationalt. Det er disse konflikter, samt Stednavneudvalgets organisation og virkefelt, der er emnet for dette indlæg.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d., seniorforsker, Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland m.m. Siden 2005 Statens Arkivers repræsentant i Stednavneudvalget.

En Aarhus-historie

I foråret 2010 fremsatte Århus' borgmester Nicolai Wammen et forslag om, at byen generhverver sit gamle navn Aarhus ved årets udgang. "Ved at ændre stavemåden til 'Aarhus' kan vi kommunikere mere klart og entydigt nationalt og internationalt", erklærede han i en pressemeddelelse og fortsatte: "Vi styrker samtidig den digitale profilering af Århus, og samlet set er jeg overbevist om, at det stiller Århus stærkere i den globale konkurrence om synlighed og gennemslagskraft."² Mens Wammen har næsten 2/3 af magistratens medlemmer bag sig, synes et lille flertal blandt Århus' befolkning at være imod en navneændring at

dømme efter en opinionsundersøgelse i marts. Modstanderne dominerer også blandt de mange, der har givet deres mening til kende på Jyllands-Postens hjemmeside. Her har flere fremført det synspunkt, at det særlige nordiske bogstav Å er med til at give byen synlighed, og at dette kan være en fordel i international markedsføring.³ Men nogle tvivler på den markeds-mæssige værdi af et navn. En borger formulerer det således: "En by bliver ikke mere international af at skifte navn, men af at have tilbud til verden, som bliver bemærket; så husker folk også på navnet". En anden stiller derimod spørgsmålet: "Hvorfor skal vi hele tiden lave os og vores land eller



Fig. 1. Stavning eller kaos. Så enkelt kan Stednavneudvalgets opgave beskrives. Dette billede menes at være taget ved udvalgets 25-årsjubilæum i 1935 – som i øvrigt også var det år, hvor det berømte slagord om Stavning blev til. Når Stavning lod sig fotografere sammen med medlemmerne af Stednavneudvalget, skyldes det måske, at Statsministeriet på denne tid stod for autorisationen af udvalgets indstillinger. Foto i Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

skikke om, for at det skal passe til udlændinge?” Der er dog også en del, som anlægger en mere pragmatisk holdning til navnespørgsmålet. Når adskillige store og driftige byer rundt om i Europa har to navne til brug for hhv. landets egne indbyggere og udlændingene, bør det også være muligt for Århus, lyder deres argument. Men dobbelt-a’et er jo heller ikke uproblematisk, for hvordan skal en udlænding uden særlige forudsætninger vide, at det ikke skal udtales som a? Man kan da bare udskifte Å med O, foreslår en spøgefuldst læser, mens andre plæderer for, at byen går tilbage til det oprindelige

navn Aros eller finder på noget helt nyt og anderledes såsom Bernhardttsborg eller Wammenstrup!

Medmindre en stor del af Århus’ magistrat lader sig overbevise af de mange indlæg på Jyllands-Postens hjemmeside eller andre debatkanaler, vil Nicolai Wammen næppe få problemer med at gennemføre navneændringen i Århus⁴. En bekendtgørelse fra Undervisningsministeriet og et cirkulære fra Kulturministeriet, begge dateret 15. marts 1984, giver nemlig en statslig myndighed valgfrihed med hensyn til at anvende å eller aa i stednavne, og selv om der aldrig er

udstedt en tilsvarende bestemmelse for kommunerne, har de reelt den samme tilladelse. Mange steder har man da også for længst udskiftet bolleået i et stednavn med det gamle dobbelt-a.

Stednavneudvalgets organisation og virkefelt

Bortset fra spørgsmålet om at anvende å eller aa skal alle ønske om at ændre stavemåden for en by eller landsby forelægges for Stednavneudvalget, som herefter gør en indstilling til Kulturministeriet. Ministeriet tilslutter sig i næsten alle tilfælde denne indstilling. Sådan har det været lige siden begyndelsen af 1900-tallet. Indtil 1964 var det dog Statsministeriet, der stod for autorisationen af stednavne efter indstilling fra udvalget.

Stednavneudvalget blev til på privat initiativ.⁵ I foråret 1909 indbød folkemindeforskeren Axel Olrik, filologen Verner Dahlerup og oberstløjtnanten M.J. Sand en lang række forskere og fremtrædende embedsmænd til et møde i Generalstabens topografiske afdeling. Her holdt Olrik et foredrag, hvor han fortalte om den blomstrende stednavneforskning i Norge og Sverige og opfordrede til, at man også i Danmark igangsatte en videnskabelig undersøgelse af stednavnenes historie. Desuden slog han til lyd for, at der blev udarbejdet lister over de enkelte stednavnes rette stavemåde. Diskussionen ved mødet førte til, at der 14 dage senere blev indleveret en ansøgning til Kulturministeriet om at få etableret et bredt sammensat udvalg, der kunne påtage sig det overordnede ansvar for de to store opgaver, som Olrik havde skitseret. Efter at have drøftet sagen med flere andre ministerier besluttede Kulturministeriet sig til at imødekomme ansøgningen, og

dette fik initiativtagerne meddelelse om d. 13. juli 1910. I de følgende måneder blev 11 mænd udpeget til at sidde i det nye udvalg. Fem af dem (bl.a. Olrik og Kristian Erslev) havde en videnskabelig baggrund. De øvrige kom fra forskellige grene af forvaltningen (Kultusministeriet, Generalstabens, Søkortarkivet, Matrikulskontoret, postvæsenet og DSB). Selv om udvalgets sammensætning er blevet justeret adskillige gange siden da, har man fastholdt princippet om, at det både skal omfatte forskere inden for filologi og historie og repræsentanter for forvaltningsgrene, der er storforbrugere af stednavne. I dag har Danmarks Statistik, Dansk Sprognævn, Kirkeministeriet, Kommunernes Landsforening, Kort & Matrikelstyrelsen, Kulturarvsstyrelsen, Post Danmark, Statens Arkiver, Skov- og Naturstyrelsen og Vejdirektoratet hver én repræsentant, mens Afdeling for Navneforskning besætter tre poster, deriblandt formandsposten. Desuden udfører afdelingen sekretariatsfunktionerne for udvalget. I øvrigt er Afdeling (oprindelig Institut) for Navneforskning opstået ved, at der i 1960 blev foretaget en udskilning af de videnskabelige aktiviteter fra Stednavneudvalgets virkefelt, og afdelingen har bygget videre på de omfattende samlinger af stednavnestof, som udvalget oparbejdede fra 1910'erne til 50'erne. Man kan derfor med en vis ret sige, at Afdeling for Navneforskning både kan fejre et 50 års og et 100 års jubilæum i 2010.

Da Stednavneudvalget blev skabt, var det en udbredt opfattelse, at man "indenfor et kort Aaremaal" ville kunne tilvejebringe en landsdækkende fortegnelse "over den normale Form for alle praktisk vigtige Navne, herunder i hvert Fald Landsbynavne og Navne af tilsva-

rende Betydning for Land og Sø”.⁶ Men som i så mange andre tilfælde undervurderede man opgavens omfang. Opgaven blev dog også væsentligt forøget i forbindelse med Genforeningen, der bl.a. medførte et stort behov for at (gen)etablere danske stednavne i Sønderjylland. Netop stednavnene i Nord- og Mellemslesvig var genstand for udvalgets første retskrivningsliste fra 1919. Den næste fortegnelse handlede om Sjællands stednavne og udkom i 1932. Herefter blev de øvrige landsdele behandlet én efter én, og da dette arbejde var afsluttet i 1969, begyndte udvalget at revidere de gamle fortegnelser, hvilket resulterede i to ekstra bind, der udkom i 1978 og 1985. Men revisionsarbejdet fortsætter – nu i tæt samarbejde med Kort & Matrikelstyrelsen – og i dag ligger den ajourførte liste med de ca. 25.000 autoriserede stednavne på udvalgets hjemmeside (www.stednavneudvalget.ku.dk). Sideløbende med denne praktisk orienterede udgivel-sesvirksomhed har Stednavneudvalget og Institut/Afdeling for Navneforskning siden 1922 udsendt 25 bind i rækken Danmarks Stednavne. Disse bøger, der typisk dækker et amt eller herred, indeholder for hver af området bebyggelser en omtale af stednavnets udtale og de ældste kendte staveformer samt en fortolkning af navnets betydning. Nogle af bøgerne indeholder også tilsvarende beskrivelser af naturnavne, dvs. navne på søer, åer, øer m.m.⁷

Bebyggelser har altid stået i centrum for Stednavneudvalgets arbejdsområde. Hertil henregnes dog ikke enkeltejendomme bortset fra herregårde el.lign. Da kommunerne har eneret til navngivning af veje og gader, ligger disse navne også uden for Stednavneudvalgets ressort, men en kommune må gerne kontakte

udvalget eller Afdeling for Navneforskning for at få gode råd.⁸ Derimod er der intet til hinder for, at Stednavneudvalget beskæftiger sig med autorisation af navne på jernbanestationer og broer, og udvalget har gjort et stort arbejde på disse felter i de seneste 10-15 år, hvor det også har udvist en større interesse for sognenavne. Den forøgede aktivitet på disse områder hænger sammen med, at hovedopgaven – at nå frem til en entydig retskrivning for alle danske bebyggelser – nu er afsluttet. Dog er der hvert år behov for at autorisere eller ændre autorisationen for en række bebyggelsesnavne. Det drejer sig bl.a. om lokaliteter, som ikke længere kan betragtes som landsbyer, fordi de enten er opslugt af større byer eller reduceret til en enkelt ejendom. Når Stednavneudvalget via Kort & Matrikelstyrelsen får kendskab til en sådan landsbyafvikling, indstiller udvalget til Kulturministeriet, at autorisationen bortfalder.

Principperne for retskrivning af stednavne

I arbejdet med autorisation af navne har Stednavneudvalget altid fulgt det princip, at stednavnes retskrivning i videst muligt omfang skal følge den almindelige retskrivning. Dette princip blev knæsat i Kultusministeriets bekendtgørelse af 7. juni 1889, der var Danmarks første lov om retskrivning. Den særlige stednavne-paragraf blev ganske vist strøget, da bekendtgørelsen gennemgik en lettere revision tre år senere. Men det fremgår alligevel tydeligt af den nye bekendtgørelse af 27. februar 1892, at det stadig var meningen, at geografiske navne af dansk herkomst med få undtagelser skulle følge de almindelige

regler for dansk retskrivning, hvorimod fremmede navne som hovedregel skulle staves i overensstemmelse med skik og brug i det pågældende land.⁹

Den danske retskrivningslovgivning fra slutningen af 1800-tallet bærer umiskendeligt præg af, at man ønskede at fremme en nordisk sprogstil på bekostning af tyske, franske og andre fremmede sprogelementer. Dette kommer især til udtryk i bestemmelserne om, at bogstaverne q og x i danske ord skulle ombyttes med hhv. k og ks, at z i tyske ord skulle erstattes med s, og at w med ganske få undtagelser skulle udskiftes med v. Desuden måtte c og ch i mange tilfælde vige for k, og man ønskede også at reducere brugen af sch ved bl.a. at skrive sk, når det drejede sig om ord af græsk herkomst. Men den nordiske sprogtone blev også fremmet ved konsekvent at ændre i'et til et j i alle danske ord med bogstavkombinationerne ai, ei, oi, øi og ui – og ved at ændre u'et til et v i kombinationerne au og ou. Man bibeholdt dog den hidtidige stavemåde for fremmede ord og navne såsom august, Europa og Heiberg.

Et andet karakteristisk træk ved retskrivningsreformen fra 1889/1992 er ønsket om at begrænse antallet af ord med stumme bogstaver og vokal- eller konsonantfordobling. Eksempelvis måtte stumt h fra nu af kun bruges i de danske ord, hvor h står foran j eller v samt i ordene oh, ah og thi. Dog tillod man også at beholde h'et i nordiske navne såsom Thor og Thyra. Vokalfordobling blev kun tilladt i ord, hvor man ellers kunne komme i tvivl om betydningen såsom een¹⁰ og viis (til forskel fra en og vis). Bestemmelserne var knap så skarpe med hensyn til brugen af i og j mellem en konsonant og en af vokalerne e, æ og ø. For ganske

vist blev det forbudt at bruge i mellem g eller k og e, æ og ø (som fx i kiære og giør), men samtidig tillod man byer som København, Køge og Skælskør at bruge j efter k'et.

De første konflikter om retskrivningen

Allerede i de tidlige år besluttede Stednavneudvalget at fravige de almindelige retskrivningsprincipper på enkelte punkter. Således bestemte udvalget sig for at fastholde dobbeltvokalen i navne, hvor denne stavemåde kan understøtte udtalen med lang vokal. Reersø og Seem er eksempler på dette.¹¹ Men udvalget traf også mange afgørelser, som stred imod den form, der havde været anvendt i de ældre udgaver af Trap.Danmark. De fleste steder synes lokalbefolkningen uden videre at have accepteret dette – hvis det da overhovedet blev bemærket. Men der begyndte også at indløbe protester fra og med begyndelsen af 1930'erne, og Stednavneudvalget indså nu, at det var fornuftigt at sende de foreslåede navneformer i høring hos de berørte kommuner, inden de blev indstillet til autorisation. Og hvis en kommunalbestyrelse kunne anføre gode argumenter af praktisk art for at fastholde en gammel stavemåde i strid med de nye principper, kunne det ske, at udvalget bøjed sig for de lokale ønsker.

Kun i ganske få tilfælde har en konflikt om en stednavnesag givet anledning til større presseomtale.¹² Den første sag, der kom i mediernes søgelys – og sågar blev genstand for en karikaturtegning i Berlingske Tidende – handlede om Skjern. Den vestjyske stationsby blev i 1922 tildelt stavemåden Skern. Det blev

begrundet med, at navnet var dannet af et ånavn, som var afledt af adjektivet skær (ren og klar). Da postvæsenet og DSB begyndte at anvende den nye form, ansøgte byens erhvervsråd i 1940 Trafikministeriet om at blive registreret som Skjern. Erhvervsrådet argumenterede med, at Skjern var den almindelige skrivemåde på egnen, og at navnet Skern kunne give anledning til forveksling med Skive og Gern. Da Stednavneudvalget blev bedt om at udtale sig om sagen, svarede udvalget, at det stumme j var afskaffet i rigsmålets retskrivning, men eftersom det stadig blev anvendt i jyske dialekter, ville man ikke uden videre afvise anmodningen fra Vestjylland. Da det imidlertid var en principiel sag af stor rækkevidde, ville udvalget nødtigt træffe en endelig afgørelse, før det havde opnået et større overblik over den jyske stednavnebestand. Beboerne i Sk(j)ern måtte derfor væbne sig med tålmodighed, men efter en ny henvendelse fra byens turistforening i 1951 erklærede Stednavneudvalget, at det agtede at indstille Skjern-formen til autorisation i Statsministeriet. En endelig autorisation skete dog først ved publiceringen af stednavnefortegnelsen for Ringkøbing Amt i 1962. Siden da har Stednavneudvalget givet sin tilslutning til, at en række andre jyske stations- og landsbyer har genindført j'et i bynavnet.

En anden langvarig sag drejede sig om Thurø. Denne ø blev i 1938 tildelt stavemåden Turø. Det affødte i 1943 en protestskrivelse fra sognerådet, som hævdede, at man "i umindelige Tider" havde brugt formen Thurø. Brevet gav anledning til en heftig intern diskussion i Stednavneudvalget. Flertallet, der bl.a. bestod af landsarkivar Svend Aakjær, professor Peter Skautrup og lektor Henrik Ussing, stod fast på beslutningen om at kalde

øen for Turø. De henviste til, at denne staveform understøttede den stedlige udtale, og at Thurø-formen faktisk først begyndte at blive almindelig i 1800-tallet. Indtil da havde man fortrinsvis skrevet Thorø! Flertallet argumenterede også med, at danske stednavne tilhører hele det danske folk, og at det derfor må være en overordnet myndighed, der fastsætter retskrivningen.¹³ Mindretallets ledende skikkelse, filologen, professor Johs. Brøndum-Nielsen, glædede sig derimod over øboernes protest, da den gav udvalget "lejlighed til at ændre den fejlagtige opfattelse, at man kunne skabe retskrivning efter faste videnskabelige principper med tilsidesættelse af tradition og praksis."¹⁴ Endelig var der et par medlemmer, som søgte at finde et kompromis ved at foreslå autorisation af dobbeltformer, men dette blev afvist af repræsentanterne fra de to kortproducerende myndigheder Geodætisk Institut og Søkortarkivet. Stednavneudvalget endte derfor med at "sende sagen til hjørnespark". Udvalget skrev nemlig til Statsministeriet, at det principielt var modstander af at omdøbt stednavne i isolerede tilfælde, men at noget sådant måske kunne komme på tale ved en fremtidig revision af listen over godkendte stednavne. Til den tid ville udvalget også have et større overblik over stednavnene i de forskellige landsdele. Thurø-problemet endte da også med at blive løst i mindelighed. For i slutningen af 1940'erne fik flere jyske lokaliteter autoriseret et stednavn med th-kombination, og med henvisning til disse beslutninger rettede Stednavneudvalget og Statsministeriet nogle år senere selv kontakt til Thurø-boerne for at høre, om de stadig var interesseret i at få h'et tilbage. Som forventet var svaret bekræftende.

Mange andre lokaliteter har siden 1950'erne fået autoriseret et stednavn med th-kombination, men der har også været flere tilfælde, hvor Stednavneudvalget har givet afslag på en sådan anmodning. Sidste gang var i 1997, hvor beboerne på Torø fik afvist deres ønske om at kalde øen Thorø. Teknik- og Miljøudvalget i Assens Kommune havde ellers givet opbakning til dette ønske, men da øens ejer, Københavns Lærerforening, ønskede at fastholde det hidtidige navn, valgte Stednavneudvalget at følge denne indstilling. Desuden ytrede udvalget betænkelighed ved, at staveformen Thorø ville give mulighed for forveksling med Thurø.

Pragmatismen sejrer¹⁵

Alt i alt må man dog sige, at Stednavneudvalget med tiden har anlagt en mere pragmatisk holdning til navneændringer. Men udvalget har samtidig bestræbt sig på at holde fast i de gamle principper – herunder princippet om, at der kun kan eksistere én korrekt stavemåde for hvert stednavn.¹⁶ Bent Jørgensen, der har siddet i udvalget siden 1981, har beskrevet arbejdsvilkårene således: ”en af Stednavneudvalgets vigtigste opgaver er ... at afbalancere lokale ønsker og interesser over for en samlet sproglig, kulturel og praktisk helhedsbetragtning.” I 1995 opstillede han fire kriterier ved behandling af ansøgninger om ændring af autoriserede stednavne. Kriterierne, der stadig har gyldighed, er som følger:

1: Stednavneudvalget skal sikre sig, at der er tale om et udbredt lokalt ønske om navneændring. Det er også vigtigt at kende holdningen hos kommunalbestyrelsen eller et udvalg, der kan agere på vegne af denne.

2: Stednavneudvalget må bedømme ”den ortografiske afstand fra standarddansk”. Jo større afvigelse, desto større sandsynlighed for afvisning.

3: Stednavneudvalget må lægge vægt på, at der ikke ved ændringer sker sammenfald med allerede eksisterende stednavne.

4: Enhver ændring bør resultere i ”en uomtvistet, stabil og holdbar form på et sprogligt og historisk-antikvarisk forsvarligt grundlag.”

Ikke mindst det sidste kriterium anses for meget vigtigt. For som Margit Mogensén – Statens Arkivers repræsentant i udvalget 1993-2004 – formulerede det i arkivvæsenets meddelelsesblad Intern Information (1995 og 1996): ”Meningen med det hele er at sikre forståelige navne, der er slidstærke” og ”stednavnestoffet [er] i mange tilfælde i sig selv en historisk kilde, der bør værnes om, som var det et dokument eller et fortidsminde i landskabet.”

I praksis er der meget sjældent større uoverensstemmelser mellem de lokale ønsker og Stednavneudvalgets principper. Langt de fleste af de ansøgninger, som udvalget modtager i disse år, bliver imødekommet uden videre, og i en del af de øvrige sager finder man hurtigt frem til en kompromisløsning. Som eksempel kan nævnes, at Bramsnæs Kommune i 2003 søgte om at omdøbe stednavnet Rye til Rye Bys Udflytteres Mark. Selv om Stednavneudvalget er vant til at få ansøgninger om at skifte til en ældre stavemåde, hører det til sjældenhederne, at der kommer forslag om at genbruge et så kompliceret, historisk navn. Udvalget foreslog da også Bramsnæs Kommune at vælge et navn, der var mere mundret og letforståeligt som fx Rye Gårde. Kommunalbestyrelsen tilsluttede sig dette forslag.

Men der er også sager, hvor de kommunale politikere står fast trods Stednavneudvalgets betænkelighed, og hvor udvalget derefter mere eller mindre modvilligt giver sig. Det var bl.a. tilfældet for Rav i Skørping Kommune. I 1995 søgte kommunens udvalg for teknik og miljø om at få ændret navnet til Rauf, som blev anset for at være den oprindelige stavemåde. Stednavneudvalget mente, at en sådan navneændring kunne få betydning for udtalen, idet man sagtens kunne forestille sig, at den enstavede udtale med tiden ville udvikle sig til en tostavet. Udvalget fandt det rigtigst at orientere kommunen om denne risiko, før den endelige afgørelse om omautorisation blev truffet. Men allerede ved førstebehandlingen af sagen erklærede udvalget, at det var indforstået med den ønskede ændring, hvis kommunens politikere fastholdt deres indstilling.

Et x i jubilæumsgave

I modsætning til Rav-sagen kom Neksø-problematikken til at markere et egentligt brud på Stednavneudvalgets hidtidige praksis. Sagen begyndte, da kommunalbestyrelsen i 1992 bestemte sig for at om-døbe byen til Nexø. Postvæsenet gjorde imidlertid opmærksom på, at man ikke bare kan gøre noget sådant uden først at have indhentet tilladelse fra "Navneforskningsinstituttet". Borgmesterkontoret indsendte derfor en ansøgning, hvor ønsket om navneændring blev begrundet med, at man altid havde brugt x-formen i lokalsamfundet og kommunale organisationer, "og at det er udefra kommende myndigheder, der har besluttet at ændre denne gamle og for os bornholmere rigtig stavemåde". Det fremgår i øvrigt af brevhovedet, at der også indgik et x

i kommunens navn. Det havde der faktisk gjort i mere end 20 år. Stednavneudvalget havde nemlig ingen indflydelse på fastlæggelsen af nye kommunenavne i forbindelse med kommunalreformen i 1970. Også i købstadskommunens tid (1869-1970) brugte man x i navnet på den bornholmske kommune.

Stednavneudvalget kunne imidlertid ikke godkende neksøboernes ønske i 1992. For det første stred brugen af x jo mod de gamle retskrivningsprincipper, og for det andet var byen efter alt at dømme opkaldt efter en nærliggende sø, og dette ville blive sløret, hvis slutleddet -sø forsvandt ud af navnet.

Men i Neksø lod man sig ikke slå ud. Tværtimod satte man sig grundigt ind i lovgivningen og den administrative praksis på området. Resultatet blev et 2½ side langt brev til Stednavneudvalget, dateret 15. august 1996. Her argumenterede borgmesteren for, at bortfaldet af den særlige stednavne-paragraf i bekendtgørelsen fra 1892 måtte betyde, at der ikke siden dette år havde været noget lovkrav om at stave Neksø med ks! Desuden kunne hun oplyse, at både kirken, museet, apoteket og næsten alle de firmaer, der benyttede bynavnet i deres firmanavn, brugte x i stedet for ks. Hun og de øvrige kommunalpolitikere havde også noteret sig, at Dansk Sprognævn nu havde autoriseret fx som en gyldig forkortelse for "det udmærkede danske begreb for eksempel", at Søværnet nyligt havde tildelt et af sine skibe navnet "Laxen", og at Post Danmark brugte NX som postal forkortelse for Neksø. Det var derfor "kommunalbestyrelsens opfattelse, at x'et på mange måder er kommet for at blive i det danske sprog". Brevet slutter med en oplysning om, at byen kunne fejre sit 650 års købstadsjubilæ-

um i 1996. Borgmesteren lod forstå, at det ville være en særdeles velkommen gave, hvis Stednavneudvalget benyttede denne aktuelle lejlighed til at give byen sit x tilbage.

Den argumentation kunne Stednavneudvalgets medlemmer trods alt ikke stå for. Selv om udvalget fastholdt den principielle holdning, at x kun bør anvendes i fremmedord og så vidt muligt undgås i stednavne, bestemte man sig til også at acceptere x'et i stednavne, "hvor der kan henvises til en meget stærk lokal tradition og konsekvens i kilderne".

Stednavneudvalget var naturligvis bevidst om, at denne beslutning let kunne danne præcedens. Så man tog tyren ved hornet og erklærede, at udvalget ville se positivt på en ansøgning fra Gladsakse, hvis der også her måtte være ønske om at få udskiftet ks med x. Der var ikke behov for lang betænkningstid i Gladsakse. Allerede dagen efter, at Kulturministeriet havde godkendt Stednavneudvalgets indstilling vedrørende Neksø, sendte byrådet en ansøgning om at få godkendt det navn, som lokalt havde været brugt "i ca. 700 år" (!). Som ventet gled denne ansøgning glat igennem.

Et andet sted, hvor beslutningen om Neksø blev modtaget med stor interesse, var på herregården Oksholm i Øland Sogn (Hanherred). Her havde beboerne fra gammel tid benyttet staveformen Oxholm, og de var derfor blevet forundret, da vejmyndighederne på et tidspunkt havde udskiftet de gamle Oxholmskilte med nogle, hvor der stod Oksholm. Godsejeren havde da kontaktet Stednavneudvalget, hvor han fik at vide, at "bogstavet x var på vej ud af det danske alfabet", hvad han så havde affundet sig med. Men nu vejrede han morgenluft og søgte om, at navnet på herregården og

den tilhørende skov igen måtte staves med x. Som begrundelse anførte ham, at gården var opkaldt efter en søster til Peder Oxe. For Stednavneudvalget var sagen nu ganske klar. For når et stednavn indeholder et personnavn, har der aldrig været noget til at hinder for at bruge x eller andre fremmede bogstaver i denne del af stednavnet. Så man kunne åbenbart have sparet sig mange års ærgrelse i Øland, hvis man på et tidligere tidspunkt havde gjort udvalget opmærksom på Oxe-slægten.

Ferielande og industriparker

Inden for den sidste snes år er Stednavneudvalget også blevet præsenteret for flere navnetyper, som afspejler nye måder at udnytte landskabet på. I 1998 ansøgte Rudbjerg Kommune på Vestlolland således om autorisation af to større sommerhus- og strandområder med navnene Rudbjerg Øst og Vest Ferieområde. Begrundelsen var, at sådanne navne ville gøre det muligt at forbedre vejskiltningen for de ferierende. Men efter at have studeret de medsendte kort måtte Stednavneudvalget meddele blankt afslag. I en længere redegørelse til Kulturministeriet skrev udvalget bl.a., "at lokalitetens afgrænsning er uklar, og at de to navne Hummingen og Kramnitse, som nu dækker i al fald en del af det omtalte område, er gamle og velindarbejdede og giver gode beskiltningsmuligheder."¹⁷ Desuden ville en autorisation af de to nye navne betyde, at stednavnet Rudbjerg blev flyttet endnu mere, end det allerede var tilfældet. Rudbjerg Kommune, der skulle give navn til de to ferieområder, var nemlig opkaldt efter herregården Rudbjerggård ca. 10 km fra Hummingen og Kramnitse. Det mest interessante i denne sammenhæng er imidlertid, at

Rudbjerg Kommune blev nedlagt otte år senere, og i dag vil formentlig ingen kunne finde på at opkalde de to ferieområder efter Rudbjerg. Denne historie er et godt eksempel på, at Stednavneudvalgets moderate konservatisme kan være et nyttigt redskab til fremtidssikring af stednavne.

HI Park er et andet tidstypisk navn. I 2001 henvendte Herning Kommunes Teknik- og Miljøudvalg sig til Stednavneudvalget for at få autoriseret dette stednavn som betegnelse for et nyt erhvervsområde mellem Herning og Ikast. Kommunalpolitikere forventede en stærk industriel ekspansion på dette sted, når motorvejen mellem Herning og Bording blev åbnet i 2002. De mente også, at det ville være en fordel ved markedsføring og salg af ejendomme, hvis stedets officielle navn ikke længere var Skovby, men noget nyt og frisk, som oven i købet kunne udsende positive signaler om samarbejde mellem Herning og Ikast kommuner. Selv om forkortelser i stednavne normalt betragtes som en uskik, og selv om man kan betvivle langtidsholdbarheden af det moderigtige ord "Park", gik Stednavneudvalget efter samtale med folk fra kommunen med til at indstille navnet til autorisation – dog under den forudsætning, at der blev indsat en bindestreg mellem I og Park! Nok så væsentligt var det imidlertid, at udvalget samtidig sikrede sig, at Skovby blev bevaret som det officielle navn på bebyggelsen. Man kan med andre ord sige, at stedet fra nu havde to autoriserede navne, det officielle Skovby og "kaldenavnet" HI-Park. For Herning Kommune betød den nye autorisation bl.a., at Vejdirektoratet fik mulighed for at opstille "rigtige" vejskilte med det erhvervsvenlige navn.

"Riis til egen rumpe"

Som nævnt bliver praktisk taget alle Stednavneudvalgets indstillinger om autorisation imødekomet af Kulturministeriet. Der er dog ét eksempel fra nyere tid på, at ministeriet har tilsidesat udvalgets afgørelse. Det drejer sig om landsbyen Riis i Give Kommune. Også her fik man i midten af 1900-tallet autoriseret et stednavn, der stred mod den hidtidige lokale praksis, men tilsyneladende gik der næsten 50 år, før beboerne opdagede, at de levede i Ris og ikke Riis. I 2003 sendte en medarbejder i Teknisk Forvaltning et brev til Stednavneudvalget, hvori hun anmodede om navneændring. Hun henviste til, at stavemåden Riis optræder på et kort fra 1790, og at den samme form nu findes i en række vej- og naturnavne i og omkring landsbyen. Stednavneudvalget svarede, at det ikke var muligt at efterkomme ønsket, da det ville stride imod det princip, at når et stednavn indeholder et led, som også findes i den almindelige retskrivning, skal stednavnet staves i overensstemmelse med dette. Og da ris som bekendt staves med et enkelt i, må dette også gælde for de mange stednavne, der indeholder dette ord, meddelte udvalget. Det lod man sig imidlertid ikke spise af med i Give Kommune. Borgmesteren og kommunaldirektøren sendte et brev til Indenrigsministeriet, hvor de spidde udvalgets argumentation i en veloplagt og sarkastisk tone. Ganske vist måtte de indrømme, at afgrøden ris staves med et enkelt i, men de var ikke bevidst om, at der nogensinde havde været dyrket ris i landsbyen! Desuden ville de gerne vide, om Bjarne Riis og Karin Riis-Jørgensen nu heller ikke længere måtte have lov til at hedde Riis, og om Vordingborg skulle til at hedde Hvordingborg. Men først og

fremmest ønskede de naturligvis, at kommunernes ministerium ville være Give Kommune behjælpelig ”i den mindre om end for kommunen væsentlige sag.”

Indenrigsministeriet oversendte brevet til Kulturministeriet, der udbad sig en erklæring fra Stednavneudvalget. Svaret indeholder en uddybning af argumentationen fra brevet med afslaget, men udvalget benyttede også lejligheden til at understrege, at Ris er identisk med substantivet ris i betydningen ”krat” og altså ikke en afgrøde.

Næsten samtidig med, at Kulturministeriet modtog denne svarskrivelse, fik ministeriet også brev fra formanden for beboerforeningen i Riis. I umisforståelige vendinger gjorde han opmærksom på, at beboerne forventede at få deres gamle bynavn igen. Han havde vedlagt kopier af to læserbreve. Det ene af dem var skrevet af det indflydelsesrige folketingsmedlem Jesper Langballe, som erindrede, at man også i hans sogn, Thorning, tilbage i 1980’erne havde ført en indædt kamp for at få den gamle stavform tilbage. Langballe kunne dog fortælle de gæve folk i Riis, at Stednavneudvalget havde bøjet sig i kampen om Thorning, så der var håb om, at det også kunne ske for Riis. Langballe benyttede også lejligheden til et par anti-elitære markeringer om ministerielle bureaukrater, der ”en gang imellem fordriver tiden med at fratage en landsby dens identitet ved at beordre dens stavemåde ændret.” Læserbrevet slutter da også med disse ord: ”Noget tyder på, at stednavneudvalget er ét af de overflødige råd og nævn, som regeringen har glemt at dreje halsen om på. Skulle kulturminister Brian Mikkelsen pga. den nye sag råde bod på forglemmelsen, så ville det unægtelig være Riis til egen rumpe.”

Kulturministeriets afgørelse faldt d. 24. august 2004. Ministeriet meddelte, at man ”i den konkrete sag” havde afvejet hensynet til ensartede stavemåder og hensynet til ”en tradition, der bæres af stærke lokale ønsker”, og man var der ved nået frem til, at bynavnet for fremtiden skulle staves med to i’er. Ved afgørelsen havde ministeriet bl.a. lagt vægt på, at stavemåden Ris ”efter det oplyste ikke synes at være accepteret lokalt”, og at der ved en autorisation af stednavnet Riis ”alene vil være tale om en ortografisk forandring”. En ændring af stavemåden ville altså ikke få betydning for udtalen af stednavnet. Som læser kan man selv gøre sine overvejelser over, hvilke andre – udtalte – argumenter, der også kan have været i spil ved Kulturministeriets beslutning.

De nye kommunenavne

Strukturreformen i 2007 betød blandt meget andet, at de nye kommunalbestyrelser skulle træffe afgørelse om kommunens navn, som herefter skulle godkendes af Indenrigsministeriet. Stednavneudvalget blev involveret på den måde, at Indenrigsministeriet sendte alle kommuners navneforslag til høring i udvalget. I denne forbindelse udarbejdede udvalget seks ”principper for gode kommunenavne”. De kan sammenfattes i få ord, nemlig at navnene skulle være letgenkendelige og lette at bruge i dagligdagen. Eksempelvis frarådede udvalget at bruge navne med bindestreg, og det anbefalede kommunerne at vælge landskendte navne. Et tredje væsentligt kriterium var, at navnet skulle have tilknytning til den sammenlagte kommune og i princippet være dækkende for kommunen. Hovedparten af forslagene levede klart op til

disse krav. Men der var også markante undtagelser såsom bindestregsnavnene Brønderslev-Dronninglund, Ikast-Brande, Ringkøbing-Skjern, Faaborg-Midtfyn og Frederiksværk-Hundested samt navnene Egedal og Favrskov, der var opkaldt efter lokaliteter, som de færreste havde kendskab til. Mens sidstnævnte problem trods alt er til at overse (i dag ved de fleste fx, at Egedal Kommune ligger i nærheden af Frederikssund), er det langt mere problematisk, når en kommune bliver opkaldt efter en landsdel, skov, sø eller farvand, der også omfatter andre kommuner. Et godt eksempel er Gribskov Kommune, idet 60 % af skoven ligger i andre kommuner. Endnu mere betænkeligt er navnet Lolland Kommune, da kommunen kun dækker ca. 2/3 af øen, mens den sidste tredjedel ligger i Guldborgsund Kommune – som til gengæld er et velvalgt navn, fordi kommunen omslutter hele sundet.

Selv om Stednavneudvalget frarådede flere af de omtalte navne, endte de alle med at blive vedtaget af Indenrigsministeriet. Dette medførte naturligvis nogen frustration i Stednavneudvalget, men udvalget kunne dog notere sig, at man havde undgået nogle af de værste skrækscenarier. På et tidspunkt så det således ud til, at politikerne i den nye sydvestsjællandiske kommune agtede at kalde den Storebælt Kommune. Resultatet blev i stedet Slagelse Kommune.

I øvrigt valgte både Brønderslev-Dronninglund og Frederiksværk-Hundested Kommune at ændre navn allerede i 2007. De to nye navne blev Brønderslev og Halsnæs. I Stednavneudvalget blev ikke mindst det sidste navn modtaget med begejstring; udvalget havde nemlig selv foreslået det, da det fik navnelisten til udtalelse i 2005.

Endelig betød strukturreformen, at Danmark fik endnu et kommunenavn med x, nemlig Faxe. I lyset af beslutningerne vedrørende Nexø og Gladsaxe kunne Stednavneudvalget ikke have nogen indvending mod dette navn. Men udvalget gjorde opmærksom på, at hvis den nye kommune valgte at stave sit navn med x, måtte man være konsekvente og ændre alle autoriserede stednavne, der indeholdt stavemåden Fakse. I 2006 blev der da også truffet beslutning om at udskiftes med x i navnene Fakse, Fakse Ladeplads og Fakse Syd (en station). Fædrene bag retskrivningsloven af 1889 ville formentlig have korset sig!

Afsluttende bemærkninger

Som det tydeligt er fremgået, har spørgsmål om stednavnes retskrivning ofte givet anledning til stærkt lokalpatriotiske og ind imellem også klart anti-elitære synspunkter. Man kan derfor roligt sige, at studier af dette emne både har lokal- og kulturhistorisk interesse. Gennemgangen af en række udvalgte konflikter siden 1930'erne har gjort det muligt at indkredse flere spørgsmål af mere generel karakter såsom: Hvem har ejerskabet til danske stednavne – det danske folk som helhed eller de lokale beboere? Og hvad betyder stednavnet for den lokale identitet? Mange af eksemplerne i artiklen giver indtryk af, at stednavnet ofte er af helt afgørende betydning for lokalbefolkningens tilknytning til et bestemt sted. Man kan dog let komme til at lægge for megen vægt på enkelte højtråbende meningsdanneres synspunkter – navnlig når disse kan bruge stednavnespørgsmålet som et middel til personlig profilering eller som et redskab i en politisk kamp om andre emner. Det er i alt fald vigtigt

at være opmærksom på, at holdningerne kan være delte i et lokalsamfund, og at mange mennesker kan være helt eller delvis indifferente, når det handler om stednavnes retskrivning. En undersøgelse i Aunslev viser således, at en del lokale firmaer, institutioner og beboere endnu i 2007 stavede landsbyens navn med av-, selv om navnet i 1998 blev om-
autoriseret til au-form.¹⁸ En interviewundersøgelse blandt tilfældige beboere viste da også, at flere af dem anså det for ligegyldigt, om man bruger u eller v. Tilsvarende finder en stor del af debattørerne i spørgsmålet om Århus contra

Aarhus, at det er meningsløst at bruge tid og penge på den slags diskussioner.

Stednavneudvalget har en ganske anden holdning til disse problemstillinger. For selv om udvalget har været med til at slagte adskillige hellige køer i de seneste årtier, fortsætter kampen for at sikre så megen konsekvens som muligt i retskrivningen. Men kamppladsen har ændret sig. Hvor det tidligere først og fremmest gjaldt om at slippe af med stumme og "udanske" bogstaver, handler det i dag mere om at undgå, at flere af de gamle stednavne forsvinder end allerhøjest nødvendigt.



Fig. 2. Et næsten fuldtalligt Stednavneudvalg, fotograferet sommeren 2010. Den nuværende formand, institutleder Bente Holmberg, ses i midten på forreste række, mens den tidligere formand, professor Bent Jørgensen er nummer to fra venstre på bageste række. Artiklens forfatter står lige til højre for ham. Foto i Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet. Fotografer: Suzanne Reitz og Elin L. Pedersen.

Noter

- 1 Jeg takker Stednavneudvalgets nuværende formand, lektor, mag.art. Bente Holmberg, og den tidligere formand, professor, dr.phil. Bent Jørgensen, begge Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet, for nyttige kommentarer til manuskriptet.
- 2 Artikel i Jyllands-Posten d. 17. maj 2010, se jp.dk/indland. De øvrige citater i afsnittet stammer også fra denne hjemmeside. Enkelte citater er lettere tilrettet for at bringe dem i overensstemmelse med dansk retskrivning.
- 3 Iflg. en artikel i Jyllands-Posten d. 16. marts 2010 støttes dette synspunkt af flere branding-eksperter – bl.a. Svante Lindeburg, som citeres for, at å'et er "med til at give krydderi og charme", og at der "lige nu er ... efterspørgsel efter autenticitet og det originale." Lindeburg bemærker også, at den amerikanske isproducent Häagen-Dazs "bevidst" har valgt "en besværlig stavemåde for at opnå en eksotisk, europæisk klang."
- 4 Byrådet har truffet beslutning om navneændring efter færdiggørelse af manuskriptet til artiklen.
- 5 Udvalgets historie er grundigt beskrevet i tre jubilæumsværker: 1. Gunnar Knudsen: Stednavneudvalget gennem 25 Aar. 1910 – 13de Juli – 1935, 1935, 2. Ti Afhandlinger. Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum, 1960, og 3. Bent Jørgensen, red.: Stednavne i brug. Festskrift udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum, 1985. Dertil kommer en række korte artikler af Gunnar Knudsen i ældre årgange af Fortid og Nutid.
- 6 Citatet stammer fra initiativtagernes ansøgning til Kultusministeriet d. 17.4.1909 (jfr. Knudsen 1935, s. 10).
- 7 En samlet oversigt over de 25 bind ses på www.nfi.ku.dk/publikationer/trykte_serier/danmarks_stednavne.
- 8 Afdelingen har i de senere år udgivet en række foldere af orienterende og vejledende art. En af disse hedder "Vejledning i retskrivning af vejnavne".
- 9 I øvrigt blev bekendtgørelsen fra 1892 først definitivt ophævet ved Lov om dansk retskrivning af 14. maj 1997, om end retskrivningsreformen i 1948 medførte en del ændringer.
- 10 Alternativet én var nemlig helt uacceptabelt, for som der står i 1892-bekendtgørelsen (§ 9): "I danske Ord maa aldrig Accenttegn benyttes." Disse tegn var tydeligvis alt for fremmedartede!
- 11 Jfr. Allan Karker: Stednavnene og den almindelige danske retskrivning, Jørgensen 1985 (se note 5), s. 134.
- 12 De følgende eksempler samt flere andre er beskrevet mere indgående i Birte Hjorth Pedersen: Stednavneudvalgets arbejde med stednavneretkskrivning, Jørgensen 1985 (se note 5), s. 211-27.
- 13 Ussing formulerede sin opfattelse på denne baste måde: "Yderligere Krav fra stedlig Side om Indflydelse paa Stavemaaderne maa afvises med, at en stedlig Turistforening, et Sogneraad eller en lille Ø's Beboere umuligt kan have Overblik over Stednavnespørgsmaalet som Helhed, og deres Steds Navn tilhører det danske Folk." Citeret efter Pedersen (se note 12), s. 218.
- 14 Sst.
- 15 Dette og de følgende afsnit bygger på Stednavneudvalgets mødereferater fra og med 1993 samt de papirer, der har været fremlagt ved disse møder.
- 16 Derimod er der i ganske få tilfælde autoriseret to forskellige navne til samme lokalitet. Et eksempel er Gl. Skagen og Højen.
- 17 Hertil kunne man tilføje, at Kramnitse er et af de berømte vendiske spor i Lolland-Falsters stednavnestof og dermed et usædvanligt godt eksempel på, at et stednavn kan være en betydningsfuld historisk kilde, som det er vigtigt at bevare.
- 18 Bent Jørgensen: Avnslev eller Aunslev. Ældre skrivemåder som udtryk for fornyelse, Gudrun Kvaran m.fl., red.: Nordiska namn – namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska forskerkongressen i Borgarnes 1-14 augusti 2007, s. 267-275.

Anmeldelser

Flemming Rune: Gribskov. Forlaget Esrum Sø, 2009. 2 bd., 357 + 373 s., ill., samt kortbilag. 450,00 kr.

Under navnet Kongernes Nordsjælland tegner et større område omkring Gribskov til at blive en ud af Danmarks i første omgang fem såkaldte nationalparker. Men uanset om den løbende politiske proces får en nationalpark som resultat eller ej, har den nordøstsjællandske lokalbefolkning med biologen Flemming Runes storværk fået et helt fantastisk udgangspunkt for også i fremtiden at udnytte Gribskavs mange muligheder.

I første bind fortæller skovområdets historie i en række tematisk ordnede, kronologiske fremstillinger. Vi hører om skovens udnyttelse i oldtiden, om driften af områdets tidligere talrige smålandbrug, om jagten og hesteavl, om overgangen fra natur- til plantageskov samt om skovens ansatte og meget, meget mere. Andet bind er et alfabetisk ordnet opslagsværk, hvor skovens mange lokaliteter og enkelte personer med særlig tilknytning til Gribskov behandles indgående. Her fortæller bl.a. om Askehullet, Frøkenbøgen og den Kulfanden (Jens Olsen Christensen), som fra 1880'erne styrede Kagerup Savværk med hård hånd. Endelig er værket forsynet med et kortbilag, der gengiver de nutidige skovkort i målestoksforholdet 1:10.000 med angivelse af de lokaliteter og kulturspor, som omtales i tekstbindene.

Forfatteren må have brugt uhyggeligt mange timer både i skoven og på diverse arkivlæsesale og biblioteker, for at kunne skrive et så stofmættet og vidtfavnende værk. At han har et enestående indgående personligt kendskab til Gribskov, lades man ikke i tvivl om, men også en i forvejen righoldig litteratur og et betragteligt kvantum utrykt kildemateriale håndteres med stor sikkerhed. Skade kun, at der ikke er fundet plads til en systematisk oversigt over dette utrykte materiale.

Det lykkes i de to bind forfatteren at give et glimrende indtryk af, hvor mangesidigt et marginalt skovlandskab, som det der i dag er Gribskov, har været anvendt gennem tiderne, og hvordan de ofte indbyrdes svært forligelige brugsmåder på afgørende vis har bidraget til at forme landskabet og skovnaturens rammebetingelser. Teksten repræsenterer på denne måde en kombination af samfunds- og naturhistorie, når den bedst. Hertil kommer, at begge bind er nærmest eksorbitant il-

lustreret med en skønsom – men på ingen måde tilfældig – blanding af nye og gamle kort og billeder. Her noget for enhver smag og interesse. Nærværende anmelder har især svært ved at undertrykke sin begejstring for de mange udsnit af ældre kort. Jubelen ville være fuldkommen, hvis kortene i deres helhed kunne blive lagt på den til udgivelsen knyttede hjemmeside: www.gribskov.net.

En så omfattende og ambitiøs publikation kan naturligvis ikke være fuldstændig uden fejl og mangler. Illustrationen på s. 45 i bd. 1 er eksempelvis ikke fra en gobelin, men fra det engelske Luttrell Psalter, et rigt illumineret pergamenthåndskrift fra ca. 1325. Og at henvise til Kristian Erslevs gamle tekst om *brydegårde* på samme side er næppe på omgangshøjde med nyere forskning i dette mere end almindeligt uhåndterlige begreb. Men det er ikke afgørende. En mere principiel kritik kunne lyde, om ikke værket, alle fortræffeligheder til trods, er blevet for detaljeret, så det rammes af Poul Martin Møllers ironiske karakteristik af 1800-tallets ikke mindre lokalpatriotiske hjemstavnskildringer: At de ikke var fuldkomne, "så længe der står en ledstolpe på vejen eller en stenkieste på marken, som ej er optaget deri".

Jeg synes imidlertid ikke, at en sådan kritik vil være hverken rimelig eller rigtig. Uden på nogen måde at ville forklejnede Flemming Runes værk, er der jo netop tale om en stærkt udvidet vandretursfolder. Et brugsværk for de tusinder af både lokale vandrere og udefrakommende ekskursionsgæster (heriblandt undertegnede), der jævnlig færdes i Gribskov. Og betragter man det som et sådant opslagsværk, der giver både sammenhæng og detaljeret specialviden, bliver man som læser "nærmest lykkelig".

Bo Fritzboeger

Jens Schjerup Hansen, udgivet af Lise Bek: Bystruktur og havekultur mellem senmiddelalder og renæssance. En kartografisk aflæsning og analyse af Øresundsregionens byer. Museum Tusulanums Forlag, 2008. 135 s., ill. 198,00 kr.

Det blev ikke forundt mag.art. og phil.dr. Jens Schjerup Hansen, seniorforsker ved Statens Byggeforskningsinstitut, at se det færdige resultat af

sine studier af havekulturens og bystrukturens udvikling i Danmark i perioden fra middelalder til renæssance. Han døde i august 2003 inden manuskriptet til nærværende bog var færdiggjort. På baggrund af deres mange års faglige samarbejde blev det professor emerita Lise Bek, Institut for Kunstshistorie, Aarhus Universitet, som påtog sig at gøre manuskriptet færdig til udgivelse.

I bogens indledning præsenteres de store forandringer som Europa undergik i perioden 1400-1600 herunder, hvordan den middelalderlige bystruktur ændrede sig og havekulturen fik nye former under påvirkning af den italienske renæssance. Disse strømninger vandt i løbet af 1500-tallet også indpas i Danmark. Danmark kom i den periode også på Europakortet. Kort over byer i det danske rige blev således repræsenteret i det store atlas over Europas byer, Georg Braun og Frantz Hogenbergs *Civitates Orbis Terrarum*, som blev trykt i slutningen af 1500-tallet.

Med udgangspunkt i dette berømte kartografiske materiale, var det Jens Schjerup Hansens formål dels at vise, hvordan overgangsfasen mellem den middelalderlige bebyggelsesform og renæssancens geometriske bystruktur kom til udtryk i det kortmateriale, der blev fremstillet til *Civitates*, og dels at undersøge om den gængse havehistoriske opfattelse holdt stik: At havekulturen før 1200-tallet stort set var ikke-eksisterende; at haverne blandt eliten blev ofret til fordel for sikkerheden omkring borgene; at der i byerne, pga. bebyggelsestætheden, ikke var plads til haver inden for bymurene og at bønderne ofte kun havde en lille kålgård; og endelig at det først var med munkenes indførsel af nye haveplanter og dyrkningsmetoder, at havekulturen fik et opsving.

Denne opfattelse er forkert, fordi der i middelalderen var en omfattende havekultur i byerne, både borgerhaver og elitære haver, som lå indenfor byens mure. At det forholdt sig således ville Jens Schjerup Hansen dokumentere med sin undersøgelse. Som kildemateriale har han bl.a. anvendt Braun og Hogenbergs bykort, og som eksempelstudier valgt fem byer i Øresundsregionen: Helsingør, Helsingborg, Landskrona, Lund og Malmø.

I afsnittet om kortene og deres aflæsning gøres rede for den metode, som er anvendt til afkodning af kortmaterialet, som primært er baseret på Øresundskortet, Skånekortene og Helsingørskortet (*Civitates* bd. IV og V). Man kan ikke aflæse disse kort på samme måde som senere opmålte kort. Man skal ikke forvente en korrekt angivelse af størrelses- og afstandsforhold, for sådan er kortene ikke fremstillet. I stedet skal de ses som repræsentative fremstillinger. Om de rejste planer, også kaldet det kartografiske fugleperspektiv, skriver Georg

Braun i sit forord til *Civitates* bd. II: "*Byerne bør tegnes sådan, at betragteren kan se ind i alle veje og gader og tillige se alle bygningerne og de åbne pladser.*" Det er med andre ord konstruerede kort, med genkendelighed som det primære formål.

Bogen består af tre hovedkapitler: 1. Øresundsregionens bykort og deres tilblivelse, 2. Bykort og bystruktur i 1500-tallet og 3. Bykortene som kilde til tidens havekultur.

I kapitlet om Øresundsregionens bykort og deres tilblivelse præsenteres persongalleriet omkring kortenes tilblivelse, finansiering og formålet med deres fremstilling. I analysen inddrages tillige bykort fra Bergen, Stockholm, Odense, Kiel, Slesvig, Husum, Haderslev, Rendsborg og Krempke.

I det følgende kapitel om bykort og bystruktur i 1500-tallet, foretages en nærmere analyse af Øresundsregionens bykort. Øresundskortet, eller Kronborgkortet, er iflg. Jens Schjerup Hansen et symbolsk fremstillet oversigtskort, som er en repræsentativ fremstilling af kongemagtens økonomiske hjerteregion. Det afgørende var ikke kortets korrekte orientering, eller at fæstningsanlæggene ved Malmø og Landskrona er gengivet spejlvendte, at kystlinjerne er for korte og at Frederik 2.s lystslot og haveanlæg, Lundehave, på kortet er indsat mellem Helsingborg og Kullen. Sidstnævntes placering skyldes antageligt at Gert Rantzaus arbejdsskitse til Lundehave (opført 1587) først er kommet Georg Braun i hænde på så sent et tidspunkt, at Øresundskortet allerede var graveret på kobberpladen, og Frants Hogenberg derfor valgte at placere Lundehave på den anden side af Øresund. Øresundskortet var nemlig klar til at gå i trykken i begyndelsen af 1586. Braun har, iflg. Jens Schjerup Hansens tolkning, givet afkald på nøjagtigheden til fordel for helhedsindtrykket. I analysen af kortets centrale element, Helsingør, er endvidere inddraget kortmateriale fra Peder Hansen Resens *Atlas Danicus* (1677), Laurids de Thurahs *Den danske Vitruvius*, Lundehave (1746), S.L. Langes prospekt af Helsingør (1804) samt nutidige fotos.

I bogens mange forstørrede kortudsnit fra de farverige kort, vises i tilgift mange små detaljer, f.eks. græssende får på tagene, fine haveanlæg, krudtrøg fra saluterende skibe, Frederiks 2.s iskælder, eller iskule, og andre billeder af dagliglivet.

Bogens sidste kapitel er koncentreret om havekulturen i Øresundsregionen i slutningen af 1500-tallet, primært i byerne Helsingør, Helsingborg og Lund. Malmø og Landskrona, som sammen med Helsingborg og Lund fremgår af Skånekortene, levnes mindre omtale. At der har været haver i Helsingør i slutningen af 1500-tallet vidner de mange indbetalinger til byen for leje af havelodder om.

Ifølge tingbogen betales der mere end tre gange så meget for en havelod i byen, som for en andel af bymarken. I slutningen af 1500-tallet og i begyndelsen af 1600-tallet var langt de fleste karréer åbne og de indre arealer udlagt til havelodder. Jens Schjerup Hansen slutter ud fra dette, at arealerne til haverne må have været udlagt fra byens grundlæggelse. Sagt på en anden måde, så har haverne været forudsat i byplanen. Haverne kan opdeles i tre typer: De elitære haver, borgerhaverne, som kun er summarisk fremstillet på kortene og klosterhaverne ved Karmeliterklosteret og Sortebrødreklosteret, som dog ikke fremgår af kortet, da de ved reformationen i 1536 overgik til Krongods. Havebrug var af største betydning for forsyning af afgrøder til byens borgere. Men at sondre mellem nyttehaver og prydhaver i slutningen af 1500-tallet, finder jeg ikke relevant. Planterne blev på den tid opfattet som algode, dvs. en plante kunne bruges som madurt eller lægeurt, til farvning, som duftplante eller til pryd. Ingen planter blev dyrket kun til pynt. Elitens haver var nok inspireret af renæssancens formsprog, men som det fremgår af kortfremstillingen af haveanlæggene udenfor Helsingør, er den middelalderlige opdeling med bede, som let kan nås fra begge sider, når der skal luges, fortsat fremherskende. Ifm. analysen af Lundehave, kunne det mest rendyrkede eksempel på en tidlig dansk renæssancehave, nemlig Tyge Brahes eminente haveanlæg på Uranieborg, med fordel have været inddraget som eksempelstudie på elitens store interesse for haveanlæg og disses havers betydning for selviscenesættelse. Denne udeladelse skyldes muligvis, at Jens Schjerup Hansen i sin analyse ikke nåede at inddrage haven på Hven, ligesom han ikke nåede at inddrage kilder som C. Behrend: *En dagbog fra en rejse i Danmark i året 1588* og Hans Rasmussen Block: *Horticultura Danica*, 1647, i analysen.

I sin analyse af Skånekortene og haverne i Helsingborg er det Jens Schjerup Hansens hovedantagelse, at datidens kartografer var optaget af at skildre byens oplevelsesmæssige egenskaber frem for målfasthed og proportioner. Han finder, at denne metode til læsning af de senmiddelalderlige bykort giver en holdbar forståelsesramme og han konkluderer, at Helsingborgkortet giver et oplevelsesmæssigt, troværdigt billede af de byplanmæssige forhold, at kortet giver et troværdigt billede af de bygningsmæssige forhold, der er selvstændigt registreret, og at dette tilsammen giver troværdighed til de øvrige bygningsmæssige og topografiske forhold, hvor registreringen ikke på samme måde kan kontrolleres pga. fremstillingens mere skematiske signaturer.

En ting man må holde sig for øje i tolkningen af kortmateriale såvel som skriftlige kilder, og som

Jens Schjerup Hansen også tildeler et afsnit, er tolkningen af begrebet have. Det er netop i 1500-tallet, at man begynder at kalde et indhegnet, dyrket jordstykke for en have. Tidligere anvendtes betegnelsen gård, f.eks. kålgård, urtegård, rosegård og abildgård, hvorimod udtrykket have var betegnelse for en græsgang, f.eks. kohave, lammehave eller hestehave, sidstnævnte dog med et væsentligt større areal og ringe kultiveringsgrad.

Også i Helsingborg blev havelodder inde i byen takseret højt. Havejordens vurdering svarede således ofte til en fjerdedel af bygningsværdien. Var der tale om frugthaver steg vurderingen betydeligt. De helsingborgske borgerhaver sammenlignes med de lundensiske, som har en anden udformning, som følge af en mere åben bystruktur. Også i dette kapitel om Helsingborgs haver har Jens Schjerup Hansen brugt nutidige fotos i sin analyse, men layoutet gør, at deres placering kommer til at virke abrupt og ude af kontekst. I det hele taget giver bogens mange figurhenviisningen anledning til en del bladreren frem og tilbage.

Efter en meget kort gennemgang af bykortene over Landskrona og Malmø konkluderes det, at havebruget har været udbredt i Øresundsregionens byer – inde i byerne såvel som udenfor. På trods af middelalderbyernes tætte bystruktur og forsvarsanlæg var det indenfor murene, den væsentligste havekultur fandtes. Endvidere konkluderes, at det undersøgte kortmateriale, iflg. Jens Schjerup Hansen tolkning, også kan ses som et udtryk for at Norden, repræsenteret i Braun og Hogenbergs atlas, havde fået en ny status ift. det øvrige Europa.

Jens Schjerup Hansen har med sin tolkning af det rige kartografiske kildemateriale i Braun og Hogenbergs atlas, formået at fravriste dette oplysninger om de senmiddelalderlige haver og deres udvikling. Det er en interessant havehistorisk vinkel. Det er, som bekendt, vanskeligt at få indblik i, hvordan haver har set ud, og jo længere man går tilbage i tiden, des vanskeligere er det.

Else Michelsen

Henrik Gjøde Nielsen (red.), under medvirken af Michael Ax, Jan Hammer Larsen: Fra Reformation til Enevælde – Renæssancen i Nordjylland 1536-1660. Nordjyske Renæssancestudier udgivet af Nordjyske Museers Østkystnetværk, 2007. 380 s., ill. 298,00 kr.

I december 2007 sendte Nordjyske Museers Østkystnetværk *Fra Reformation til Enevælde – Re-*

renæssancen i Nordjylland 1536-1660. Det nu opløste netværk bestod af Skagen By- og Egnsmuseum, Bangsbo Museum og Arkiv, Sæby Museum, Try Museum, Sydhimmerlands Museum, Hals Museum og Hadsund Egnsmuseum. Siden udgivelsen er de tre førstnævnte museer fusioneret og blevet til Nordjyllands Kystmuseum, mens de to sidstnævnte siden 2004 sammen med Aalborg Historiske Museum har udgjort Nordjyllands Historiske Museum. Det nordjyske renæssancenetværk så dagens lys i midten af 1990'erne, så de nordjyske museer havde i knap ti år haft renæssancen som arbejdsområde, da den kom på mode i resten af landet og fik sit helt eget "Renæssanceår" i 2006. *Fra Reformation til Enevælde – Renæssancen i Nordjylland 1536-1660* er slutresultatet på et projekt, der også resulterede i afholdelsen af tre renæssancesymposier samt udgivelsen af en række nyhedsbreve.

Såvel i slutningen af antologiens ikke alt for mundrette titel samt i forordet slås det fast, at der er tale om nordjyske renæssancestudier og ikke om "Nordjylland i renæssancen". Der er altså ikke tale om et forsøg på en samlet fremstilling af regionens historie i perioden 1536-1660, men om en række punkt- eller specialstudier.

Efter Helge Gamraths korte introduktion til renæssancen som begreb og periode, indledes rejsen rundt i renæssancens Nordjylland med to kunsthistoriske artikler af Viggo Petersen. I artiklen "Renæssancestiltræk ved nordjyske herregårde" giver han en oversigt over de stiltræk, der kan henføres til renæssancen, og som kan ses den dag i dag på en række nordjyske herregårde. Viggo Petersens fokus er rettet mod fem af landsdelens store og kendte herregårde, Nørlund, Visborggård, Lindenberg, Sæbygård og naturligvis Voergård. Enkelte andre herregårde omtales også kort i artiklen, men Petersens interesse samler sig meget naturligt om de førstnævnte, hvor renæssancens stiltræk er bedst repræsenteret. I sit andet bidrag "Aalborgs indflydelse på det nordjyske kirkeinventar fra renæssancetiden" viser Viggo Petersen, hvordan såvel fremmed kirkeinventar hentet til Aalborg som aalborgensiske håndværkeres arbejder dannede mode i store dele af Himmerland, Vendsyssel, Thy og på Mors. Det skete enten ved, at aalborgensiske håndværkere på bestilling udførte de ønskede genstande til kirkerne, eller ved at lokale håndværkere efterlignede aalborghåndværkernes arbejder. Blandt de eksempler Viggo Petersen omtaler, finder vi Vor Frue Kirkes prædikestol, opsat i 1581, og samme kirkes altertavle fra ca. 1619, der begge fik utallige efterligninger i hele Nordjylland. Viggo Petersens artikler er velskrevne og ledsages af forfatterens egne fotografier.

Aalborg er også omdrejningspunktet for artiklen "På vandring i renæssancens Aalborg", hvor

læseren med Bodil Frandsen som kyndig guide kommer rundt i de fleste hjørner af byen – dengang som nu regionens største og vigtigste by. Bodil Frandsen indleder sin artikel med en kort omtale af Grevens Fejde, der som bekendt satte sine markante spor på byen. Dernæst fortæller hun kort om de mange åløb, der gennemskar – og fortsat under asfalten gennemskærer – Aalborg, og som spillede en afgørende rolle for byens topografiske udvikling. Byvandringen starter ved rådhuset på Gammel Torv, fortsætter over Aalborghus Slot, Østerå med Jens Bangs og halvbroderen Jørgen Olufsens huse, Helligåndshuset til Budolfi og Vor Frue kirker. Undervejs berettes der endvidere fint om byens administration, handel og håndværk, religion og sociale forsyng. Vi kommer med andre ord godt omkring i renæssancens Aalborg med Bodil Frandsens udmærkede oversigtsartikel.

Turen fortsætter til Sæby, hvor Jens Thidemann med artiklen "Sebioium – en renæssancekøbstad på Vendsyssels Østkyst" giver en god introduktion til middelalderens og renæssancens Sæby, der på det tidspunkt var den eneste købstad i Østvendssyssel. Thidemann skriver nøgternt og sagligt om byens institutioner, borgere og handelsliv, som det kan forventes. I et afsnit omtales Sæbys forhold til opkomlingen Fladstrand, det senere Frederikshavn, der i 1600-tallets sidste årtier voksede frem på Sæbys bekostning. Thidemann tillægger konsumtionens indførelse en afgørende betydning for Sæbys og Fladstrands henholdsvis ned- og fremgang i 1600-tallets slutning. En forklaring han har hentet hos lokalhistorikeren Carl Klitgaard, som fremsatte den i 1934. En anden lokalhistoriker, Verner Jensen, påviste dog i 1982, at indbyggerne i Fladstrand havde svaret konsumtion i hvert fald siden 1672. Lad hermed en gang for alle denne ofte benyttede forklaring på de to byers op- og nedtur i slutningen af 1600-tallet være død og begravet.

Megen leben var der ikke i renæssancen på det sted, hvor flækken Fladstrand i løbet af 1600-tallets anden halvdel for alvor voksede frem. Alligevel er det med "Søvejen til Fladstrand – fra udmark til handelsplads" og "Saltlandet" lykkedes henholdsvis Jan Hammer Larsen og Erik S. Christensen at forfatte to artikler om lillebyen og området omkring den. Jan Hammer Larsens tilgang til byen er, som det fremgår af titlen på hans bidrag, i overvejende grad maritim. Efter en kort redegørelse for middelalderens søfart omkring Vendsyssel følger en gennemgang af hollandske og danske sø- og landkort fra 1500-årene, hvor (afarter af) stednavnene Flade og Fladstrand optræder. Han fremhæver de to kendte kongebreve fra 1572 og 1593, der vidner om, at en vis form for aktivitet – i form af ulovlig handel med købmandsvarer – fandt

sted ved Fladstrand i 1500-årene. Kildematerialet er yderst sparsomt, og man skal være varsom med at fremstille den ulovlige handel ved den beskedne bosættelse Fladstrand, som mere betydningsfuld end den givetvis har været. Man fristes til at sige, at havde købstaden Sæby på dette tidspunkt været alvorlig truet på sin eksistens, ville vi nok have hørt mere til sagen, end tilfældet er med de to talte breve udsendt med over tyve års mellemrum. 100 år senere – i 1600-årenes sidste tredjedel – er situationen en anden, som Jan Hammer Larsen så rigtigt fremhæver. Da har Fladstrand udviklet sig til noget, der ligner en rigtig by, og den gør nu den etablerede købstad Sæby rangen stridig som den vigtigste handelsby på Vendsyssels østkyst. Jan Hammer Larsens artikel er en fin introduktion til Fladstrands tidlige historie.

Som Jan Hammer Larsen indleder Erik S. Christensen sit bidrag med at ride de lange linjer op for den historiske udvikling i det nordøstlige Vendsyssel. I tid, emne og sted favner Erik S. Christensens artikel dog bredere end kollegaens. Foruden fremstillingen af Fladstrands tidlige historie, beretter han blandt andet fint om den lokale saltudvinding, der, uden selvfølgelig at nå læsøske dimensioner, i 1500-tallet var af en vis lokal betydning. De lokale bønder betalte en del af deres afgifter i salt indtil en gang i 1600-årene, hvor økologiske katastrofer i form af træmangel og sandflugt satte en stopper derfor. Sandflugtens ødelæggende hærgen i 1600-tallet giver Erik S. Christensen – med hjælp fra Horns Herredstings justitsprotokoller – også en række eksempler på. Endelig slutter han af med en beskrivelse af landbruget i Østvendssyssel i renæssancen. Kildegrundlaget er begrænset, indrømmer Erik S. Christensen, men han ser alligevel en tendens til et yderst ekstensivt landbrug med en dominerende animalsk produktion, der blev suppleret med indtægter fra fiskeri. Heri har Erik S. Christensen ganske givet ret. Skal man være lidt efter forfatteren, må det være i forbindelse med hans gengivelse af de mange mageskifter og skøder i artiklen. Der er efter denne anmelders mening medtaget for mange, og forfatterens gode pointer er til tider tæt på at drukne i informationsstrømmen.

Turen op ad den vendsysselske østkyst slutter med Michael Ax' bidrag "Skagen i renæssancetiden – en historie om folk og fisk". Vores viden om Skagen i renæssancen er begrænset, men at byen på denne tid har haft et efter danske forhold anseeligt antal indbyggere synes givet. Folketællingen i købstæderne fra 1672 angiver indbyggertallet til 1.004, hvilket gjorde Skagen til den største by nord for Limfjorden. Umiddelbart derefter, i perioden 1675-1690, falder byens indbyggertal drastisk til omkring 600, skriver

Ax. Han angiver en række årsager til Skagens krise i den sidste fjerdedel af 1600-tallet, såsom sandflugt, stormfloder og svenskerkrige samtidig med at byens livsnerve, fiskeriet, blev ramt af nedgang og øget udenlandsk konkurrence. Ax' forklaringer er givetvis rigtige; dog savner jeg dem bedre underbygget i artiklen. Men det er måske manglen på kildemateriale, der spiller ind her?

To artikler behandler tidens mange hekseprocesser. Lise Andersen beretter i artiklen "Troldkvinder ved Mariager Fjord" om en håndfuld hekseprocesser, der i 1617 og 1618 fandt sted i området omkring Mariager Fjord. Foruden den triste fortælling om Maren Joensdatter fra Ajstrup og de andre uheldige, der endte deres dage på bålet, beretter forfatteren indgående om forskellen på sort og hvid magi og om Christian IV's recess af 12. oktober 1617, som var en tilnærmelse til den teologisk dominerede tilgangsvinkel til hekseprognosen, der dominerede i Syd- og Vesteuropa. Fra at være anset som et traditionelt privat-kriminelt forhold mellem forbryder og offer, bliver trolddom med 1617-recessen defineret som en forbrydelse mod det kristne samfund. Lise Andersen konkluderer, at de af bonderne rejste anklager i sagerne fra Mariager Fjordområdet ikke var religiøst motiverede, men udsporang af simpelt had og frygt for deres medmennesker. Det var først når øvrigheds-personer som ridefogden og den lokale præst blev involveret, at det teologiske aspekt blev inddraget. En tankevækkende pointe.

Wisja Andersens artikel "Trolddomsprocesser i Vendsyssel" bygger på en undersøgelse af 93 trolddomsprocesser fra Vendsyssel fra perioden 1573-1686. Hun dokumenterer, hvad der vel var forventeligt, at antallet af trolddomsprocesser i Vendsyssel toppede i Christian IV's regeringstid, og navnlig i tiden efter 1617-recessen. Fordelingen på køn i sagerne fra Vendsyssel var 89% kvinder og 11% mænd, hvilket stemmer godt overens med kendte tal fra trolddomssager ført ved landstinget i Viborg. Lidt "retfærdighed" var der dog til. Wisja Andersen kan nemlig vise, at halvdelen af de anklagede vendsysselske mænd endte på bålet, mens kun 1/3 af kvinderne led samme skæbne. Resultaterne af Wisja Andersens undersøgelse har tidligere været omtalt i artiklen "De vendsysselske hekse", der blev bragt i Vendsyssel Årbog 2002. Da den ellers udmærkede regionalårbog næppe har tag i en større læserskare syd for Limfjorden, er det godt, at resultaterne af hendes undersøgelser tilgængeliggøres på ny.

Antologien rummer tre økonomisk anlagte studier. Bjarne Stoklund fortæller i "Fra salt til tommer" om de økologiske konsekvenser af den omfattende og ressourcekrævende saltudvinding,

der under Viborg Domkapitels kontrol fandt sted på Læsø siden middelalderen. Fra omkring 1500 var saltproduktionen i langsom tilbagegang, og 1652 opgav man den helt. Der var to væsentlige årsager dertil. Dels havde læsøsaltet problemer med at konkurrere på pris og kvalitet med den importerede vesteuropæiske havsalt fra Spanien og Portugal, og dels havde århundreders brug af træ og tørv til saltudvindingen mere eller mindre ribbet øen for skov. Som i resten af Vendsyssel var konsekvensen af den uahæmmede skovhugst en omfattende sandflugt. Skudehandlen blev læsøboernes redning. Gennem hele renæssancen var øen hjemsted for en anseelig flåde af skuder, der i pendulfart sejlede mellem Norge og Danmark. I Norge hentede læsøskipperne tømmer til det træhungrende danske marked, mens dansk korn og fødevarer blev medtaget den anden vej. Bjarne Stoklunds indgående kendskab til Læsø og øens stolte skudehandel træder tydeligt frem i denne velskrevne og læseværdige artikel.

Om udnyttelsen af de nordjyske skove beretter Trine Nielsen i sin lille oversigtsartikel "Skoven i renæssancen". En forøgelse af det dyrkede landbrugsareal og husdyrholdet satte i renæssancens begyndelse skovene i Vendsyssel under pres. Tidens salt- og glasproduktion førte ligeledes til betydelige indhug i de vendsysselske skove, men størst skade forvoldte de gentagne besættelser af landsdelen 1627-1629, 1644 og 1657-1658. Under svenskernes besættelse af Vendsyssel 1657-1658 mistede alene Sæbygårds skove knap 6.000 træer. Skovens tilbagegang var en økonomisk og økologisk katastrofe. Allerede i 1500-tallet opstod problemer med sandflugt ved Vendsyssels vestkyst, og problemerne blev kun større de efterfølgende århundreder, hvor sandet bredte sig ind i landet.

"Befolkningen i Vendsyssel, Han herrederne og Thy ved årsskiftet 1628-1629" er titlen på antologiens længste bidrag, der er skrevet af Flemming Nielsen. Omdrejningspunktet for hans fortælling er de tyske kejserlige troppers besættelse af Jylland 1627-1629. Øverstbefalende for de kejserlige troppers to regimenter i det besatte Vendsyssel var oberstløjtnant Melchior von Hatzfeldt. I beskatningsøjemed lod han udarbejde optegnelser over befolkningen, og hvad der var af korn og dyr på gårdene i landsdelen. Optegnelserne er særdeles interessante, da de rummer oplysninger, som ikke findes i de samtidige danske administrative arkiver. Der foreligger oplysninger fra 44 ud af 107 sogne i Vendsyssel og Han herrederne. På dette grundlag drister Flemming Nielsen sig til at komme med et bud på det samlede befolkningstal i landsdelen ved årsskiftet 1628/29. Han regner sig frem til et befolkningstal på 44.028. Ved folke-

tællingen i 1787 var befolkningstallet i de samme sogne 49.101, hvilket giver en stigning i den mellemtiliggende periode på 12%. På baggrund af disse beregninger går Flemming Nielsen et skridt videre og giver et bud på det samlede befolkningstal i Danmark 1628/29. Tallet, som han regner sig frem til, 754.766, er væsentlig højere, end hvad den demografiske forskning tidligere er nået frem til for denne periode af 1600-tallet. Der er naturligvis stor statistisk usikkerhed forbundet med disse tal, men måske har Flemming Nielsen en pointe, når han mener, at de tidligere satte befolkningstal for perioden er for lave. En diskussion deraf synes i hvert fald at være på sin plads. Flemming Nielsen har stor ære af, at dette materiale fra familien von Hatzfeldts arkiv i Tyskland nu er tilgængeliggjort for et større publikum herhjemme. Materialet er langt fra udtømt, og Flemming Nielsen bebuder da også yderligere studier deri. Resultaterne af anstrengelserne ser denne anmelder frem til at høre mere om de kommende år.

For de særligt rets- og militærhistorisk interesserede læsere byder bogen på to bidrag, nemlig Henrik Gjøde Niensens "Hals Skanse 1625-1677" og Jacob Ørnbjergs "Hals Birketing". Henrik Gjøde Nielsen indleder sin artikel med at tage livet af en myte, nemlig den, at den første skanse ved Hals blev anlagt under de kejserlige tyske troppers besættelse af Jylland 1627-1629. Gjøde Nielsen dokumenterer, bl.a. med hjælp fra en skitsetegning i Melchior von Hatzfeldts arkiv i Tyskland, at byggeriet af skansen var påbegyndt umiddelbart inden kejsertroppernes ankomst. Færdig var skansen ikke, så den blev let erobret, da fjenden kom til Hals i efteråret 1627. Da de kejserlige tropper i sommeren 1629 atter forlod Hals, efterlod de fæstningen i ringe stand. I løbet af 1630'erne forfaldt skansen yderligere, og under Torstenssonfejden 1643-1645 hører vi næsten intet til den. Svenskerne viste ingen synderlig interesse for stedet. Det gjorde den danske statsmagt imidlertid i årene derefter. Styrkeforholdet i Kattegatområdet var med det danske tab af Halland blevet ændret, og i København indså man nødvendigheden i at etablere et støttepunkt i Vendsyssel, hvorfra forbindelsen til Norge kunne sikres. Valget faldt på Hals, og skansen blev derfor istandsat 1653-1654. Men statsmagten havde også andre planer for området ved Limfjordens munding. 1656 flyttedes samtlige toldfunktioner i Limfjorden til Hals, og samme år blev byen tildelt købstadsrettigheder. Den nye købstad blev fritaget for skatter i 20 år, og købstadsprivilegierne desuden udsendt i en tysk og en hollandsk udgave. Udenlandske købmænd skulle lokkes til at slå sig ned i den nye og internationalt orienterede handelsby, som Frederik III håbede at skabe ved Limfjordens

munding. Det kom ikke til at gå, som kongen havde ønsket sig. Under de urolige år 1657-1660 kom Hals Skanse flere gange i skudlinjen. Med blandt held. I oktober 1657 tog svenskerne skansen med storm, da størstedelen af det danske mandskab flygtede ved synet af de svenske styrker, men i august 1659 modstod fæstningens mandskab et angreb fra tre svenske orlogsfartøjer. Efter fredsslutningen mistede statsmagten lidt af interessen for Hals, og fæstningen begyndte atter at forfalde. Under Den skånske Krig blev skansen istandsat på ny, men den var i militærstrategisk betydning – og i kongelig bevågenhed – nu blevet overhalet af Fladstrand, der i årene 1675-1679 blev hjemsted for omfattende skansearbejder. Henrik Gjøde Nielsen er så langt fra den første, der beskæftiger sig med Hals Skanses historie. Men søger man viden om skansens tidlige historie, er hans velskrevne artikel et godt sted at begynde.

I artiklen "Hals Birketings" giver Jakob Ørnbjerg, primært med udgangspunkt i de upublicerede birketingsbøger fra 1630-1631 og 1644-1645, et godt indblik i birketingsets virke. Hals Birketings retsmøder blev afholdt på Hals Ladegård hver fredag formiddag klokken 10, og gårdspladsen har summet af liv. På birketetinget mødtes lokalbefolkningen for at overvære retsmøderne og udveksle nyheder, men det var også muligt for de fremmødte at få sig en tår øl eller gøre en god handel hos de omvandrende kræmmere, der falbød deres varer på gårdspladsen. Via punktnedslag i tingbøgerne præsenterer Jakob Ørnbjerg læserne for de forskellige typer af sager, der kom for birketetinget i Hals. En stor del af sagerne omhandler – som man kan forvente – mere eller mindre banale gældssager samt stridigheder om ejendoms- og brugsretten til landbrugsjord og fiskepladser. Tyveri- og trolddomssager optræder naturligvis også, ligesom tingbøgerne giver et godt indtryk af de mere eller mindre lovløse tilstande, der herskede på egnen under først kejsertropperne og dernæst svenskerne besættelse. Jakob Ørnbjerg skriver spændende og underholdende om disse lidt mere mørke sider af dagliglivet i Hals og omegn i første halvdel af 1600-årene og viser endnu en gang, hvilket enestående kulturhistorisk kildemateriale tingbøgerne udgør.

Endelig er også adelen repræsenteret i bogen. I Lise Andersens artikel "Jacob Seefeldt – fra landadel til højadel" følger vi den himmerlandske lavadelsmand Jacob Seefeldts opstigning ad den sociale rangstige i anden halvdel af 1500-tallet. Seefeldt voksede op på Visborggård, rejste som ung mand rundt i Europa på såvel dannelsesrejse som i krigstjeneste, og gjorde i kraft af sine foretagsomhed og et par heldige giftemål karriere som konge-

lig embedsmand. 1581 udnævntes han – blot 36 år gammel – til rigsråd. Den flotte karriere udruller Lise Andersen velfortalt for læseren.

Henrik Gjøde Nielsen giver i "Klarupgård og Klarup Kirke i renæssancetiden" en introduktion til Klarupgårds og Klarup Kirkes historie, lige som han beretter fint om de kirkelige og religiøse ændringer, der fulgte i reformationens kølvand. Størst fokus har Gjøde Nielsen på Klarupgård og dens ejere. Gården blev nedbrændt af Skipper Clements oprørshær i 1534, og lensmanden på gården, Bagge Griis, forsøgte derefter i desperation at tage livet af oprørslederen selv. Attentatforsøget mislykkedes som bekendt, og lensmanden led under flugten den ydmygelse at blive dødeligt såret af en tagstenskastende aalborgensisk skomager. Klarupgård lå nogle år hen som ruinhob, men i 1540 kom murbrokkerne på Høg-slægtens hænder. Høgerne genopførte Klarupgård og gjorde længe godset til en veldrevet forretning. 125 år sad Høgerne på Klarupgård, inden den økonomiske umulius, skal vi tro Gjøde Nielsen, Hans Diepholt von Dehn Rothfelsen, fik bragt familie og gods i knæ. Godset blev opløst i pantsættelser og stillet kreditorer i udsigt som sikkerhed for lån. Henrik Gjøde Niensens historie er generelt godt og spændende fortalt. Hans brug af indskudte sætninger gør dog til tider læsningen til lidt af en udfordring.

Som det fremgår er bogen emnemæssigt en blandet landhandel, hvor der er noget for enhver smag. Bidragenes kvalitet er for det meste høj, men enkelte bidrag ville have nydt godt af en lidt strammere redigering. Ønskværdigt havde det også været, om redaktørerne havde ført en stringent linje over for forfatternes brug af note- og litteraturhenvisninger. Endelig er det en lidt underlig fornemmelse at læse en bog med nordjyske renæssancestudier uden at støde på et bidrag om Hjørring. "Vendsyssels hovedstad", ja det meste af det midt og vestlige Vendsyssel, behandles – med undtagelse af Flemming Niensens artikel – ikke i antologien. At netværkets fokus har været rettet mod det østlige Vendsyssel og Himmerland kan, når man tager de deltagende museers geografiske placering i betragtning, ikke overraske, men det havde klædt antologien bedre med en enkelt studie eller to fra det midt- og vestvendsysselske område. Disse indvendinger skal dog ikke forhindre undertegnede i varmt at anbefale *Fra Reformation til Enevælde – Renæssancen i Nordjylland 1536-1660* til Fortid og Nutids læsere. De nordjyske museer fortjener ros for at have sendt en på mange måder flot og vægtig bog på gaden.

I 2009 står de nordjyske museer i samarbejde med bl.a. Aalborg Universitet i øvrigt bag en ny og endnu mere omfattende udgivelse. Emnet for denne godt 650 sider store antologi er Nordjylland under

Englandskrigen 1807-1814. Der er med andre ord grøde i den lokal- og regionalhistoriske forskning i Nordjylland. Heldigvis for det.

Lars Schreiber Pedersen

Jørgen Hein: The Treasure Collection at Rosenborg Castle vol. I-III. Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker, Museum Tusulanum Press, 2009. 846 s., ill. 1.650,00 kr.

Dette hoved-, pragt- og livsværk af museumsinspektør Jørgen Hein er en katalog over genstandene fra de kongelige samlinger af kunsthåndværk og regalier på Rosenborg fra Christian IV til Frederik IV, et samlet billede af "enevældens kongelige arv af løsøre". De ca. tusind genstande, inventariseret 1696 og 1718, hvoraf 95 % er bevaret, var udstillet i to rum, Regaliekammeret og Grønne Kabinetet.

I litteraturen ser man Rosenborg fremstillet som et eksempel på et fyrsteligt kunstkammer, men Hein peger på, at Rosenborgsamlingen var et skatkammer til forskel fra det af Frederik III på Københavns Slot grundlagte kunstkammer. I Regaliekammeret samlede "hvad der var tilbage af den kongelige arv efter Christian IV's og Frederik III's fejlslagne krige, suppleret med Christian V's og Frederik IV's køb og gaver", og monarkiets fornemste samling af kunsthåndværk i guld og ædelstene i Grønne Kabinetet. Man anvendte til formålet det beskedne Rosenborg, da der ikke var råd til at opføre et tidssvarende residensslot, og hensigten var politisk, at demonstrere "det dansk-norske monarkis ælde og vælde over for besøgende udenlandske notabiliteter" som udtryk for en "dynastisk protonationalisme". Hein viser med stor tydelighed, at såvel kunst- som skatkammeret var redskaber for en dansk-norsk "Vergangenheitsbewältigung", drevet af hvad Hein kalder "en bevidst investering i offentlighed" i direkte konkurrence med den samtidige svenske og gottorpske. Skatkammeret havde en politisk-repræsentativ funktion, mens Kunstkammerets grundidé var opsamling, strukturering og formidling af viden om verdens sammenhæng. Hein kan identificere en fordelingsnøgle, ifølge hvilken genstande indgik til de kongelige samlinger tilfældigt hhv. kunst- og skatkammeret efter nogle principper, der indebar at nyere genstande og genstande af kostbare materialer kom på skatkammeret, mens kunstkammeret måtte nøjes med ældre kunstgenstande, gerne af høj forarbejdningsgrad, men af tarveligere materiale, samt naturalier; elfenben, narhvaltand og halvædelsten hørte dog til på Rosenborg, hvis de var forarbej-

dede eller monterede. Kamrene for hhv. skatte og kunst konkurrerede altså ikke med hinanden, understreger Hein, men indgik i en arbejdsdeling med det fælles formål at forherlige kongen og hans riger. Denne arbejdsdeling gjaldt fra 1690'erne helt frem til samlingernes opløsning i 1820'erne og den efterfølgende stærkt komplicerede fordeling af de kongelige samlinger mellem en hel række nye specialmuseer. Ved denne lejlighed blev genstande fra både kunst- og skatkammer ført sammen i nye samlinger, hvilket antagelig er årsagen til misforståelserne mht. Rosenborgsamlingernes historiske karakter.

Værket er disponeret således, at første bind rummer Heins introduktion til den generelle historie og museumshistorien i en europæisk kontekst og en specifik historisk gennemgang af de kongelige samlinger fra reformationen til det 19. århundrede samt hele det videnskabelige apparat: Noter, bibliografi, appendiks, resumé, indeks osv. Første del af bind II rummer katalog over Regaliekammeret, mens anden del af bind II og hele bind III rummer katalog for Grønne Kabinetet. For hvert katalognummer er den oprindelige inventarprotokols tekst gengivet suppleret af alle museale oplysninger om genstanden for så vidt de foreligger, proveniens, kunstner, materiale osv., suppleret med Heins præcise kommentarer med kilde- og litteraturreferencer. Der er illustrationer til næsten hvert eneste katalognummer, de fleste i form af Kit Weiss' fremragende genstands fotografier. Herligheden er til overflod trykt på 150 grams mat papir.

Værkets format står mål med samlingens helt enestående karakter. Det er med det selvfølgelig internationale udblik, som udgivelsen har, naturligt at det udkommer på engelsk. Eneste tab derved er, at man går glip af Heins klassisk klare sagprosa dansk, der ses udfoldet i det danske resumé.

Jes Fabricius Møller

Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): Sønderjyllands Historie 2. Efter 1815. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2009. 520 s., ill. 498,00 kr.

Lad det være sagt med det samme. De store forventninger, som bind 1 af *Sønderjyllands Historie* (anmeldt i *Fortid og Nutid* 2009, hefte 3, s. 229-231) måtte have afstedkommet, bliver til fulde indfriet i bind 2. Spørgsmålet, om det er den sidste brede Sønderjyllands historie, melder sig dernæst. Med Sønderjyllands administrative udslettelse i 2007

er det ikke utænkeligt. Realiteterne er, at vi med de to bind har fået et ypperligt og læsevenligt værk skrevet af højt kvalificerede forskere. Fordums tiders national politiske historieskrivning er lagt på hylden og afløst af en nuanceret redegørelse for Sønderjyllands kamp mellem tysk og dansk, tilføjet en klar selvstændig slesvigsk dimension. Ens eget historiesyn kan være nok så præget af mistillid og foragt over for undertrykkerne af danskheden i Nordslesvig i tiden 1864-1920 og nazificeringen af det hjemmetyske mindretal i tiden 1933-1945, men værket dokumenterer, at der er så mange andre historier at fortælle om Sønderjylland, hvor ens "fjendebilleder" fortøner sig.

Bogen falder i to hovedafsnit. Forskningsleder i Statens Arkiver Hans Schultz Hansen skriver om "Nationalitetskamp og modernisering 1815-1918" og generalkonsul Henrik Becker-Christensen tager sig under overskriften "Fra "mod hinanden" til "med hinanden"" af perioden 1918-2008. Der er tale om et klassisk bredt værk, som forsøger at favne alt lige fra økonomisk og social historie til den politiske historie. Makroperspektivet bliver aldrig til rene abstraktioner, og de mange fine eksempler gør teksten nærværende. Især i bogens første del fungerer det forbilligligt. Vi præsenteres for den materielle ramme for udviklingen: Landbrugets modernisering, søfarten og den spirende industrialisering. Der tegnes et billede af Slesvig, som er længere fremme end Kongeriget. Det, der giver analysen sin største styrke, er dog koblingen til det politiske liv. For det Nordslesvigske område dokumenteres det, at velstanden styrkede selvfølelsen og fremmede bondestandens varetagelse af egne interesser. Redegørelsen for de sociale strukturer i Slesvig er i det hele taget levende og velafbalanceret. At udviklingen ydermere sættes ind i et europæisk perspektiv, viser igen, at vi har med en virkelig kender at gøre. Årene omkring den franske revolution over modreaktion fra 1815 til den spirende demokratisering i 1830'erne er både spændende i sig selv og danner den fornødne baggrund for at kunne forstå den fremvoksende nationalstatstanke. De fleste temaer er ikke nye, men vægtningen og analyserne vidner om en overordentlig stor forskningsindsats. En indsats som bliver endog mere imponerende, når det af litteraturhenvisningerne fremgår, at Hans Schultz Hansen bygger sit bidrag på rigtig mange bøger og artikler, skrevet af ham selv. Også Becker-Christensen er til dels afhængig af Schultz Hanses værker om tiden efter 1918.

Vi hører om de slesvig-holstenske tanker, om en fri forfatning, den begyndende sprogekamp, opvindelsen og anvendelsen af nye magtfulde nationale symboler, og de stadig mere skingre toner fra

1840'erne. Det understreges dog også, at mange slesvigere faktisk følte sig frastødt af den nationale agitation. Det fremgår også tydeligt, at den danske senenevældes stivnede helstatssystem var dømt til at mislykkes. Kulminationen på den nationale konflikt bliver borgerkrigen mellem Slesvig-Holsten og Kongeriget i 1848-1851 samt krigen i 1864. På få sider gives en kompetent redegørelse for, hvad der vel stadig må betegnes som en del af vores fælles historiske referenceramme. Blikket for de sociale strukturer som forklaringsramme for de nationale tilhørsforhold gør, at bidragene om de slesvigske krige og efterfølgende om landsdelens skæbne som en provins i Preussen, fremstår særdeles originalt i forhold til mange andre gode værker om disse emner. Ingen skal dog frygte fortænkte abstraktioner. Det er mennesker, der skaber historien, og det formidler Hans Schultz Hansen, ofte krydret med fine og relevante citater. Vi får ikke frataget vores historiske barnetro. Man sidder stadig tilbage med en klar fornemmelse af, at den tyske jernkansler Bismarck repræsenterer en stærkt ubehagelig type. Nok blev der gennemført flere tekniske og administrative forbedringer, men undertrykkelse og politisk forfølgelse var ligeledes en del af den politiske uorden. Ens foragt for den preussiske politik forbliver intakt. I den anden ende af skalaen rokkedes der heller ikke ved billedet af danskhedens leder H.P. Hanssen, og den linie han repræsenterede. En opbakning der dog ikke var så entydig i samtiden. Efter indlemmelsen i Preussen klamrede mange dansksindede sig til den såkaldte paragraf fem i freden mellem Preussen og Østrig. Frankrig havde fået indsat en passus om, at befolkningerne i det nordlige distrikt af Slesvig skulle afstås til Danmark, hvis de ved en fri afstemning tilkendegav, at de ønskede at blive forenet med Danmark. Det var dog et løfte, som Preussen absolut ikke var til sinds at efterkomme. Efter Tysklands sejr over Frankrig i krigen 1870-1871 og oprettelsen af det tyske kejserrige tegnede de magtpolitiske forhold sig således, at løftet var ganske illusorisk. Det var en bitter erkendelse, men den nye generation, der kom i 1880'erne, kunne bedre håndtere de barske realiteter, og deres talsmand blev H.P. Hanssen. En demonstrativ fremhævelse af paragraf fem ville gøre det svært at opnå politiske resultater for de danske sønderjyder. Over en bred front blev danskheden presset tilbage i 1870'erne. Midlet til at vende udviklingen var at organisere og mobilisere danskheden. Det skete især gennem de tre store nationale foreninger: Sprogforeningen fra 1880, vælgerforeningen fra 1888 og skoleforeningen fra 1892. Inspirationen blev hentet fra de folkebevægelser i Danmark, som også økonomisk støttede sønderjyderne. Meget sigende er det, at

venstremanden H.P. Hanssen i 1887 betegnede de fleste nordslesvigske bønder som "højremænd", ikke af overbevisning, men fordi tiden var løbet fra dem, da de var uden kendskab til den udvikling, der foregik i Danmark siden 1864; et tankevækkende synspunkt, ikke blot i forhold til Sønderjylland, men også i forhold til den verserende forfatningskamp i Danmark. Den dygtige indsats, der blev ydet, aftvinger stor respekt. Ikke desto mindre "tør" Hans Schultz Hansen konkludere, at afgørende for den danske bevægelses overlevelse blev, at gårdmandsstanden beholdt sin stærke position i det nordslesvigske samfund i kraft af den svage industrialisering og den beskedne vækst i byerne. For blot få årtier siden ville en sådan udlægning sikkert kunne havde vakt opstandelse blandt mange sønderjyder. Konklusionen kan også bruges til at forklare, hvorfor det f.eks. ikke lykkedes danskheden at vinde Flensborg. Denne by oplevede en rivende udvikling med en ekspanderende industri.

Hans Schultz Hansen slutter sit bidrag med et kort afsnit om Sønderjylland under 1. verdenskrig. Vi hører om de store linier i krigens forløb, om de omfattende deserteringer, og om sønderjyder, der endte i allieret fangenskab. Hjemmefronten bliver også berørt, herunder en hungerdemonstration i Haderslev i januar 1918 med op imod 400 kvinder. Da den tyske revolution brød ud i efteråret 1918 med soldater- og arbejdderråd, nåede den også til Nordslesvig, men der er ingen støtte til myten om Als som republik. 1. verdenskrig kostede ca. 16.520 soldater fra det gamle hertugdømme livet, heraf ca. 5.270 fra det nuværende Sønderjylland. Her til kom flere tusinde med alvorlige krigsskader og psykiske mén. For H.P. Hanssen gjaldt det i 1918 om at fremstille de ufattelige tab som prisen for, at Nordslesvig kunne blive en del af Danmark.

For perioden frem til 1955 bibeholdes det høje niveau. Tiden frem til afstemningen i 1920 blev præget af en bitter strid mellem Aabenraa-retningen anført af H.P. Hanssen, som støttede den linieføring for de påtænkte afstemningszoner, således som de kom til at forløbe, og så Flensborg-bevægelsen og Danevirke-bevægelsen, som stillede krav om en sydligere grænsedragning. Som Becker-Christensen præcist formulerer det, var bevægelserne drevet af forestillingen om, at Danmarks historiske ret burde overskygge princippet om den nationale selvbestemmelsesret. Efter afstemningerne den 10. februar og 14. marts 1920, og delingen af Slesvig var en realitet, er det spørgsmålet om grænsens retfærdighed, og de to mindretal nord og syd for denne, der er omdrejningspunktet i tiden frem til 1955. Først med København-Bonn erklæringerne fra 1955 blev der indgået solide regeringsaftaler om mindretalsrettigheder. Udenrigs-

minister Harald Scavenius sammenlignede i 1921 den stedfundne grænsedragning med det at skære i et levende legeme. Den foretagne operation smertede længe. De følgende årtier skulle i høj grad give ham ret. Tyskland havde kun anerkendt Versailles-traktaten under protest, og tyske regeringer måtte acceptere den nye grænse til Danmark, men altså ikke det grundlag, den hvilede på. Det betød, at der fra flere sider blev rejst krav om en grænserrevision. Presset blev mærkbart forøget med nazisternes magtovertagelse i 1933. Nu blev grænservisionskravet iscenesat af nazisterne i Slesvig-Holsten og blandt hjemmetyskere i Sønderjylland. Fra dansk side var der kredse, der havde svært ved at affinde sig med tabet af Sydslesvig, men fra de skiftende regerings side blev det tilkendegivet, at grænsen ligger fast. Genforeningen betød, at der var behov for store økonomiske og administrative tiltag for at bringe landsdelen på fode. Det er spændende læsning, ikke mindst fordi investeringerne og reformerne havde så nøje et samspil med de politiske mål. Fra en brevvæksling gengives direktøren for Sønderjyllands Kreditforening P.A. Calløvs udsagn om, at bestræbelserne for at knytte landsdelen endeligt til Danmark sker for at befæste grænsen, samt at gøre det vanskeligt for tyskerne at ta' os, men også vanskeligt at ha' os, hvis de skulle falde for fristelsen.

Sønderjylland blev hårdt ramt af de økonomiske kriser i mellemkrigstiden, og yderligtgående bevægelser havde en ganske stor klangbund i landsdelen. For det tyske mindretals vedkommende skete der fra 1933 en gradvis nazificering. Forud for Danmarks besættelse i 1940, havde der gentagne gange været rygter fremme om, at Nordslesvig ville blive indlemmet i Tyskland. Ud fra en sønderjysk vinkel betød besættelsen, at alle dansksindede i landet var blevet til sønderjyder. Det tyske mindretal fik ikke noget ud af deres Anschlussbestræbelser, men kom derimod til at betale en høj pris for deres glødende nazisme. Som 2. verdenskrig skred frem, fulgte den ene hvervekampagne efter den anden, hvilket resulterede i 2.150 frontfrivillige, hvoraf 700 faldt. Efter krigen fulgte regningen i form af retsopgøret. 2.958 medlemmer af det tyske mindretal blev dømt, hvilket svarede til 40% af mindretallets mandlige medlemmer. Retsopgøret blev et traume og førte til et stærkt sammenhold i en bitterhed mod det danske samfund, der kombineret med manglende vilje til selvransagelse blev kendt under betegnelsen "Fårhusmentaliteten".

Alle disse væsentlige aspekter af Sønderjyllands nyere historie er velbelyste i forskningen, og Becker-Christensen formår at gengive de væsentligste træk, så man får det fornødne overblik. Mindre kendt er afsnittene om retableringen af det

tyske mindretal, med udgangspunkt i anerkendelsen af grænsen og bekendelsen til demokratiet. Da den nye forening Bund deutscher Nordschleswiger fra starten tilstræbte at omfatte alle tysksindede, blev der dog ikke for alvor gjort op med nazismen. Forfatteren har et sikkert blik for udviklingen i Sydslesvig, set fra både fra dansk og tysk side. Med nazisternes nederlag og den eksplosive tilslutning til den danske bevægelse, opstod der i visse danske kredse et krav om at få større eller mindre dele af Sydslesvig indlemmet i Danmark. Selvom det for eftertiden er nemt at se, at det ville have været en katastrofal handling, lykkes det dog Becker-Christensen at redegøre for tankegangen i gruppen omkring Knud Kristensen, så synspunktet i en samtidig kontekst giver mening. Der var dog til alt held et flertal af besindige danske politikere, der fastholdt at grænsen lå fast. Når Becker-Christensen om tiden efter 2. verdenskrig derimod konkluderer, at det ikke var håbet om materielle fordele, der var den bærende kraft bag den sydslesviske bevægelse for tilslutning til Danmark, så forekommer det mig ikke overbevisende. Den kraftige vækst i tilslutningen blev jo fulgt af en næsten lige så kraftig tilbagegang, da det tyske Wirtschaftswunder satte ind i 1950'erne.

Det er vanskeligt at skrive om den nyeste historie, og opgaven bliver da heller ikke løst på en måde, der kan matche de øvrige dele af bogen. Specielt afsnittet om vækst og velfærd er som at læse i en lidt bedaget geografibog. Oplysningerne er korrekte, der er rigtig meget nævnt, men der mangler ligesom en tråd, der kan gøre læsningen rigtig nærværende. Også redegørelsen for de politiske og kulturelle forhold virker ikke helt skarp. Nok er tiden ikke så dramatisk og skæbnesvanger som tidligere, men der er for mange harmoniseringer i teksten. Umiddelbart er der ellers rigeligt med konfliktstof. Her kan f.eks. nævnes Sønderjylland som et udkantsområde, EF-afstemningens specielle forløb i Sønderjylland, og fejden omkring Historiecenter Dybbøl Banke. Lidt hører vi om modstanden imod Euroregion Slesvig, men det holder sig på overfladen.

Den danske rigsarkivar A.D. Jørgensen (1840-97), har om sin sønderjyske barndom skrevet, at det akademiske og sociale hovmod, som embedsmænd kunne slippe godt fra i Kongeriget, sårede den slesviske bondes selvfølelse. En holdningsundersøgelse blandt dagens sønderjyder kunne måske give samme resultat, og forbrødringen med Tyskland ses nok stadig mere som et fornuftægteskab uden de helt varme følelser. Glansbilledet af Sønderjylland understøttes også lidt af billedvalget i sidste del af bogen. Vi ser partnerskabsunderskrivelse i det grønne på Store Okseo i Flensborg Fjord, og på

70 sider får vi ikke færre end syv billeder, hvorpå der optræder royale personer. Når det er sagt, har jeg ellers kun ros til billedredaktionen, der også har ydet en beundringsværdig indsats. Forfattere og redaktion af Sønderjyllands Historie har leveret regionalhistorie af højeste karat.

Peter Fransen

Peter Garde, Svend Erik Andersen, Torben Rasmussen, Jens Tolstrup (red.): Danmarks Arresthuse. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2010. 324 s., ill. 500,00 kr.

En kolossal, meget fornemt produceret og yderst velskrevet bog om fængsler og arresthuse lyder umiddelbart både nærdet og umuligt. Kan fængsler virkelig være så interessante, at de retfærdiggør en tyk bog i stort format, med et væld af farvefotos i bedste kvalitet? Og er historien om Danmarks fængsler og arresthuse virkelig så interessant og vedkommende, at den kan påkalde sig større interesse, når bortses fra den interesse der mobiliseres fra en ret snæver, fængselshistorisk interesseret kreds? Det korte svar er: Ja.

I arresthuse, der også kan betegnes som et mindre, lokalt fængsel, sidder varetægtsfængslede, ligesom kortere fængselsdomme kan afsones her. En del arresthuse anvendes dog også som deciderede afsoningsanstalter, d.v.s. fængsler. Kriminalforsorgen driver 36 arresthuse, hvoraf en del kan forventes nedlagt i forbindelse med de fortløbende reformer. Hertil kommer Københavns tre fængsler, samt statsfængslerne i Horsens, Nyborg og Vridsløselille. I *Danmarks Arresthuse* skildres de fungerende huse, samt Københavns fængsler og de historisk set mest interessante af de nedlagte arresthuse, mens statsfængslerne og de åbne fængsler ikke er medtaget i fremstillingen, hvilket man som almindelig læser faktisk savner. Bogen er udgivet i anledning af hundredårsjubelæet for Direktoratet for Kriminalforsorgen den 1. oktober 2010, men trods udstyret er der ikke megen jubel over værket. Til gengæld er der meget andet at hente.

En ganske betragtelig del af landets byer er altså forsynet med fængsler eller arresthuse. De fleste kender blot arresthusene udefra; disse ofte meget smukke bygninger, arkitektonisk og teknisk velgennemtænkte, men både konkret og i overført betydning lukkede og utilnærmelige. Med *Danmarks Arresthuse* har man mulighed for at komme ind bag murene, og læse udførlige beskrivelser af livet i landets fængsler og arrester som det former

sig i vor tid, men også hvordan det har formet sig i tidligere tider.

Det er i forbindelse med sidste punkt, *Danmarks Arresthuse* træder i karakter som et værk, der har bred kulturhistorisk relevans. En meget stor del af de, der har beskæftiget sig med kultur-, lokal- eller slægtshistorie, vil være stødt på mindst en person, som en tid "hensad i X-by arrest," tinghus- eller rådstuekælder, thi de tre fænomener var ofte etableret i en og samme bygning. Og herfra kom staklen så ud i friheden, blev ført til kagen eller skafottet, hvilket sidstnævnte jo nok særligt gjaldt det notorisk kendte retsvæsen i Ribe, jf. Peder Syvs "Tak din Gud, min søn, du kom ej for Ribber Ret – sagde kællingen, da hun så ham hænge i Varde galge." Naturligvis er også Ribe Ret eller arrestvæsen behandlet i bogen; arresthuset er i dag hotel.

Bogens kulturhistoriske styrke er, at samtlige arresthuses historie er fulgt så langt tilbage, som det nu kan lade sig gøre, herunder også eventuelle skiftende placeringer. Der redegøres for husenes og cellernes indretning, for generel retshistorie og strafformer, for disciplinærstraffe, spektakulære flugter og enkeltsager m.v. Og for de huse, d.v.s. hovedparten, der stadig er i brug, tillige for, hvorledes fængselsvæsenet fungerer i dag, såvel for varetægtsfanger som for afsonere. *Danmarks Arresthuse* er struktureret med kapitler om de enkelte huse, men krydslæsning er oplagt og udbytterigt. I.f.m. retsopgøret efter besættelsen kan man f.eks. få et indblik i de arresthuse, hvor de dødsdømte sad varetægtsfængslede under deres retssag, og derpå følge forløbet i henholdsvis Københavns Vestre Fængsel eller i Viborg Arrest, hvor de dømte tilbragte deres sidste døgn inden henrettelsen. Bogen er skrevet i et klart og distinkt sprog, også hvor det gælder vederstyggeligheder som trolddomssager og korporlig afstraffelse, men med de stilistiske

undtagelser, emnet nu engang medfører. Det gælder netop og f.eks. i forbindelse med henrettelserne under retsopgøret efter besættelsen. Da den fængselsoverbetjent ved Vestre Fængsel, som ifølge reglementet skulle binde de dødsdømtes hænder på ryggen, fumlede lidt i det da han skulle bagbinde lederen af Schalburgkorpset K. B. Martinsen, da denne skulle føres bort til henrettelse, sagde K. B. Martinsen: "Hør, De behøver sgu ikke være nervøs, det er mig der skal skydes."

Værkets store styrke er således, at kultur-, lokal- eller slægtshistorikeren nu ikke længere skal lade sig nøje med, at den og den person en tid lang sad i den og den arrest. Med *Danmarks Arresthuse* har man nemt og bekvemt lejlighed til at få mere at vide om det pågældende sted. Og det er bestemt ikke altid munter læsning. Men hverken fortidens usle celler eller nutidens mere pædagogisk indrettede arrester og fængsler er jo muntre steder.

Herværende anmelder har ved flere lejligheder opholdt sig i jyske arrester, i studieøjemed, vel at mærke. Ved den første af disse lejligheder blev det oplyst, at besøget var lidt ubekvemt, da man havde så travlt. Huset var fyldt til bristepunktet, der var så mange mennesker, altså fanger. Vel ankommet undrede jeg mig over, at der ikke var et øje at se på cellegangene, indtil det gik op for mig, at disse mange mennesker jo sad bag celledørene, under lås og lukke, hvad så mange havde gjort før dem.

Hvordan livet gennem skiftende tider har udformet sig bag celledørene, i fængsler og arrester, fra disses opførelse og til i dag, kan man få et glimrende indblik i med *Danmarks Arresthuse*. Bogen kan varmt anbefales ikke blot fængsels- og retshistorisk, men enhver kulturhistorisk interesseret. Der er tale om, undskyld udtrykket, fængslende læsning.

Henrik Gjode Nielsen

English Abstracts of Articles in the Present Volume of “Fortid og Nutid”

Translated by Jørgen Peder Clausager

Trine Malling Lungskov

Bridges between Science and Popular Research

Dansk Historisk Fællesraad (The Joint Council of Danish History) and the Journal Fortid og Nutid (Past and Present) through a Century

In 2009, *Dansk Historisk Fællesraad* celebrated its 100th anniversary, and in 2010 its journal *Fortid og Nutid* merges with the yearbook *Folk og Kultur (People and Culture)* to form a new journal, *Kulturstudier (Cultural Studies)*. These events are the occasion for a portrait of the council and its journal through the last 100 years.

Inger Marie Okkenhaug

Women, Calling and War

Bodil Biørn and the Armenians

On her way home to Norway in the summer of 1917, missionary and nurse Bodil Biørn stayed for a few days in Constantinople. Here, she met old friends from her work in Eastern Anatolia, among them an Armenian parliamentarian. This man, who had survived the genocide, entrusted to Bodil Biørn the role of bearer of the memory of a society that no longer existed: “*Sister Bodil*”, he said; “*You must tell what you have seen down there, and even if our men had been guilty and deserved such a treatment, then consider that our women and children were murdered, burnt and ravished and thrown into the rivers by the thousand, it is awful to think that they have almost destroyed our people.*” (Armenian member of parliament to Bodil Biørn, Istanbul, summer og 1917).

Medvirkende ved dette nummer

Søren Bitsch Christensen, f. 1969, ph.d., lektor, Institut for Historie om Områdestudier, Aarhus Universitet, leder af Dansk Center for Byhistorie.

Jørgen Peder Clausager, f. 1947, cand.mag., arkivleder, Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Om-egn.

Peter Fransen, f. 1962, ph.d., seniorforsker, Landsarkivet for Fyn.

Bo Fritzboøger, f. 1958, dr.phil., studieleder, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Trine Malling Lungskov, f. 1975, cand.mag., ph.d.-studerende, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.

Else Michelsen, f. 1952, cand.mag., kirkekonsulentsekretær, Forsknings- og Formidlingsafdelingen, Danmarks Middelalder og Renæssance, Nationalmuseet.

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d., seniorforsker, Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland m.m.

Jes Fabricius Møller, f. 1966, ph.d., lektor, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.

Henrik Gjøde Nielsen, f. 1960, cand.phil., museumsinspektør, Nordjyllands Historiske Museum.

Inger Marie Okkenhaug, f. 1963, Dr.Art., Førsteamanuensis i historie ved Høyskolen i Volda.

Lars Schreiber Pedersen, f. 1976, cand.mag., arkivar, Frederiksberg Stadsarkiv.

Kulturstudier

Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie

Kulturstudier er et forskningsbaseret og kvalitetsbedømt tidsskrift, der bringer artikler, reviews og debatter med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv. Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af *Fortid og Nutid* (grundlagt 1914) og *Folk og Kultur* (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark.

Kulturstudier udgives af *Dansk Historisk Fællesråd* og *Foreningen Danmarks Folkeminder*.

Kulturstudier udkommer elektronisk to gange om året og kan læses på tidsskriftets hjemmeside www.tidsskriftetkulturstudier.dk. Her kan det læses eller downloades gratis af alle. Man kan også tilmelde sig på hjemmesiden, så man efterfølgende pr. mail modtager besked om, at der nu er publiceret et nyt nummer med link til tidsskriftet. Endvidere vil der være et link til Erhvervsskolernes Forlag, hvor man kan bestille en trykt version (print on demand). Det koster inkl. forsendelse 110,00 kr. + moms pr. nummer.

Kulturstudier modtager støtte fra *Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation*.

Redaktion består af Mette Tapdrup Mortensen, museumsinspektør, Kroppedal Museum; Thomas Lyngby, museumsinspektør, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot; Henrik Gjøde Nielsen, museumsinspektør, Nordjyllands Historiske Museum; Annette Vasström, museumsinspektør, Nationalmuseet; Else Marie Kofod, overarkivar, leder af Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek; Astrid Pernille Jensen, adjunkt, Saxo-Instituttet, Arkæologi, Etnologi, Historie og Græsk og Latin, Københavns Universitet; Søren Bitsch Christensen, lektor, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, leder af Dansk Center for Byhistorie.

Indhold

Nyt fra

- Dansk Historisk Fællesråd
Søren Bitsch Christensen: Fortid
og Nutid lukkes ned – og genopstår
som Kulturstudier. 243

Artikler

- Trine Malling Lungskov: "Broer
mellem videnskab og den folkelige
forskning" – Dansk Historisk Fæl-
lesråd og Fortid og Nutid gennem
100 år 247
- Inger Marie Okkenhaug: Kvinner,
kall og krig – Bodil Biørn og arme-
nerne. 277

Debat

- Jørgen Mikkelsen: 100 års debat om
stednavnes retskrivning – Nogle re-
fleksioner i anledning af Stednavne-
udvalgets 100 års jubilæum 293

Anmeldelser

- Flemming Rune: Gribskov. (Bo
Fritzbøger). 307
- Jens Schjerup Hansen, udgivet af
Lise Bek: Bystruktur og havekul-
tur mellem senmiddelalder og re-
næssance. (Else Michelsen). 307

- Henrik Gjøde Nielsen (red.) un-
der medvirken af Michael Ax, Jan
Hammer Larsen: Fra Reformation
til Enevælde. Renæssancen i Nord-
jylland 1536-1660. (Lars Schreiber
Pedersen) 309
- Jørgen Hein: The Treasure Collec-
tion at Rosenborg Castle vol. I-III.
(Jes Fabricius Møller). 314
- Hans Schultz Hansen, Lars N.
Henningsen, Carsten Porskrog
Rasmussen (red.): Sønderjyllands
Historie 2. Efter 1815. (Peter Fran-
sen). 314
- Peter Garde, Svend Erik Ander-
sen, Torben Rasmussen, Jens Tol-
strup (red.): Danmarks Arresthuse.
(Henrik Gjøde Nielsen) 317

- Abstracts. 319

- Medvirkende ved
dette nummer 320